JAARBOEKJE

VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1946

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING „OUD-LEIDEN"
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

LEIDSCH JAARBOEKJE

1946

BENJAMIN MARIUS TELDERS,

bezieler en symbool van het eerste verzet tegen den overweldiger, als martelaar voor Nederlands vrijheid omgekomen te Bergen-Belsen op 6 April 1945

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1946

ACHT EN DERTIGSTE DEEL

GEDRUKT VOOR DE VEREENIGING „OUD LEIDEN"
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

EEN WOORD VOORAF

Het zal den getrouwen lezers van het Jaarboekje opvallen, dat het uiterlijk daarvan is gewijzigd. De redactie heeft getracht dit uiterlijk aanzien te verbeteren o.a. door het formaat te wijzigen. Het Jaarboekje komt thans van de persen der N.V. A. W. Sijthoff's Uitgevers Mij te Leiden.

Een woord van dank aan de Fa. P. J. MULDER & ZN., die zoo vele jaren het Jaarboekje verzorgde, is hier zeker op zijn plaats.

Dit Jaarboekje verschijnt helaas veel later dan de redactie gewild had ; dit is een gevolg van het feit, dat de redactie het in de eerste plaats heeft willen wijden aan hetgeen tijdens de oorlogsjaren in Leiden en omgeving is voorgevallen en het in de practijk zeer moeilijk is gebleken de daarvoor noodige gegevens bijeen te krijgen. De redactie dankt allen, die deze gegevens hebben verschaft, onder wie die correspondenten en gemeentebesturen, welke aan haar verzoek om inlichtingen voldeden. In het bijzonder dankt de redactie den Directeur van Gemeentewerken te Leiden, den Chef der afd. Plantsoenen en ambtenaren van Stadhuis en Gew. Arbeidsbureau te Leiden voor hun medewerking en daarnaast niet minder den heer J. M. VAN STRALEN voor zijn verslag van het verzet, waarvan de inhoud vooraf werd goedgekeurd door den Vertrouwensraad der Illegaliteit, en den heer C. J. PIENA, die zich voor de lijst der gevallen illegale strijders veel moeite heeft gegeven.

Het is intusschen niet mogelijk geweest, absolute volledigheid in de hier geboden verzameling van gegevens over de jaren 1940—1945 te verkrijgen. Vooral zal de lezer

wellicht eenige namen van illegalen en slachtoffers missen. Langer wachten zou echter hebben geleid tot verder uitstel in het verschijnen van dit Jaarboekje, iets dat moest worden vermeden. De redactie stelt er prijs op hier te verklaren, dat zij zich met betrekking tot de academische burgers dezer stad heeft beperkt tot enkele leidende figuren van het studentenverzet, en dit mede omdat de Almanak van het Leidsche Studentencorps 1946 reeds talrijke bladzijden wijdde aan gevallen studenten en velen hunner geen inwoners van Leiden meer waren.

Ten slotte dankt de redactie Dr. JAC. J. DE JONG en Ir. G. L. DRIESSEN voor het beschikbaar stellen van hun aanteekeningen over den bezettingstijd. De Korte Kroniek 1940—1944 is op het dagboek van Dr. DE JONG gebaseerd.

In de samenstelling der commissie van redactie kwam geen wijziging.

DE REDACTIE.

L.B. November 1946.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN"

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

PROF. DR. P. J. BLOK EN MR. DR. J. C. OVERVOORDE.

BESTUUR:

DR. T. P. SEVENSMA, (1943), Voorzitter.
DR. W. C. BRAAT (1931), Onder- *Voorzitter.*
A. BICKER CAARTEN (1936), Secretaris, Nieuwsteeg 13.
E. W. WICHERS ROLLANDET (1928), ***Penningmeester,*** Kort Rapenburg zo, giro 175228.
DR. J. E. KROON (1933).
IR. H.A. VAN OERLE (1938).
N. J. SWIERSTRA (1943).
IR. D. BOOGERD (1945), Directeur der Gemeentewerken.
A. H. KLOKKE, aangewezen door het L.S.C. (1945).
Mejuffrouw H. C. W. VAN WAGENINGEN, aangewezen door de V.V.S.L. (1945).

Commissie voor de redactie van het Leidsch Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

MR. J. SLAGTER (1945), Voorzitter.
MR. N. KOLFF (1943), ***Secretaris*** Beestenmarkt 14.
DR. J. E. KROON (1935).
E. PELINCK (1938).
Mej. F. A. LE POOLE (1937).
MR. R. VAN ROYEN (1938).

Commissie inzake het herstel van Gravensteen.

Ingesteld op 23 September 1937.

Eere-Voorzitter :

Mr. A. **van de** Sande **Bakhuyzen.**

Werk-Commissie :

Ir. G. L. **Driessen,** *Voorzitter.*
Ir. H. A. **van Oerle,** *Secretaris.*
A. **Bicker Caarten.**
Ir. D. **Boogerd.**
Mr. L. H. **N.** F.M. **Bosch Ridder van** Rosenthal.
Mr. Dr. N. G. **Geelkerken.**

Commissie „Het Leidsche Woonhuis".

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin opgenomen het legaat **Mr.** E. **Rijke**).

Ingesteld op 1 Juni 1945.

Prof. Mr. A. N. **Molenaar,** *Voorzitter.*
A. Bicker Caarten, *Secretaris,* Nieuwsteeg 13.
Notaris J. C. **van Eck,** *Penningmeester,* Breestraat 56, giro *85873.*
G. van **der Mark.**
Mr. J. Slagter.

CORRESPONDEERENDE LEDEN IN RIJNLAND

voor :

Aarlanderveen : Mevr. F. TH. VAN DER WIN-PEEREBOOM VOLLER (1945).
Alkemade : G. M. ZOETEMELK (1946).
Alphen aan den Rijn : E. VAN ELK (1945).
Hazerswoude-Dorp : B. OFFRINGA (1936).
Hazerswoude-Rijndijk : J. D. DE KORT (1943).
Hoogmade : MR. A. J. SORMANI (1941).
Katwijk : Mevr. M. L. H. EERDBEEK—CLAASEN (1936).
Koudekerk aan den Rijn : J. Tic'. VAN OMMERING.
Leiderdorp : G. SCHEEPSTHA (1943).
Noordwijk: PROF. L. OSWALD WENCKEBACH (1941).
Noordwijkerhout : J. A. M. PIJNENBURG (1937).
Oegstgeest: W. J. VAN VARIK (1941).
Rijnsburg : S. C. H. LEENHEER (1945).
Voorhout : MR. G. F. W. VAN BERCKEL (1942).
Voorschoten : D. J. BRINKS (1940).
Warmond : P. H. ROMIJN (1936).
Wassenaar: DR. H. J. HONDERS (1942).
Zoeterwoude : A. H. J. PAARDEKOOPER (1944).

Vertegenwoordiger van „Oud-Leiden" in de Monumentencommissie der Gemeente Voorhout :

E. PELINCK. (1942).

Idem in die der Gemeente Rijnsburg :

IR. H. A. VAN OERLE (1944).

Bestuurskamer : Regentenkamer van het Broechovenhof, Papengracht 16.

MUSEA, MONUMENTEN ENZ. TE LEIDEN

Stedelijk Museum De Lakenhal
Oude Singel 32
Geopend : van 1 Nov. —1 Maart 10—15, van 1 Maart—1 Juli en van 1 Oct.—1 Nov. 10—16, van 1 Juli—1 Oct. 10—17 ; Zon- en Feestdagen, opening : 12.30.
Entree : f 0.10. Maandag : f 0.25. Zon- en Feestdagen : gratis.

Academiegebouw
Rapenburg 73
Bezichtiging vooraf aan te vragen; in de vacanties van 9—12 en van 14-17.

Academisch Historisch Museum
tijdelijk gesloten.

Hortus Botanicus bij *Academiegebouw*
Geopend : Alleen werkdagen van 1 Oct. tot 1 kpr. 9—12 en 13.30—16; van 1 Apr. tot 1 Oct. 9—12 en van 13.30—17; Zondags 10—16.
Entree : gratis.

Rijksmuseum van Oudheden
Rapenburg 28
Geopend : van 1 Nov.—16 Febr. 10—16, van 16 Febr.—1 *Nov.* 10—17 ; Zon- en Feestdagen, opening: 13 uur ; 1 Jan. en 3 Oct. gesloten.
Entree : f 0.10, Maandag : f 0.25.

Rijksmuseum voor Volkenkunde
Steenstraat 1A
Geopend : van 1 Apr.—1 Oct. 10—16, van 1 Apr.—1 Oct. 10—17. Zon- en Feestdagen, opening : 13 uur ; 1 Jan. en 3 Oct. gesloten.
Entrée : f 0.10, Maandag f 0.25.

Rijksmuseum van Natuurlijke Historie
Raamsteeg 2A
Geopend : Werkdagen 9—12 en 13.30—17 (behalve Zaterdagmiddag).
Entree : gratis.

Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie
Garenmarkt 1B
Geopend : Werkdagen 9—12 en 13.30—16.
Entree : gratis.

Nederlands& *Legermuseum Generaal Hoefer*
Pesthuislaan 7
Bezichting in groepen van 10—15 personen vooraf aan te vragen.

Pieterskerk
Ter bezichtiging geopend op werkdagen van 9—12 en 14-17.
(Woensdags doorgaans dienst).
Entrée : f 0.25.

Hooglandsche Kerk
Ter bezichtiging geopend op werkdagen van 9—17.
(Woensdag doorgaans dienst).
Entree : f 0.25, bij groepen f 0.10.

St. Anna Hofje
Hooigracht g
Kapel te bezichtigen op werkdagen van x0-18.
Entree : f 0.25, bij groepen f 0.10.

Hofje Meermansburg
Oude Vest 159
Regentenkamer te bezichtigen op werkdagen van 9—16.
Entree : f 0.25.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN"

VERSLAG OVER DE JAREN 1944 EN 1945.

1944.

Omtrent de werkzaamheden gedurende het oorlogsjaar 1944 kan het volgende worden vermeld. Op de jaarlijksche algemeene ledenvergadering, die op 26 Februari plaats vond, werd het bestuur in zijn geheel herkozen ; het jaarverslag over het voorafgaande jaar, alsmede de rekening en verantwoording over 1943 werden goedgekeurd, nadat was medegedeeld, dat de heeren Dr. Ir. **P. FEHMERS** en J. H. **DE GROOT** kas en bescheiden van den Penningmeester volkomen in orde hadden bevonden.

In de samenstelling van het bestuur kwam in den loop van het jaar geen enkele wijziging, al moesten wij den heer **DE BLAUW** tot onze spijt en tegen zijn wil, gedurende geruimen tijd in ons midden missen.

Tot Correspondenten van , ,Oud-Leiden" voor Leiderdorp en Zoeterwoude werden benoemd resp. de heeren G. SCHEEPSTKA en A. H. J. **PAARDEKOOPER.**

Het ledenaantal nam gestadig toe. Van 650 leden op **31** December 1943 steeg dit tot 836 aan het einde des jaars. De heer R. **DE WILDE** F. G.zn. verwierf andermaal den uitgeloofden prijs voor het aanbrengen van de meeste leden gedurende het jaar 1944. Het waren niet minder dan 69 personen, die door zijn toedoen als lid konden worden ingeschreven.

Menig geschenk mocht „Oud-Leiden" ontvangen. 'le vermelden zijn schenkingen van mejuffrouw C. E. S. **BIJLEVELD** (foto's van Leiden e.o.), mejuffrouw A. C. **GEWIN** te Utrecht (o.a. maskerade-album-1875), mejuffrouw M. H. **NEDERBURGH** (maskcradeprenten 1835), en van de heeren J. A. L. **BOM** te Voorburg (lantaarnplaten-stadhuis), H. **VAN ULDEN** (foto's van het v.m. huis „Rhijnstroom"), **W.** J. **VAN VARIK**

(boerderij-foto's), Mr. J. R. **VERHEY** (collectie Leidsche prentbriefkaarten), alsmede van de Gemeente Leiden (opmetingsteekening van den St. Lodewijkstoren) en van het Hoogheemraadschap van Rijnland (inventarissen polderarchieven)

De Vereeniging verwierf door aankoop een belangrijke collectie lantaarnplaten van oude Leidsche stadsgezichten en daarmede onderging de verzameling lichtbeeldenplaten een belangrijke uitbreiding.

Het bestuurslid Dr. J. E. **KROON** vervaardigde een alphabetischen klapper op de boeken en geschriften, die de Vereeniging in den loop der jaren heeft verkregen.

Het bestuur was vertegenwoordigd bij de kerkelijke herdenking van Leidens Ontzet in de Pieterskerk op 3 October.

Ondanks de moeilijkheden, die de oorlogstoestand medebracht, ging het bestuur ook in 1944 door met het houden van lezingen en excursies. Dat daarmede in een behoefte werd voorzien bleek ten duidelijkste uit de talrijke opkomst, die dezen ten deel viel. Als eerste spreker trad op ons bestuurslid N. J. **SWIERSTRA,** die op 29 Januari sprak over het ontstaan van Leiden en den groei van de stad tot het einde der Middeleeuwen. De z.g. Groote Pers van de Lakenhal bleek voor deze belangrijke lezing veel te klein te zijn.

Hierop volgde op 26 Februari de algemeene ledenvergadering, waarna de heer W. J. J. C. **BIJLEVELD** een voordracht hield over het leven van Margaretha van Mechelen, levensgezellin van Prins Maurits, een voordracht, die eenige onjuiste begrippen uit de wereld hielp ; deze voordracht werd kort daarna in het Leidsch Jaarboekje opgenomen.

Als vervolg op de voordracht van den heer **SWIERSTRA** sprak op 29 April ons bestuurslid Ir. H. A. **VAN OERLE** over Leidens stadsontwikkeling in de gouden eeuw. Door deze belangrijke voordracht te herhalen op 3 Mei was het mogelijk ongeveer 350 personen in de gelegenheid te stellen kennis te maken met Leidens toestand in de jaren na het beleg, een periode eenerzijds van grooten bloei, anderzijds van de diepste ellende.

Vervolgens werd op **20** en 23 Mei Leidens hoofdkerk, de Pieterskerk, door de leden bezichtigd en wel onder leiding van mejuffrouw F. A. **LE POOLE** en den heer N. J. **SWIERSTRA,** waarvoor eveneens groote belangstelling bestond.

Op 28 Juni sprak in de Evangelisch Luthersche Kerk de heer **LEO MENS** over de beteekenis van den Leidschen musicus **CORNELIS SCHUYT.** Deze voordracht werd opgeluisterd door het Leidsch a Capella Koor, dat onder leiding van zijn Directeur **WILLEM** MIZÉE op voortreffelijke wijze eenige werken van **SCHUYT** uitvoerde met als slot den canon „Bewaert Heer Holland en salicht Leyden", een slotzang, die op allen, die ten gevolge van den oorlogstoestand in groote spanning leefden, een diepen indruk maakte. De korte inhoud van deze fijn gestemde voordracht zal in het Leidsch Jaarboekje-1945 worden vastgelegd.

De eerste helft van het jaar zette dus met niet minder dan vijf belangrijke leden-bijeenkomsten goed in, doch zoo gunstig zou het in het tweede halfjaar niet gaan. „Dolle Dinsdag" was het keerpunt. Wel leidde de heer **SWIERSTRA,** die onuitputtelijk blijkt te zijn in het organiseeren van excursies, een uitstapje op **16** en 20 September naar het Groene Kerkje te Oegstgeest, maar daarmede was dan ook het einde gekomen van de uiterlijke activiteit der Vereeniging. De excursie kwam trouwens maar gedeeltelijk tot haar recht wegens het verbod tot samenscholing, waardoor een wandeling langs eenige historische terreinen moest vervallen. Een geallieerde luchtaanval op een fabriek in de buurt tijdens de voordracht van den heer **SWIERSTRA** in het Groene Kerkje op **16** September bewees, dat het maken van gezamenlijke uitstapjes eigenlijk niet meer verantwoord was en dat kwam nog meer tot uitdrukking bij het tweede bezoek op **20** September toen de mannelijke leden wegbleven, omdat zij zich op straat allerminst veilig voelden. Het zou trouwens niet lang meer duren of de gezellige uitstapjes van „Oud-Leiden" moesten plaats maken voor de „hongertochten", die ons naar buiten brachten, en zij, die daaraan deelnamen, zagen tot hun groote ontsteltenis hoezeer het land te lijden had van den gehaten bezetter. Onze duinen werden afgegraven, boomen gekapt, torens en huizen gesloopt, wijken ontruimd, bruggen afgebroken en de weinige lommerrijke plaatsen, die onze streek bezat, verdwenen als sneeuw voor de zon . . . .

En ons volk, verkeerende in bitteren nood, sloopte eigen en andermans houtwerken en kapte, wat er langs wegen en in parken en tuinen te kappen viel. Dat waren gebeurtenissen, die ons de grootste zorg baarden, maar waartegen in de gege-

ven omstandigheden ,,Oud-Leiden" niets vermocht te doen. Deed de Vereeniging dan heelemaal niets, zal de belangstellende zich afvragen. Zeker wel, maar door de ongunst der tijden viel zoo heel weinig te bereiken. Besprekingen werden b.v. gevoerd over het behoud van de boomen in de binnenstad, speciaal op het Rapenburg, achter ,,Groenoord'', rondom het kasteel ,,Endegeest'', op ,,Oud-Poelgeest'' en in den Leidschen Hout, alsmede op ,,d'Hoogen Boom" te Oegstgeest. ,,Groenoord'' heeft thans nog maar één boom, het Rapenburg, welgeteld, achttien linden en in den Leidschen Hout kan men de boomen eveneens tellen. ,,Oud-Poelgeest heeft onder de gespaarde boomen gelukkig nog zijn beroemden Tulpenboom van Boerhaave, al heeft hij veel te lijden gehad en scheelde het maar weinig of ook deze historische boom was aan den brandstoffennood ten offer gevallen. ,,d'Hoogen Boom" lijkt nu meer op den niet te best verzorgden volkstuin van uw Secretaris dan op het aantrekkelijke wildernisje van weleer. Gelukkig kreeg ons bestuur de toezegging, dat het terrein van , ,d'Hoogen Boom" weder met zorg door de Gemeente Oegstgeest zal worden aangelegd.

Van verschillende leden uit Katwijk aan Zee bereikte het bestuur een noodkreet, dat zoowel de reeds van den toren ontdane Ned. Herv. Kerk als de Vuurtoren, beide monumenten, op last van den bezetter moesten worden afgebroken. De Inspectie Kunstbescherming te 's-Gravenhage stond machteloos. Dank zij het onvermoeid werken van ons bestuurslid Ing. KRANTZ kon de sloopingtijdelijk worden uitgesteld en van dit uitstel is gelukkig afstel gekomen. Het is evenwel zeer te betreuren, dat Katwijks lieve jeugd na de bevrijding haar baldadigheid op de oude Vuurbaak heeft kunnen botvieren. Wekenlang is men daar bezig geweest het binnenwerk uit te breken en eerst na herhaalde waarschuwing is men er toe overgegaan den uitgang te dichten.

Ook de baldadigheid in de stad nam hand over hand toe, waardoor o.m. het Gravensteen en de Burcht te lijden hadden. Op voorstel van Ir. VAN OERLE werden de beide toegangen tot de rotonde van den Burcht dichtgemetseld, waardoor een achttal nog overgebleven boomen, staande binnen den Burchtmuur, behouden bleven en het fraaie gezicht vanuit de stad op den Burcht niet verloren ging. Hoe erg de behoefte aan brandstoffen was, moge blijken uit het feit, dat langs de

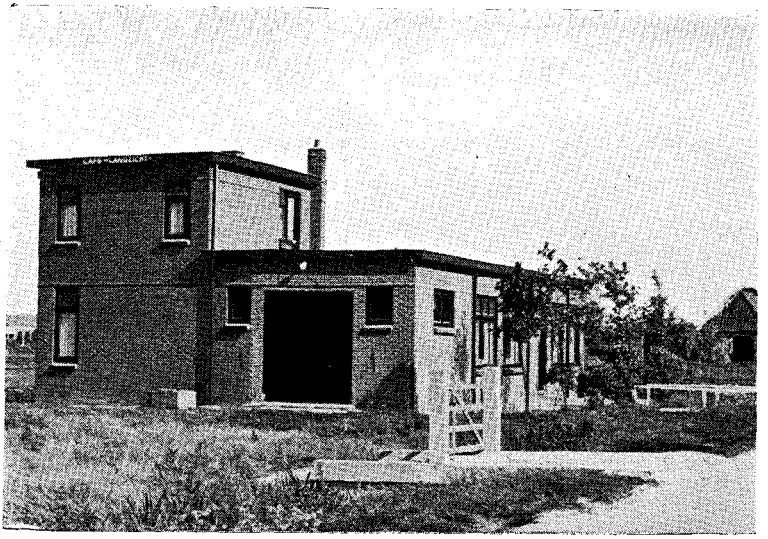
buitenwegen rondom de stad bijna geen boom meer aanwezig is en van de in de stad staande boomen er nog maar ongeveer 350 overgebleven zijn . . . . En dan te bedenken, dat het bestuur van „Oud-Leiden" juist in Juli.1944 aan de afdeeling Plantsoenen van den dienst der Gemeentewerken een lijstje had ingezonden, vermeldende een negental punten in de stad, waar uit aesthetisch oogpunt behoefte bestond aan een of meer boomen voor afscherming van een leelij ken gevel !

Het bestuur maakte den dienst der Gemeentewerken verder opmerkzaam op de aan de Gemeente toebehoorende ontsierende houten schutting op de binnenplaats van het Elisabeth Gasthuis aan de Oude Vest, die uitstekend zou kunnen dienen voor door de Gemeente aan zieken en ouden van dagen te verstrekken brandhout. Jammer genoeg ging men hierop niet in en tot onze verbazing hebben de buurtbewoners het houtwerk vrijwel geheel met rust gelaten! Toch blijft het bestuur hopen, dat t.z.t. deze zeer ontsierende schutting tot een veel lager hek zal worden teruggebracht.

„Oud-Leiden" vroeg voorts aan de Gemeente-Commissie van het Nederl. Herv. Kerkgenootschap de leelijke ijzeren hekjes, staande bij de Pieterskerk, zijde Pieterskerkhof, tusschen Gravensteen en Kloksteeg, te verwijderen, waardoor de ruimtewerking van dit zoo bijzonder fraai geworden plein beter zou zijn, doch de Commissie stelde het vooralsnog op prijs de hekken te behouden.

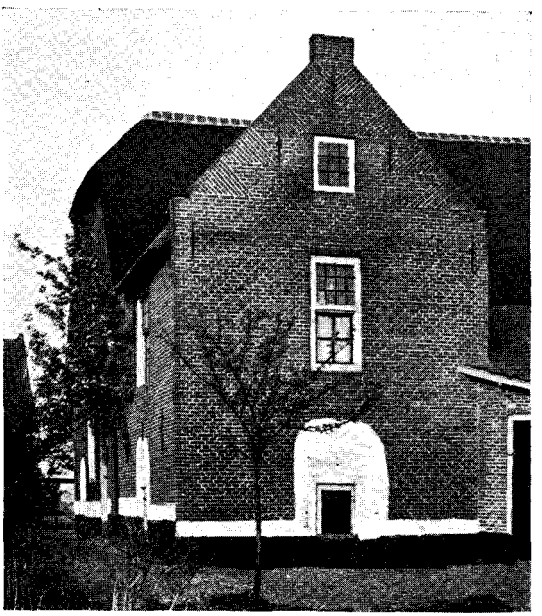
De 17de-eeuwsche trapgevel van het pand Turfmarkt 11 moest wegens bouwvalligheid worden afgebroken. Het mocht „Oud-Leiden" jammer genoeg niet gelukken den wederopbouw tot stand te brengen, doordat een vergunning tot het gebruiken van bouwmaterialen niet te verkrijgen was.

Dit verbod tot het gebruiken van bouwmaterialen bracht vooral ten plattelande mede, dat zonder verkregen toestemming van de overheid „zwart" gebouwen werden veranderd. Dat ging dan zonder toezicht van hoogerhand, met het gevolg, dat in de omstreken van de stad verschillende fraaie boerderijen volkomen verknoeid zijn geworden. Dit geschiedde o.a. met een oude. boerderij in de Weipoort, naar aanleiding waarvan het bestuur. zich veroorloofde er bij den Burgemeester van Zoeterwoude op aan te dringen dergelijke verbouwingen in den vervolge tegen te gaan. Daar de laatste jaren in die gemeente architectonisch zeer slechte gebouwen verrezen,

Café ,,Landzicht'' te Zoeterwoude (Dorp). Voorbeeld van ontstellende wansmaak ten plattelande

(Foto G. van der Mark)

Boerderij ,,Bijdorp'' te Zoeterwoude, Wijk D no. 75, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van café ,,Landzicht''. Een voorbeeld van rust en voornamen bouwstijl van meer dan drie eeuwen oud

(Foto G. van der Mark)

die - *lijdt*/ en - *siet*/
doet - *haet*/ te - niet.

beter - benijt/ dan - beclacht/
alst - godt/ behaecht.

De oudste Leidsche gevelsteenen (± 1600), in beteren staat hersteld door de Vereeniging „Oud-Leiden" (Pieterskerkkoorsteeg hoek Langebrug)

(*Foto's G. van der Mark*)

drong het bestuur er tevens op aan inkomende bouwplannen ten aanzien van den welstand om advies te stellen in-handen van een ter zake bevoegde instantie.

Voor rekening der Vereeniging ,,Oud-Leiden" maakte de huisschilder H. W. F. VAN DER STEEN schoon de oudste twee gevelsteenen, die men in het Leidsche straatbeeld aantreft, nl. de beide uit ongeveer **1600** dateerende leeuwenkoppen met bijschriften, aanwezig in den zijgevel van het winkelpand Langebrug 69, hoek Pieterskerkkoorsteeg. Een gedeelte van de opschriften was onleesbaar geworden en geen twee handleidingen stemden op dit punt overeen. Na verwijdering van de verflagen bleken de opschriften als volgt te zijn :

DIE-LI JDT	BETER-BEN1 JT
EN-SIET	DAN-BECLACHT
DOET-HAET	ALST-GODT
TE-NIET.	BEHAECHT.

Op enkele letters werd een spoortje goud aangetroffen, zoodat het gerechtvaardigd was de opschriften te vergulden.

Aan het verschijnen van het Leidsch Jaarboekje-1944, het zes en dertigste deel, werd hard gewerkt, en dank zij de medewerking van velen slaagde de Commissie voor de Redactie er in het Jaarboek het licht te doen zien juist vóór het tijdstip, dat het onmogelijk was boeken te doen drukken. Wel zelden zal de verschijning van ons Jaarboek zoo door de leden op prijs zijn gesteld als ditmaal. Het was immers niet altijd leesbaar wat er in die dagen van de legale persen kwam !

De behoefte aan deskundige voorlichting bij rondwandelingen door de stad was nog grooter dan vorige jaren. Onder leiding van den heer SWIERSTRA werden tal van excursies gehouden, zoowel met Leidsche vereenigingen als met gezelschappen uit de omgeving.

De Bond Heemschut hield zijn algemeene ledenvergadering op 1 September in onze stad en „Oud-Leiden" genoot de eer de leden, die in vrij grooten getale waren opgekomen, na afloop der vergadering in vier groepen door de stad te leiden. Twee dagen tevoren had „Oud-Leiden" het genoegen haar zustervereeniging ,,Die Haghe" te ontvangen. Deze ontvangst vond plaats in de bestuurskamer der Vereeniging in het Broechovenhofje, die lang niet berekend was op zoo'n groot gezelschap.

Hierna bezichtigden de gasten onder leiding van Jhr. Dr. D. P. M. **GRASWINCKEL** eenige der fraaiste Leidsche hofjes.

Zooals reeds opgemerkt, was de beruchte „Dolle Dinsdag" het keerpunt in het vereenigingsleven. Na September was het niet meer mogelijk iets tot stand te brengen en het duurde nog geruimen tijd in het nieuwe jaar eer „Oud-Leiden" haar taak weder kon hervatten en zich geleidelijk weer kon ontplooien.

1945.

Deze ontplooiing kon eerst plaats vinden nadat ons geheele land, na gedurende vijf lange bittere jaren te zijn geknecht, zijn zelfstandigheid herwon. Bij de bevrijding gaan onze gedachten allereerst uit naar hen, die voor het Vaderland hun leven hebben gelaten. Ons bestuur besloot in overleg met de desbetreffende Commissie de gevallen medeburgers op waardige wijze in het Leidsch Jaarboekje te herdenken. Het zijn er helaas velen, zeer velen, maar dit mag geen bezwaar zijn, omdat zij op vermelding in ons Jaarboek recht hebben.

Met betrekking tot de samenstelling van het bestuur kan worden medegedeeld, dat in den loop van 1945 verschillende wijzigingen plaats vonden. Ing. A. KRANTZ trad uit het bestuur in verband met zijn politieke gezindheid. Als opvolger van Mr. **W.** BRIËT Czn. wees het Leidsche Studenten Corps als zijn vertegenwoordiger den heer A. H. **KLOKKE** aan, terwijl de Vereeniging voor Vrouwelijke Studenten mejuffrouw H. C. **W. VAN WAGENINGEN** als haar vertegenwoordigster in ons bestuur benoemde. Bij het neerleggen van zijn ambt als Directeur der Gemeentewerken wegens het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd stelde de heer A. M. **DE BLAUW** zijn bestuurslidmaatschap aan zijn opvolger Ir. D. **BOOGERD** ter beschikking. Den afgetreden bestuursleden, die gedurende menig jaar hun beste krachten aan „Oud-Leiden" hebben gegeven, zij ook van deze plaats daarvoor hartelijk dank betuigd.

Het bestuur benoemde Dr. W. C. **BRAAT** tot onder-Voorzitter. Voorts werden mevrouw **VAN DER WIND-PEEREBOORI VOLLER** en de heeren E. **VAN ELK** en S. C. H. **LEENHEER** benoemd tot Correspondent van „Oud-Leiden" resp. voor Aarlanderveen, Alphen aan den Rijn en Rijnsburg.

Wegens bedanken van Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN en Ir. H. A. VAN OERLE resp. als Voorzitter en lid van de Commissie voor de Redactie van het Leidsch Jaarboekje benoemde het bestuur op voorstel der Commissie Mr. J. SLAGTER tot lid, waarna de Commissie hem tot Voorzitter koos.

In den loop van het jaar stelde het bestuur een nieuwe Commissie in, nl. de Commissie „het Leidsche Woonhuis", die tot taak heeft het beheer van het in 1943 in het leven geroepen Fonds voor aankoop van typisch Leidsche huizen, die waard zijn voor het nageslacht te worden behouden en die huizen zoo noodig te restaureeren en te onderhouden. De Commissie is als volgt samengesteld : Prof. Mr. A. N. MOLENAAR, Voorzitter ; Notaris J. C. VAN ECK, Penningmeester ; de heeren G. VAN DER MARK en Mr. J. SLAGTER, leden en A. BICKER CAARTEN, Secretaris. Moge de Commissie er in slagen spoedig aan het bestuur van „Oud-Leiden" te kunnen voorstellen een typisch Leidsch huis aan te koopen. Maar dan zal ook aller steun noodig zijn !

Sinds vele jaren vertoont het ledental een stijgende lijn. Ook over 1945 nam het aantal weer zeer toe. Vooral ook, omdat thans weer veel studenten als lid konden toetreden. Stonden bij den aanvang van het jaar 836 leden ingeschreven, het waren er aan het einde des jaars niet minder dan 960. Daarmede onderging „Oud-Leiden" een groei, dien wij vroeger zeker niet voor mogelijk zouden hebben gehouden.

Aan de heeren A. H. KLOKKE en N. J. SWIERSTRA werd een prijs toegekend voor het aanbrengen van resp. 76 en 28 leden.

De gebruikelijke algemeene ledenvergadering, die volgens de statuten binnen de eerste drie maanden van het jaar moet worden gehouden, kon wegens den oorlogstoestand niet plaats vinden ; slechts deelde de Commissie voor kasonderzoek, bestaande uit de heeren Dr. W. C. BRAAT en W. J. VAN VARIK, mede, dat kas en bescheiden van den Penningmeester over 1944 volkomen in orde waren bevonden.

De Vereeniging was officieel vertegenwoordigd :

1. bij de op 15 September op Sociëteit Minerva door het Collegium gehouden ontvangst ter gelegenheid van het lustrum van het L.S.C. ;

2. op 17 September in de Pieterskerk bij de heropening van

de Leidsche Universiteit en de overdracht van het rectoraat ;

3. op 2 October bij de opening van de tentoonstelling Beleg en Ontzet van Leiden in het Stedelijk Museum de Lakenhal ;

4. op 3 October bij de plechtige herdenking van Leidens Ontzet in de Pieterskerk.

Ook in 1945 werden schenkingen van de leden ontvangen, zij het in mindere mate dan in andere jaren. Het waren mej. M. H. **NEDERBURGH** (maskeradeprenten) en de heeren L. C. BALJÉ (te Valkenburg opgegraven schaaltje van terra sigillata), A. M. **DE BLAUW** (foto's van den Rijnsburgerweg in ouden toestand), W. J. **KRET** (stadsfoto's) en J. **VAN DER ZANDEN** (Goedeljee-foto's), die ons met hun goede gaven verblijdden. Op verzoek schonken voorts de Leidsche fotografen W. BLEUZÉ, Fa.A. **JONKER** en Zn., N. VAN DER HORST en A. **VAN VLIET** ons vele van de door hen gemaakte foto's van de bevrijding en andere actueele gebeurtenissen, die zich daarna voordeden. Den schenksters en schenkers betuigt het bestuur zijn oprechten dank.

De Vereeniging „Oud-Leiden" trad als lid toe tot het Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland.

Toen eenmaal de vrijheid op 5 Mei was herkregen, beraamde het bestuur spoedig plannen voor het weder houden van ledenbijeenkomsten. Reeds op 26 en 29 Mei leidde de heer Swierstra een excursie naar de Marekerk, samenkomst bij den gevelsteen „Int land van belofte". Op **11** en **14** Juli volgde een excursie onder zijn leiding naar de Lodewijkskerk (v.m. kapel van het Sint Jacobs godshuis), samenkomst bij het standbeeld van Van der Werff. Het najaarsseizoen zette in met een stadswandeling, eveneens onder leiding van den heer **SWIERSTRA** en wel op **1** en 5 September, aanvangende bij het merkwaardige Tevelingshof en eindigende met een uniek vergezicht van het dak van de Meelfabriek van de Fa. De Koster. Het is bijna overbodig te vermelden, dat al deze excursies een groote belangstelling genoten en algemeen op prijs werden gesteld.

Op 19 October vertoonde uw Secretaris een honderdtal aan de Vereeniging toebehoorende lantaarnplaten onder het motto : „Een wandeling met **GOEDELJEE** en **VAN DER STOK** door de oude stad", waarvoor groote belangstelling bestond.

De hierop volgende spreker was de heer **HAN DE WILDE,** die op **21** November ons op geestdriftige wijze inlichtte over het Leidsch Tooneelleven in den loop der tijden en aan het

slot een lans brak voor een nieuwen Schouwburg. Ten slotte sprak op 18 December de heer A. H. PISCAER, technisch ambtenaar van het Hoogheemraadschap van Rijnland, over den strijd tegen het water in Rijnland in den loop der eeuwen, een interessante voordracht met aan het slot de beantwoording van vele belangrijke vragen, die bewezen, hoe groot de belangstelling voor het met zorg behandelde onderwerp was.

Behalve de reeds vermelde excursies voor de leden hield ook dit jaar de heer SWIERSTRA een groot aantal rondwandelingen ten behoeve van andere vereenigingen, in het bijzonder met de nieuwe leden van het L.S.C. De novieten van de V.V.S.L. werden in groepen rondgeleid door mej. F. A. LE POOLE, mej. H. C. W. VAN WAGENINGEN en de heeren N. J. SWIERSTRA, Mr. A. J. SORMANI, Notaris W. S. JONGSMA, G. VAN DER MARK, F. PORTHEINE, A. H. KLOKKE en A. BICKER CAARTEN.

Het vorige jaarverslag gewaagde van het vernielen van parken, plantsoenen en straatbeplantingen. Het spreekt vanzelf, dat tegen die vernielingen iets diende te worden gedaan. Het initiatief daartoe is uitgegaan van den dienst der Gemeentewerken. In het leven is geroepen een Contact-Commissie voor den wederaanleg van de stadsbeplantingen onder voorzitterschap van den heer N. J. SWIERSTRA. „Oud-Leiden", dat de nieuwe Commissie veel welslagen toewenscht, zal gaarne zijn steun aan deze instelling schenken.

Het verschijnen van het Leidsch Jaarboekje-1945 had weliswaar met groote moeilijkheden te kampen, maar aan het einde des j aars kon dit boekwerk toch verschijnen en daarmede heeft de Commissie van Redactie onzen dank verdiend. Ons lid Ir. G. L. DRIESSEN vervaardigde een klapper op alle tot 1945 verschenen Leidsche Jaarboekjes. Papierschaarschte en andere moeilijkheden verhinderen thans, dezen te doen drukken, doch het bestuur hoopt, dat het binnen niet te langen tijd het register het licht kan doen zien, aangezien daardoor in een groote behoefte zal worden voorzien.

Ten behoeve van een door den heer SWIERSTRA in het Stedelijk Museum de Lakenhal gehouden voordracht over het Beleg en Ontzet van Leiden stelde de Vereeniging een serie daarvoor speciaal vervaardigde lantaarnplaten ter beschikking.

In overleg met Prof. Jhr. Mr. W. J. M. VAN EYSINGA

besloot het bestuur het onthullen van een gedenksteen voor Hugo de Groot op 29 Augustus 1945, den dag waarop de 300ste sterfdag van DE GROOT zou worden herdacht, uit te stellen tot een gelegener tijdstip.

Op voorstel van het bestuur heeft de beheerder van de bezittingen van Gebr. KRANTZ het zeer belangrijke ambachtsarchief van 't Huys te Warmont naar het Leidsche Gemeentearchief doen overbrengen.

Hiermede zijn de voornaamste werkzaamheden gedurende de eerste maanden na den vrede geschetst. De Vereeniging is in den loop der jaren uitgegroeid tot een krachtige vereeniging, die evenwel nog niet geheel en al tot de grens harer mogelijkheden is uitgedijd. Daarom is aller medewerking nog steeds noodig om den groei te bevorderen. Slechts een krachtige vereeniging, die staat te midden van de bevolking, is in staat het gestelde doel te bereiken. Vóór alles is evenwel noodig, dat het streven der vereeniging bij alle leden volledig steun vindt en zij de mooie gedachte, die haar ten grondslag ligt, mede uitdragen onder de *geheele* burgerij. Door een verkeerd begrip is in een vorig tijdperk veel bouwkundig schoon verloren gegaan. Moge het aan het tegenwoordig geslacht gelukken het overgeblevene te behouden en daaraan veel schoons toe te voegen !

De beide jaarverslagen aldus uitgebracht in de op 14 Februari 1946 gehouden algemeene ledenvergadering.

A. BICKER CAARTEN, *Secretaris.*

KORTE KRONIEK
VAN LEIDEN EN OMSTREKEN VAN 1945

JANUARI

2 De Gemeente Benthuizen stelt brood en aardappelen beschikbaar ten behoeve van slachtoffers van het bombardement van Leiden van 10 en **11** Dec. jl.

Kostelooze inenting bij den Geneeskundigen Dienst tegen pokken.

De couranten bevatten voortdurend recepten voor de bereiding van gerechten met suikerbieten in plaats van aardappelen.

4 Verstrekking van gemeentewege van 150 kg brandhout aan personen, die slechts 2 eenheden brandstof hebben ontvangen en door ziekte, ouderdom of bijzondere grootte van het gezin in moeilijkheden verkeeren ; op **16** Jan. zijn de aanvragen zoo talrijk, dat verdere verzoeken ter zijde worden gelegd.

8 Openbare bekendmaking, dat verwijdering van boomen en struiken aan of nabij straten door den Wehrmachtscommandant als sabotage wordt beschouwd en streng zal worden gestraft.

10 De openbare aankondigingen zullen in het vervolg worden aangeplakt op 75 daartoe aangewezen plaatsen ; de z.g. wilde aanplakking komt hiermede te vervallen.

12 Suikerbieten worden ter rechtmatige verdeeling op den bon verkrijgbaar gesteld.

De Burgemeester verbiedt ter voorkoming van houtdiefstal het zich bevinden in openbare parken of plantsoenen, den Leidschen Hout inbegrepen.

Overleden de heer **NOACH MINDERHOUT,** gepensionneerd hoofd eener school.

JANUARI

13 Tallooze Leidenaren, onder wie vele vrouwen en kinderen, worden onverhoeds opgepakt en slechts voor een gedeelte weder losgelaten.

22 Spoorbrug in Warmond en bij de Vink gebombardeerd.

Omstreeks dezen tijd herhaalde bekendmakingen, dat clandestien stroomverbruik met inbeslagneming van gedeeltelijken of geheelen inboedel zal worden gestraft en in zeer ernstige gevallen met het leven zal worden geboet.

De Burgemeester waarschuwt tegen beschadiging van weermachtswerken, begaan ter verkrijging van brandstof, waartegen door de bezettingsautoriteiten zeer ernstig zal worden opgetreden.

In verband met de brandstoffenschaarschte wordt in het perceel Nieuwe Rijn 22 van gemeentewege een verwarmd lokaal voor het publiek opengesteld.

23 Spoorbrug over het Rijn-Schiekanaal gebombardeerd.

24 Na razzia's in Leiden en omgeving zijn nu te Leiden ook huiszoekingen begonnen. Dagelijks worden jonge mannen naar Heck's lunchroom gebracht voor verder transport naar Duitschland.

30 De Directeur van den Geneeskundigen Dienst vraagt dengenen, die nog over benzine en smeerolie beschikken, deze, al is het ook nog zoo weinig, af te staan voor ziekenvervoer.

31 Afscheid van Zr. L. VAN DEN BRINK als besturende zuster van het Diaconessenhuis. Zij wordt opgevolgd door Zr. J. Elema uit Utrecht.

FEBRUARI

1 Overleden in De Steeg Prof. Dr. J. HUIZINGA, oud-hoogleeraar in de Algemeene Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden op den leeftijd van 72 jaar.

3 De spoorbrug over het Rijn-Schiekanaal wederom gebombardeerd.

FEBRUARI

5 De stichting Verzorgingsraad voor Leiden vraagt onder het motto ,,De nood is hoog gestegen" ten behoeve van den aanvoer van levensmiddelen vrachtauto's, generatorbrandstof, turf, stookolie en accu's.

Omtrent dezen tijd vele berichten over houtdiefstallen. Onbewoonde of niet-gebruikt-wordende gebouwen worden van kozijnen, deuren, vloeren, zolders, kortom van al wat brandbaar is ontdaan.

6 Opnieuw de spoorbrug over het Rijn-Schiekanaal gebombardeerd.

16 In verband met de beschadiging van de spoorbrug bij de Vink door sabotage heeft de Duitsche Weermacht ,,met het oog op de algemeene veiligheid" bepaald, dat de burgerbevolking zich tot nadere aankondiging niet in de open lucht mag ophouden tusschen 18 en 6 uur.

17 De porties van de soep en pap van de massavoeding worden in hoeveelheid gelijk gemaakt aan die van stamppot, t.w. ½ liter, ,,ten einde door een uiterst zuinig kolenverbruik nog zoo lang mogelijk voedsel met een redelijke voedingswaarde te kunnen bereiden".

19 Overleden de heer EPEUS BOUMA NIEUWENHUIS, oudreferendaris ter Gemeentesecretarie van Leiden, ridder in de Orde van Oranje-Nassau, oud 86 jaren.

26 Eerste dag van de inlevering van bonnen ter verkrijging van levensmiddelen van het Zweedsche Roode Kruis ; de eerste afgifte vond plaats op 6 Maart d.a.v.

Ten gevolge van een luchtaanval overleden de heer W. KAKEBEEN, verbonden aan de Bataafsche Importmaatschappij.

27 Beroep van de directie van ,,Massavoeding" op een ieder, die nog zelf eten kan bereiden, om af te zien van deelneming aan de Centrale Keuken, om het voor de overblijvenden zoo goed mogelijk te kunnen maken.

MAART

3 Herhaalde bekendmaking van de Wehrmachtskommandantur geen boomen te vellen langs straten en wegen en

in de nabijheid van militaire objecten. Op overtreders zal worden geschoten.

10 Omstreeks dezen tijd oproeping in de bladen van arbeidskrachten voor het Oosten van het land tegen uiterst aanlokkelijke voorwaarden.

Op bevel van de Wehrmachtskommandantur moet de bevolking bij bekend worden van luchtgevaar de huisdeuren openzetten, opdat ieder dekking kan zoeken ; dit voorschrift leidde in de practijk tot niets.

11 Overleden Prof. Dr. N. J. Krom, hoogleeraar aan de Leidsche Universiteit in de Koloniale Geschiedenis en de Archæologie en Oude Geschiedenis van Ned.-Indië.

14 De Duitschers dreigen met zware represailles, wanneer werken van de Duitsche weermacht worden beschadigd.

15 De spoorbrug bij de Vink weer gebombardeerd.

16 Inlevering van de bonnen ter verkrijging van het eerste gratis regeeringsbrood, beschikbaar gesteld door het Intern Roode Kruis, Comm. Mixte de Secours Genève.

18 60-jarig huwelijk van A. P. WALLAART en C. C. W. VAN LEEUWEN, Magd. Moonsstr. 33, te Leiden.

21 De tijd gedurende welken men zich niet in de open lucht mag bevinden, is nader vastgesteld als van 20 tot 5 uur.

Bonnen geldig verklaard in Noord- en Zuid-Holland voor 4 dl spijsolie p.p.

Dringende waarschuwing van de directie der Leidsche Duinwatermaatschappij, dat iedere rantsoenoverschrijding met gestrengheid zal worden gestraft.

27 Na de boomen, de planken voor de winkelramen, de hekjes voor de tuinen, de houten wachthuisjes.voor de tram langs de straten, worden thans grootere objecten aangevat. Het groote houten gebouw van de Leidsche Jsclub, des Vrijdags nog onaangetast, was des Zondags daarop verdwenen.

MAART

31 Geen zeep meer voor kappers, artsen, vroedvrouwen enz. Herinnering van den Burgemeester aan het feit, dat de uitzonderingstoestand van 5 Sept. 1944 nog steeds van kracht is, onder mededeeling dat ieder verzet, storing van de openbare orde of het arbeidsproces door de Duitsche krijgsraden met den dood of zware vrijheidsstraffen wordt gestraft.

Het groote houtgebrek is er de oorzaak van dat voor teraardebestellingen geen doodkisten verkrijgbaar zijn. In een huurkist worden de lij ken naar de begraafplaatsen gebracht ; elders behelpt men zich met kisten voor 10 % hout, voor de rest van ,,board''.

De Constructie-werkplaatsen ten deele door de Duitschers vernield.

APRIL

3 De Burgemeester maakt bekend, dat door hoogere Duitsche instanties mededeelingen zijn ontvangen wijzende op voorbereidingen tot een opstand tegen het militaire gezag in sommige Hollandsche steden ; waarschuwing, dat steden, waarin inderdaad oproer uitbreekt, door artillerie in puin zullen worden geschoten.

6 Zesde verdeeling van Roode-Kruisgoederen.

9 De telefoon werkt te Leiden niet meer.

10 Aanvang met de verstrekking van brood en rijst voor kinderen, geschenk van den Zwitserschen Bondsraad.

Tengevolge van het uitvallen van electrischen stroom doen zich schier onoverkomelijke moeilijkheden voor bij de bereiding van de massavoeding ; de brandstoffenpositie en de voorziening met grondstoffen baren de grootste zorgen ; aangeraden wordt aan de voeding geen hooge eischen te stellen.

15 In de week van 15-21 April zal des Dinsdags en Vrijdags door de Massavoeding linzensoep worden verstrekt, bereid met door het Zweedsche Roode Kruis beschikbaar gestelde linzen en soepgroenten. De hierdoor uitgespaarde grondstoffen zullen op andere dagen in de week worden verwerkt.

APRIL

zo Verdeeling van 15.000 blikjes sardines afkomstig van het Roode Kruis onder de aan de schoolkindervoeding deelnemende jeugd en onder zieken.

23 Alle mannelijke inwoners van **18** tot 55 jaren, woonachtig oostelijk en noordelijk (dus aan de naar Leiderdorp gekeerde zijde) van de lijn Marnixstraat, Huigstraat, Oostdwarsgracht, Pelikaanstraat, Hooigracht, Watersteeg, Hoogewoerd, Hooge Rijndijk, moeten zich des ochtends te 8 uur v.m. melden bij de Duitsche militaire instanties bij de brug over den Rijn tusschen Zoeterwoude en Leiderdorp, om werkzaamheden voor de Wehrmacht te verrichten.

27 De Duitsche opperbevelhebber in Nederland maakt bekend, dat sabotage tegen de inrichtingen en moordaanslagen op leden van de Wehrmacht toenemen ; dit wordt op rekening gesteld van terroristen en ander ondergedoken gespuis, met „verzoek" aan de vredelievende bevolking tot rust en orde het hunne bij te dragen.

29 Eerste airdropping van voedsel uit Geallieerde vliegtuigen.

Door het uitvallen van electrisch licht is de eenige tijdaanwijzer van gemeentewege een klok bij de toonkamer van het kantoor der Stedehlke Lichtfabrieken, Hooigracht **12-16.**

MEI

1 De tijd gedurende welken men zich niet in de open lucht mag ophouden nader vastgesteld als van 21 tot 4 uur.

4 's Avonds ± 9 uur radio-bericht van de capitulatie der Duitsche troepen in Nederland.

5 Feest der Bevrijding ; Leiden één vlaggenzee.

De door de Duitsche bezettingsautoriteiten in 1941 ontslagen Burgemeester, de heer Mr. A. **VAN DE SANDE BAKHUYZEN,** hervat het bestuur der gemeente, na door de Burgerlijke Strijdkrachten van zijn woning te zijn gehaald ; proclamatie van den Burgemeester, voorgelezen van het balkon van het Raadhuis, houdende o.m. mede-

Geallieerde vliegtuigen, die voedsel in ons land hebben afgeworpen vliegen boven Leiden. Vermoedelijk op 30 April 1945 genomen

De eerste geallieerde auto in Leiden 8 Mei 1945
(*Foto* Van Vliet)

Het overbrengen van een Duitsch Militair naar het pand Rapenburg no. 6, waar de Burgerlijke Strijdkrachten gevestigd waren
(Foto W. *F. Tegelaar Jr.*)

deeling, dat de Commissaris van Politie zijn functie eveneens heeft hervat en dat de plaatselijke Commandant van de Binnenlandsche Strijdkrachten ten nauwste met de Politie samenwerkt.

Genoemde Commandant beveelt allen niet-militairen, Rijksduitschers en anderen, die lid of begunstiger geweest zijn van een nationaal-socialistische of aanverwante organisatie, zich ter beschikking te houden van het Militaire Gezag, hun verbiedende hun woning of huidige verblijfplaats te verlaten. Uitgaansverbod tusschen 21 en 4 uur ; inlevering van vuurwapenen.

6 Dankdiensten voor de gelukkige Bevrijding in alle kerken.

Onder de negen Vertrouwensmannen, benoemd door H.M. de Koningin bij besluit van 2 Augustus 1944, met opdracht Haar te vertegenwoordigen van het tijdstip der Bevrijding af tot Haar komst hier te lande, bevindt zich Prof. Mr. R. P. **CLEVERINGA,** hoogleeraar in de Rechtsgeleerdheid aan de Leidsche Universiteit.

7 Oprichting van het plaatselijk comité van Ned. Volksherstel gevestigd Galgewater no. 1.

Voor het eerst worden enkele Canadeezen in Leiden gezien.

8 Intocht der Canadeesche troepen en geestdriftige ontvangst der Prinses-Irenebrigade.

Instelling van het Militair Gezag in Leiden onder leiding van den Districts Militairen Commissaris (D.M.C.) res.-Majoor Mr. F. P. E. **BLOEMARTS.**

10 Twee medische voedingsploegen van het Nederlandsche Roode Kruis beginnen haar werk in het Academisch Ziekenhuis.

14 Herdenking in de Zuiderkerk aan den Lammenschansweg en in de St. Petruskerk (gevolgd door een samenkomst bij het monument nabij de begraafplaats Rhijnhof) van de in den oorlog gevallen Nederlandsche militairen.

15 Aanvang van de distributie van levensmiddelen (800 gram biscuit, 100 gram chocolade en 1 blikje kaas of vleesch-

waren), gratis beschikbaar gesteld door het Geallieerde Opperbevel, eenige weken te voren uit vliegtuigen boven het vliegterrein te Valkenburg neergelaten.

Waarschuwing van den Verzorgingsraad tegen de neiging van het publiek om het beschikbaar komende voedsel snel en in te groote hoeveelheid te nuttigen.

17 Het Gemeentelijk Arbeidsbureau met het oog op de zuivering van het personeel gesloten.

18 Bij beschikking van den Voedselcommissaris van het Roode Kruis, district Leiden, wordt aan alle kinderen, die aan de schoolvoeding deelnemen, een extra portie voedsel gratis verstrekt.

Waarschuwing om opduikende onderduikers en repatrieerenden uit Duitschland, op eigen gelegenheid naar Leiden teruggekeerd, onverwijld te verwijzen naar den medischen dienst van Ned. Volksherstel voor keuring of na-keuring.

22 Demonstratie van de geallieerde militaire uitrusting en bewapening op het Schuttersveld.

Dank zij de actie „Zuid helpt Noord" kunnen aan de Leidsche Jeugd van 1-4 jaar 3 sinaasappelen per kind en van 4 tot 14 jaar **200** gram brood per kind worden verstrekt; dergelijke uitdeelingen vinden hierna nog eenige malen plaats.

26 Samenkomst van de Leidsche Padvinders op het Pieterskerkplein waar zij worden toegesproken door Prof. Dr. C. DE BOER en hun dank wordt gebracht door den D.M.C. Mr. F. P. E. **BLOEMARTS** voor hun hulp aan de Geallieerden bij de Bevrijding bewezen.

27 Afscheidspredikatie te Lisse van den Ned. Herv. predikant Ds. J. Th. **VAN** VEENEN, beroepen te Hillegersberg.

JUNI

4 Ingesteld een commissie van Herstel en Zuivering voor de Leidsche Universiteit, bestaande uit de heeren Dr. J. E. baron **DE** Vos **VAN** STEENWIJK, voorzitter, Mr. A. F. VIS**SER VAN** 1 **JZENDOORN** en Ds. F. **KLEIJN;** secretaris Mr. P. J. **IDENBURG,** adj. secr. Mr. P. **CLEVERINGA.**

JUNI

Het Leidsch Herv. Kerkblad vermeldt, dat Dr. W. TH. BOISSEVAIN, de nestor van de Leidsche Ned. Herv. predikanten, die wegens zijn nat. soc. gezindheid naar Duitschland was uitgeweken, op 19 Mei te Nuis bij Marum in de provincie Groningen is overleden.

Bekendmaking, dat voorloopig nog niet op de levering van gas en electriciteit voor huishoudelijke doeleinden kan worden gerekend.

6—8 Academisch appèl voor Indonesië, waaraan meer dan 500 academici deelnemen.

7 Alle vreemdelingen, in de gemeente Leiden woon- of verblijfplaats hebbend, moeten zich melden op het hoofdbureau van politie.

Inventarisatie en blokkeering van bouwmaterialen, die moeten worden gereserveerd voor werken door den Burgemeester namens den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw goed te keuren.

S Parade van de legerformaties, in het kamp Oud-Poelgeest gelegerd, op de Breestraat.

9 De Kon. Ver. Litteris Sacrum besluit tot wederoprichting na 4 jaar „ondergedoken'' te zijn geweest.

11 Bericht in de dagbladen van het overlijden te Borne (O.), na langdurige ongesteldheid op 4 Juni jl. van Ds. F. TEN CATE, sedert 1 Dec. '43 emeritus predikant van de Doopsgezinde gemeente te Leiden, oud 66 jaren.

14 Als eerste exportzending sedert de Bevrijding vertrekt een convooi van 17 vrachtauto's naar Frankrijk met 75.000 kg gladiolenbollen, afkomstig van de N.V. Homan en Co. te Oegstgeest, een der grootste bollenkweekerijen van Europa.

Het tijdens de bezetting genomen besluit tot wijziging van de namen Julianastraat en Prinses Wilhelminastraat, resp. in Juliana van Stolbergstraat en Zuiderzichtstraat ingetrokken.

16 Evenals in andere groote steden is alhier opgericht een Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers, die zich ten doel stelt

in samenwerking met Ned. Volksherstel en het Roode Kruis Hulpcorps op sociaal, huishoudelijk en administratief gebied daadwerkelijke hulp te verleenen.

21 Een eenigszins ruimer gebruik van duinwater wordt toegestaan.

Tot directeur van den dienst der Gemeentewerken benoemd Ir. D. **BOOGERD,** tot dusver adj.-directeur van dien dienst.

25 Met ingang van heden hervat de N.L.H.T.M., in de wandeling bekend als ,,de Blauwe Tram", den dienst in beperkte mate op enkele stads- en intercommunale lijnen ; het trammateriaal is nog volledig aanwezig.

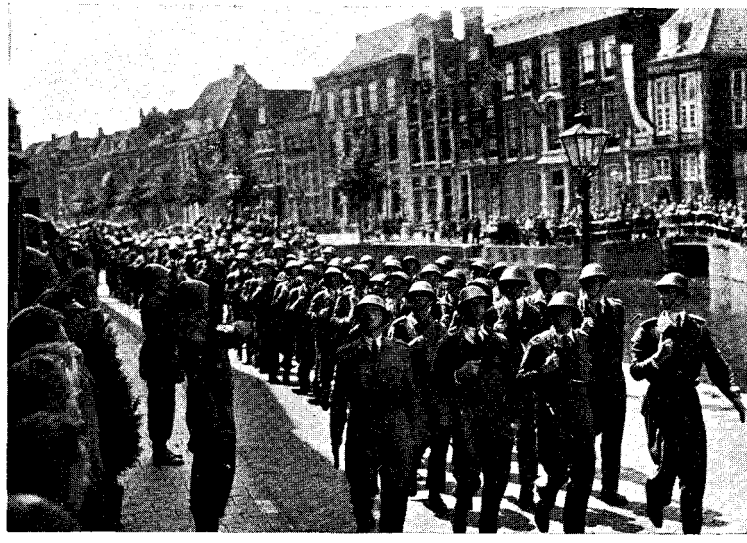
Oproep aan alle beroeps- en reserve-officieren en het overeenkomstige personeel van de Koninklijke Landmacht, dat op 10 Mei 1940 daartoe behoorde, om zich te melden voor de vorming van het nieuwe Nederlandsche leger. De betrokkenen voor Leiden en het noordelijke en westelijke gedeelte van Rijnland moeten zich melden Noordeinde 5.

Bekendmaking door den Rector Magnificus, dat de tentamens en examens heden aan alle Faculteiten worden hervat, met uitzondering van die der Wis- en Natuurkunde. Vordering van den Districts Militairen Commissaris voor Leiden en omstreken, dat alle munitie, oorlogstuig, springstoffen enz. moeten worden ingeleverd bij het hoofd van de Plaatselijke Politie.

27 Een aanvang wordt gemaakt met de verstrekking van een geringe toewijzing van electriciteit voor huishoudelijke doeleinden, waartoe alle meters weder geleidelijk zullen worden aangesloten.

Ernstig ongeval te Oegstgeest bij een uiteenzetting aan de Binnenlandsche Strijdkrachten van de werking van handgranaten, waarbij de instructeur P. **VAN MANEN** zich opoffert om de mede-aanwezigen te redden.

Aan de Leidsche Universiteit wordt het eerste college sedert 1940 gegeven door Prof. Mr. C. **WESTSTRATE,** hoog-

Parade van de Ned. B.S. op het Rapenburg op 29 Juni 1945
ter gelegenheid van den verjaardag van Z.K.H. Prins Bernhard

JUNI

leeraar in de Oeconomie ; de Rector Magnificus Prof. Dr. W. VAN DER WOUDE en Prof. WESTSTRATE spreken een kort woord ter inleiding van het college en richten een gelukwensch tot de aanwezigen.

JULI

1 De Bisschop van Haarlem, Mgr. J. S. HUIBERS, brengt ter gelegenheid van het 275-jarig bestaan van de parochie van St. Petrus een bezoek aan Leiden ; des ochtends droeg zijne Hoogwaardigste Excellentie een pontificale Mis op in de Petruskerk.

10 Na een rede van Prof. Mr. R. P. CLEVERINGA in het Groot-Auditorium der Universiteit hervat Prof. Mr. E. M. MEIJERS zijn colleges in het Burgerlijk Recht.

In aanwezigheid van meer dan 3000 aanwezigen vindt een doodenherdenking in de Pieterskerk plaats, waarbij wordt gesproken door Ds. H. C. Touw en Pater M. B. SANDERS O.F.M. en waarbij door het Leidsche A Capellakoor een drietal liederen van Valerius wordt gezongen.

Het Leidsche Universiteitsblad is, na gedurende bijna 5 jaren niet te zijn verschenen, weder uitgekomen.

Vertegenwoordigers van alle confessioneele studentenverenigingen zijn overgegaan tot de vorming van een Christen Studenten Raad, welks leden zijn : Prof. Dr. L. J. VAN HOLK, Ds. R. C. HARDER, Prof. Dr. H. VAN ROOIJEN O.S.C., W. G. ALDERSHOFF, H. P. R. FREDERIKSE, H. J. J. A. WIEMER en J. VIXSEBOXSE.

11 Eerste promotie te Leiden na de Bevrijding, nl. van Mr. P. SANDERS te 's-Gravenhage, secretaris van den Minister-president. op een proefschrift : „Aantasting van arbitrale vonnissen."

16 Overleden te Leiden Ds. CHR. DE MEIJERE, emeritus predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente aldaar.

18 Overleden in het tijdelijke Diaconessenhuis te Oegstgeest de heer KLAAS BRUG, burgemeester van Leiderdorp, in den ouderdom van 59 jaar.

JULI

zo Ingaande 27 dezer zal een aanvang worden gemaakt met de levering van een zeer beperkt rantsoen gas voor huishoudelijke doeleinden.

23 Intrede van Ds. K. **DRONKERT,** Geref. predikant te Woubrugge, als predikant bij de Gereformeerde Gemeente te Leiden.

Feestelijkheden te Leiden ter eere van de Bevrijding gedurende verschillende dagen.

26 Afscheid van den militairen commissaris Mr. F. P. E. **BLOEMARTS.**

Herdenkingsdienst voor den in het concentratiekamp te Neuengamme overleden burgemeester van Rijnsburg, den heer G. HERMANS.

Te Alphen aan den Rijn brengt de collecte voor een monument ter herinnering aan hen, die uit deze gemeente in de oorlogsjaren vielen, 6200 gulden op.

AUGUSTUS

1 Het gebrandschilderde raam, vervaardigd ter herdenking van **PHILIPS VAN MARNIX VAN ST. ALDEGONDE** is wederom in de Pieterskerk geplaatst.

8 Overleden op 49-jarigen leeftijd de heer P. H. **STEENHAUER,** sedert vele jaren voorzitter van den Leidschen voetbalbond en secretaris van de vereeniging Koninginnedag.

g Met ingang van dezen datum wordt de Centrale Keuken te Leiden, die gedurende den laatsten oorlogswinter het overgroote deel van de Leidsche bevolking, de gegoede klasse inbegrepen, van voedsel heeft voorzien, opgeheven.

15 Overleden de heer F. G. ROSIER, oud-referendaris ter gemeente-secretarie, secretaris van de Commissie voor het Stedelijk Museum de Lakenhal.

16 Nationale feestdag in verband met de capitulatie van Japan.

18 Plotseling overleden de heer G. H. **VAN DER HAM,** inspecteur van politie te Leiden, sedert 1929 aan het corps aldaar verbonden.

AUGUSTUS

26 Afscheidspredikatie van Ds. P. A. A. KLUSENER, Ned.-Herv. predikant te Bodegraven, die te Rotterdam—Feyenoord is beroepen.

27 Honderd Leidsche kinderen vertrekken per autobus naar Denemarken om daar gedurende 3 maanden aan te sterken. Oprichting alhier van een 5-Mei-Vereeniging, zich ten doel stellend elk jaar op den nationalen feestdag 5 Mei de herdenking en viering van de algeheele bevrijding van Nederland te organiseeren.

28 Viering van de bevrijding van Indonesië van het Japansche juk op het Stadhuisplein, georganiseerd door het verbond Perhimpoenan Indonesia en de Chineesche studenten-vereeniging Chung Hwo Hwi. Voor het eerst vinden op het Nieuwe Raadhuisplein festiviteiten plaats.

30 Alhier heeft zich een comité gevormd tot bestudeering van het vraagstuk van schadeloosstelling aan Nederland door gebiedsuitbreiding.

Uit den rijksschuilkelder in den St. Pietersberg bij Maastricht zijn de beide altaarstukken : Lucas van Leiden, Het Laatste Oordeel, en Cornelis Engebrechtsz., Christus aan het Kruis, in de Lakenhal teruggekeerd; het stuk van den laatsten schilder, De Afneming van het Kruis, is tijdelijk in bruikleen afgestaan voor een tentoonstelling in het Mauritshuis.

Onthulling te Lisse van een monument ter nagedachtenis aan de in den oorlog gevallen mede-inwoners.

Het Diaconessenhuis aan den Witte Singel, dat tijdens den oorlog door de Duitsche bezettingsmacht in beslag was genomen, is weder aan zijn gewone bestemming teruggegeven.

SEPTEMBER

2 Overleden zuster MARTHA F. VIËTOR, wijkverpleegster te Oegstgeest, in den ouderdom van 45 jaren.

8 De Minister van Landbouw, Ir. S. L. MANSHOLT, opent de dahliatentoonstelling in de Stadsgehoorzaal.

SEPTEMBER

Inzameling te Leiden van alle mogelijke gebruiksgoederen ten behoeve van de door den oorlog zwaar getroffen inwoners van Vlissingen.

9 Hare Majesteit de Koningin brengt een onofficieel bezoek aan de dahliatentoonstelling in de Stadsgehoorzaal.

Ds. C. B. HEIJN, Remonstrantsch predikant te Oude Wetering, neemt afscheid van zijn gemeente, die dit jaar 300 jaren heeft bestaan.

12 Bezoek van het Gemeentebestuur van Vlissingen aan dat van Leiden om dank te brengen voor de verleende hulp.

15 Plechtige opening van de Lustrumviering der Leidsche Hoogeschool in de Hooglandsche Kerk door den Praeses Collegii, den heer W. J. **GEERTSEMA.** Namens de Reunisten spreekt Prof. Mr. R. P. **CLEVERINGA.**

Reunie van oud-leden van het L.S.C. en de V.V.S.L. H.K. Hoogheid Prinses **JULIANA** zet, als oud-lid van de laatste vereeniging, aan den intocht der oud-studenten luister bij.

17 In tegenwoordigheid van Hare Majesteit de Koningin en Hare Koninklijke Hoogheid Prinses **JULIANA** vindt in de Pieterskerk alhier de plechtige heropening van de Universiteit plaats. Onder de aanwezigen bevonden zich de Rectores Magnifici van de Universiteiten van Leuven en Bazel.

Het spoorwegtraject 's-Gravenhage-Leiden wordt wederom met electrische treinen bereden.

27 Groote veetentoonstelling te Leiden, georganiseerd door de Vebo.

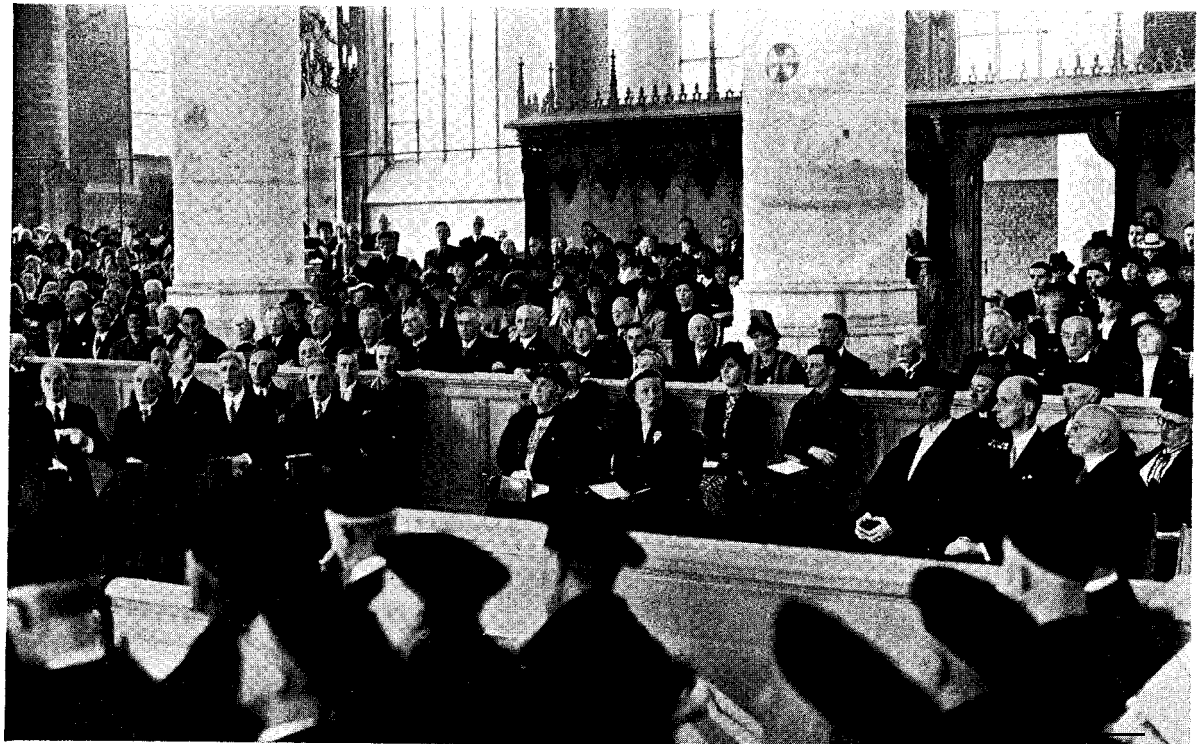
29 Afscheid van Ir. G. A. VAN **KLINKENBERG** als directeur sedert 1921 van de Stedelijke Lichtfabrieken alhier, wegens het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd.

OCTOBER

3 Opgewekte viering van de herdenking van het Ontzet van de stad in 1574. Na de „reveille" vanaf het balcon van het Raadhuis vond de traditioneele kranslegging bij het stand-

Professoren begeven zich naar de Pieterskerk. Heropening der Universiteit
(Foto *Van* der *Horst*)

Heropening der Leidsche Universiteit op 17 September 1945

(Foto *Van Vliet)*

beeld van Van der Werff plaats, waarbij de voorzitter der 3 Oct.-Vereeniging dank bracht aan de illegale strijders, die tijdens de bezettingsjaren het standbeeld met een krans vereerden, in het bijzonder aan VAN DER WEIJDEN, door den vijand gefusilleerd ; des namiddags groote gecostumeerde optocht, met huldiging van den heer B. DE KONING.
Des ochtends plechtige herdenking in de Pieterskerk door Ds. KUILMAN.

11 Overleden te Leider. Prof. Dr. H. TH. COLENBRANDER, oud-hoogleeraar in de Vaderlandsche Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit alhier, oud 73 jaren.

De tijdens den optocht op 3 Oct. gehouden collecte ten bate van het nieuwe carillon voor den Stadhuistoren heeft *f* 4008.— opgebracht.

12 De Nood-Gemeenteraad te Leiden bij enkele candidaatstelling gekozen.

Alhier is opgericht de Gereformeerde Jeugdraad, die leiding wil geven aan de principieele vorming der jeugd en daarnaast aan de cultureele en lichamelijke ontwikkeling.

De Leidsche schilder- en teekenacademie hrs Aemula Naturae, welke tijdens de bezetting een kwijnend bestaan leidde, komt thans, nu alle leden van de met het oog op de Kultuurkamer op tijd ontbonden vereeniging De Kunst om de Kunst als werkend lid tot de academie toetraden, tot nieuw leven.

De v.m. Zeevaartschool aan het Noordeinde wordt wederom door Nederlandsche mariniers gebruikt, nl. door de Marine Opruimingsdienst voor oorlogsmijnen.

Het perceel Rapenburg **12,** waarin weleer het Hôpital Wallon was gevestigd, wordt ingericht voor de huisvesting van een 50-tal studenten in 37 kamers, alle van centrale verwarming voorzien.

26 Prof. Dr. K. H. MISKOTTE, hoogleeraar aan de Leidsche Universiteit vanwege de Algemeene Synode der Ned.-

OCTOBER

Herv. Kerk aanvaardt zijn functie met een rede : , De praktische zin van de eenvoud Gods.''

De Loco-Burgemeester van Leiden, Weth. M. G. VERWEY, bezoekt met vertegenwoordigers van het inzamelingscomité Leiden helpt Vlissingen laatstgenoemde stad en overhandigt aan den waarn. burgemeester aldaar in den vorm van een chèque van *f* 40.000.— het te Leiden ingezamelde bedrag.

27 De Leidsche textielfabrieken Gebr. **VAN WIJK** en Co., N.V. herdenken het feit, dat voor 150 jaren DIRK VAN WIJK werd toegelaten tot dekenfabrikant, waarmede de grondslag werd gelegd voor de thans bestaande algemeen bekende fabrieken van dien naam.

30 In de Pieterskerk en in de kerk van de Evang. Luthersche Gemeente vinden diensten plaats ter herdenking van de Kerkhervorming.

Bisschop EIVIND BERGGRAV van Oslo houdt een toespraak in het Groot-Auditorium van de Universiteit alhier.

NOVEMBER

7 Beroepen te Leiden bij de Ned.-Herv. Gemeente als predikant Ds. C. A. VAN HARTEN en Ds. M. J. W. GEURSEN, resp. van Katwijk aan Zee en Rumpt.

Benoemd tot voorzitter van het Leidsche tribunaal, welks zittingen binnenkort in het gebouw van het Kantongerecht aan het Rapenburg zullen aanvangen, Mr. **PH.** J. **DE** RUIJTER DE WILDT.

Op een onlangs gehouden vergadering van gemeenteleden werd besloten de Ned. Israëlietische gemeente te Leiden weder op te richten.

Te Katwijk aan Zee is men bezig den betonnen muur op den Boulevard, door de Duitsche bezetting als onderdeel van den Atlantik-wal1 gebouwd, door middel van zandzuigers te ondermijnen en onder het zand te bedelven.

11 Afscheidspredicatie van Ds. G. J. STREEDER, predikant bij de Ned.-Herv. Gemeente, beroepen te 's-Gravenhage.

NOVEMBER

12 Eerste zitting van den Nood-Gemeenteraad te Leiden onder voorzitterschap van den Loco-Burgemeester Weth. M. G. VERWEY.

18 Intrede van den candidaat tot den Heiligen dienst A. CORBIJN van Willemswaard bij de Ned.-Herv. Gemeente te Zevenhoven.

21 De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft de vergunning tot het vestigen van een bijzonderen leerstoel in de parapsychologie aan de Leidsche Universiteit, welke onder Duitschen invloed door den v.m. Secretaris-Generaal VAN DAM werd verleend, ingetrokken.

Overleden te Leiden in den ouderdom van 61 jaren Dr. JAN FREDERIK SIRKS, adviseur-verificateur van 's Rijks Zeeinstrumenten, officier in de orde van Oranje-Nassau.

26 De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen brengt dank aan Prof. Dr. W. VAN DER WOUDE, afgetreden Rector Magnificus aan de Leidsche Universiteit, voor de groote toewijding en energie in die functie, veelal onder de moeilijkste omstandigheden, betoond, welke hebben bijgedragen tot de krachtige en fiere houding van de Leidsche Universiteit gedurende den bezettingstijd.

DECEMBER

1 In de kelderverdieping van het Raadhuis vindt een tentoonstelling plaats van fotografieën van toestanden in de concentratiekampen in Duitschland.

De heer C. DE GRAAF, veearts en hoofd van den vleeschkeuringsdienst te Noordwijk, verlaat met ingang van 1 Jan. e.k. wegens het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd den dienst.

8 Ds. W. BOUWMAN, emeritus predikant der Gereformeerde kerk te Leiden, herdenkt den dag, dat hij voor 50 jaren zijn herderlijk werk in Lutjegast (Gr.) aanving.

De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft een adviescommissie ingesteld van beoordeeling voor de toelating van studenten aan de Rijksuniversiteiten te Leiden, Groningen en Utrecht en de Techn. Hoogeschool te Delft.

DECEMBER

S Met ingang van 15 Dec. benoemd tot burgemeester van Voorschoten de heer J. C. VAN DER HOEVEN, thans in gelijke functie werkzaam in De Lier.

Gedurende de week van 10 tot 16 Dec. wordt in de Zendingsschool te Oegstgeest een Indië-tentoonstelling gehouden.

g Overleden te Leiden oud 74 jaren de heer REINIER UGES, bekend bioscoopdirecteur alhier.

10 Overleden te Leiden de heer D. PARMENTIER, lid van de Firma JOH. PARMENTIER en Co., een vooraanstaande figuur in het industrieele en kerkelijke leven, in den leeftijd van 55 jaren.

Beroepen te Haarlem-Noord (Schoten) Ds. G. KOCH, Ned.-Herv. predikant te Leiderdorp.

14 Opening van de tentoonstelling in het Stedelijk Museum de Lakenhal, onder de auspiciën van Vrij Nederland en De Vrije Katheder, het ondergrondsche verzet in beeld en boek.

Overleden te Leiden in den ouderdom van 56 jaren Mr. A. J. VAN DER STOK, administrateur ter Gemeentesecretarie van Leiden.

Op bevel van den Minister van Binnenlandsche Zaken worden met ingang van 1 Jan. e.k. de gemeentelijke luchtbeschermingsdiensten opgeheven.

15 De kerkelijke kiesvereeniging De Ned.-Herv. Kerk, die met haar zustervereenigingen Evangelie en Belijdenis en Geloof en Belijdenis het beroepings- en benoemingswerk in de Ned.-Herv. gemeente alhier behartigt, herdenkt in het wijkgebouw Levendaal haar vijftigjarig bestaan.

17 De Gemeenteraad van Leiden heeft in zijn laatste zitting benoemd tot directeur van de gestichten Endegeest, Voorgeest en Rhijngeest den heer C. P. J. STOTIJN, thans onder-directeur dier inrichtingen.

19 Overleden te Leiden in den ouderdom van 61 jaren Prof. Dr. P. CHR. FLU, hoogleeraar in de Tropische Geneeskunde aan de Universiteit alhier.

DECEMBER

21 De Loco-Burgemeester, Wethouder **M.** G. VERWEY, opent in de Stadsgehoorzaal de Onderwijsconferentie, die door ongeveer 1000 onderwijzers en onderwijzeressen wordt bijgewoond.

Veertigjarig jubileum van De school met den Bijbel te Noordwijk aan Zee.

De oude kerk van de Ned.-Herv. Gemeente aan den boulevard te Katwijk aan Zee, die tijdens de Duitsche bezetting o.a. door afbraak van den toren, zwaar is beschadigd, is weder in gebruik genomen.

Overleden te Velp oud 73 jaren mej. G. BRUINTJES, oud-hoofd van de Opleidingsschool voor Meisjes aan de Boommarkt, alhier.

22 Huldiging van den heer **JOH.** J. **JONKER** bij zijn afscheid als chef van de afdeeling plantsoenen, welke functie hij 20 jaren heeft vervuld, die om gezondheidsredenen met pensioen gaat.

28 Diamanten jubileum van de Gereformeerde Jongelingsvereeniging Obadja, herdacht in een bijeenkomst in de Heerengrachtkerk.

Ds. J. **SWIJNENBURG,** Herv. Predikant te Sloten, neemt een beroep aan naar Leiden.

De met ingang van 1 Jan. e.k. aftredende Burgemeester, Mr. A. **VAN DE SANDE BAKHUYZEN,** die sedert de Bevrijding ernstig ziek is geweest, zoodat eenige keeren operatief ingrijpen noodzakelijk was, is in zooverre hersteld, dat hij ten raadhuize afscheid heeft kunnen nemen van de hoofden van takken van dienst en de ambtenaren ter secretarie. Bij het heengaan van dezen verdienstelijken magistraat wijdden de bladen waardeerende artikelen aan zijn persoon en werk.

2% Afscheid van P. VERRA als chef de bureau bij den Armenraad, die deze functie 23 jaren heeft vervuld.

De Senaat van de Leidsche Universiteit heeft besloten het eeredoctoraat in de Wis- en Natuurkunde te verleenen aan de plantkundigen Ir. W. KLOOS Jr., P. **JANSEN** en W. H. **WACHTER** wegens hun bijzonder groote verdiensten voor de florestiek in Nederland. De plechtige uitreiking zal plaats hebben op Linnaeus' sterfdag, 10 Jan. e.k.

KORTE KRONIEK VAN DE BEZETTINGS-JAREN ALS AANVULLING OP DE ONVOLLEDIGE KRONIEKEN IN DE VORIGE JAARBOEKJES

1940

14/5 : Koudekerk aan den Rijn gebombardeerd.

15/5 : De eerste Duitschers trekken uit de richting Utrecht Leiden binnen. Na één nacht zonder verduistering moet weder verduisterd worden. In de Leidsche ziekenhuizen bereidt men zich voor om slachtoffers uit Rotterdam op te nemen. Te Leiden mag aan Duitschers getapt worden, doch niet aan Hollanders. Ook hier moet men ,,Kasse-Kredit-Scheine'' in ontvangst nemen.

16/5 : Onverwacht ook voor Leiden, wordt de Duitsche zomertijd ingevoerd, zoodat dezen ochtend vele Leidenaren reeds om half zeven door den melkboer worden gewekt. Enorme Duitsche kolonnes trekken door Leiden.

18/5 : De eerste Duitsche verordeningen worden aangeplakt. Auto's en motorfietsen mogen alleen rijden met toestemming van den ,,Ortskommandant''.

20/5 : In het Academisch Ziekenhuis worden de colleges hervat.

21/5 : De Leidsche artsen mogen in Den Burcht bij de Duitsche bezetting bonnen voor benzine halen, doch krijgen daarbij de vermaning uiterst zuinig te zijn, daar de Duitschers beweren zelf vrijwel geen benzine te hebben !

26/6 : In de Pieterskerk wordt het 73ste lustrum der Leidsche Universiteit herdacht o.a. door een moedige toespraak van Burgemeester **VAN DE SANDE BAKHUYZEN.**

28/6 : Generaal **WINKELMAN** bezoekt de gewonden in de Leidsche ziekenhuizen.

19/11 : De grondslag gelegd voor de universitaire gezondheidszorg.

20/11 : Omdat in den nacht van 19 op 20 November op een Duitscher zou zijn geschoten, beveelt de commissaris van politie de inlevering van vuurwapens. Duitsche politie patrouilleert in de Leidsche straten.

26/11 : Prof. CLEVERINGA protesteert in zijn college tegen het ontslag van Prof. MEIJERS. Studenten staken.

27/11 : De Universiteit wordt gesloten. Prof. CLEVERINGA wordt gevangen genomen. In een gebouw van „De Nederlandsche Unie" wordt een spiegelruit ingeworpen.

29/11 : Ten tweeden male wordt een gebouw der Nederlandsche Unie gehavend.

20/12 : De krant deelt mede, dat te Leiden de studentenorganisaties zijn ontbonden en dat eenige studenten gearresteerd zijn. Ook Prof. TELDERS zou gevangen zijn genomen. Sociëteit Minerva, het gebouw van de V.V.S.L. en de Sociëteiten van Unitas Studiosorum en Sanctus Augustinus gesloten.

1941

25/1 : De burgemeester waarschuwt voor Duitsche represailles bij sabotage.

18/2 : Eerst heden wordt het reeds geruimen tijd rondgaande gerucht, dat geheel Leiden zou moeten evacueeren, officieel tegengesproken.

27/2 : De trams te Leiden rijden zeer onregelmatig, onzeker als men is of men moet staken als protest tegen de Jodenmaatregelen te Amsterdam.

31/3 : Burgemeester Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN door de Duitschers ontslagen.

20/4 : De burgemeester van Oegstgeest, de heer A. J. VAN GERREVINK, wordt gearresteerd wegens het saboteeren van Duitsche voorschriften bij de begrafenis van op den tweeden Paaschdag omgekomen Britsche vliegers.

26/4 : Bij „Rhijnhof" wordt een monument voor de in de Mei-dagen van 1940 gevallen Nederlandsche soldaten onthuld.

3/5 : De Leidsche Universiteit wordt heropend alleen voor examens en promoties.

12/6 : Te Leiden moeten de Joden, o.a. Prof. MEIJERS, hun huis ontruimen.

1/9 : Te Leiden wordt een Duitsche school geopend door den „Ortsgruppenleiter" van de N.S.D.A.P.

3/10 : Ds. Touw spreekt in de Pieterskerk een moedige 3-Octoberpreek uit.

16/11 : De N.S.B.-er Mr. VAN **GENECHTEN,** o.a. leider van het Opvoedersgilde, doet een hevigen aanval op de Leidsche Universiteit.

20/11 : Ook examens mogen aan de Leidsche Universiteit niet meer worden afgenomen, daar deze examens aan andere Nederlandsche Universiteiten of in Duitschland kunnen worden afgenomen. Het gerucht zegt, dat in den nacht van 19 op **20** November vele studenten gearresteerd zijn.

1942

30/1 : Het „Verboden voor Joden" doet ook te Leiden zijn intrede.

3/2 : Straatnamen, ontleend aan levende leden van het Oranje-huis, moeten worden veranderd. Zoo wordt te Oegstgeest het „Wilhelminapark" herdoopt in „Raadhuispark".

18/2 : Jonge menschen onder **18** jaar mogen te Leiden zonder speciale machtiging na **20** uur niet meer op straat zijn.

29/4 : De Nederlandsche Joden worden verplicht op den openbaren weg een ster te dragen.

1/5 : De Leidsche hoogleeraren vragen ontslag uit protest tegen het ontslag van Prof. **KRANENBURG.**

De commissaris van politie **MEIJER** ontslagen.

23/7 : De verplichting wordt opgelegd voorwerpen van koper, tin, brons en nikkel in te leveren.

15/8 : Ontploffing in het persgas-station aan den Hoogen Kijndijk kost den nachtwaker het leven.

13/9 : Vanwege stroombesparing rijdt de stadstram om het kwartier, hetgeen ten gevolge heeft, dat de trams zeer vol zijn.

1/12 : Het Diaconessenhuis wordt ontruimd en overgebracht naar de Zendingsschool te Oegstgeest.

1943

3/2 : Het door de Leidsche hoogleeraren gevraagde ontslag wordt verleend. Zij worden ten deele in hun functie gehandhaafd als beheerder van hun instellingen.

9/2 : Razzia op studenten, o.a. in het -Academisch Ziekenhuis.

25/2 : In deze dagen worden ook te Leiden de klokken weggehaald uit de torens, de kerken, kapellen en uit het stadhuis, waar ook het carillon gedeeltelijk wordt weggehaald.

6/3 : Joodsche patiënten worden weggevoerd uit de Leidsche ziekenhuizen.

12/3 : Noordwijk aan Zee gebombardeerd.

25/3 : De Leidsche artsen, solidair met het grootste gedeelte der artsen in Nederland, leggen hun bevoegdheid neer als protest tegen de instelling van de Artsenkamer.

12/4 : Laatste dag, waarop de studenten de door de Duitschers geëischte loyaliteitsverklaring kunnen teekenen.

1/5 : Vanaf heden geldt ook voor Leiden het politiestandrecht en moet men vanaf 20 uur binnen blijven.

6/5 : Studenten, die de loyaliteitsverklaring niet teekenden, moeten zich voor ,,arbeidsinzet'' melden bij de commandanten van , ,S. S . und Polizeisicherungsbereiche' '.

13/5 : De radiotoestellen moeten worden ingeleverd.

27/6 : Ook onder de Leidsche artsen heerscht onrust wegens een razzia als gevolg van een door de artsen aan den rij kscommissaris gezonden protestbrief .

3/7 : Voor het eerst na Mei 1940 heeft Leiden weer luchtalarm. De Haverzaklaan wordt door een bombardement getroffen.

29/7 : Te Leiden mogen gehuwde vrouwen na 18 uur alleen nog in gezelschap van haar echtgenooten een café bezoeken.

24/10 : Een Duitsch vliegtuig stort neer op het St. Elizabethziekenhuis. Als door een wonder blijven ernstige gevolgen uit.

31/10 : Het gemeentebestuur van Leiden krijgt mededeeling, dat een groot gedeelte van de burgerbevolking van Scheveningen naar Leiden geëvacueerd zal worden.

1944

1/1 : Het Leidsch Dagblad verschijnt niet meer.

2/1 : Eerste Zondag, waarop geen stadstrams meer rijden.

3/1 : Aanslag op den directeur van het gewestelijk arbeidsbureau.

4/1 : Vele Leidenaren worden als gijzelaar gearresteerd. H. DOUMA, hoofd der Eerste Leidsche Schoolvereeniging,

H. FLU, arts en Dr. C. DE JONG, conrector van het Gymnasium, worden lafhartig vermoord als ,,revanche'' voor dezen aanslag. Na 21 uur mag zich geen burger meer op straat bevinden.

24/1 : Vele telefoontoestellen te Leiden buiten werking gesteld.

7/6 : Op Duitsch bevel wordt begonnen met de afbraak van verschillende huizen aan den Rijnsburgerweg.

13/9 : De stadstram rijdt niet meer tusschen 10 en 16 uur.

23/9 : Met ingang van heden rijdt de stadstram niet meer. De ,,gele tram" blijft nog rijden.

30/9 : Voor de eerste maal wordt de Leidsche bevolking aangespoord om met het verbruik van leidingwater zuinig te zijn.

1/10 : De centrale keuken te Leiden voor het eerst in werking.

4/10 : Eerste gaslooze dag in Leiden. Alleen op bepaalde uren electriciteit.

14/10 : Door een verordening tracht men in Leiden het kappen van boomen enz. tegen te gaan.

19/10 : De Duitschers blazen aan den Lammenschansweg een huis op, waar een geheime zender werd gevonden.

30/10 : Ook de ,,gele tram" rijdt niet meer door Leiden.

7/11 : Duitsche soldaten komen aan de huizen een tevoren voor vordering aangewezen quantum textielgoederen ophalen.

17/11 : De gele tram staakt ook den dienst op Den Haag.

21/11 : Te Leiden geen electrisch licht meer.

10/12 : Bombardement van het Kooikwartier.

11/12 : Bombardement van de stationswijk.

LEIDEN IN OORLOGSTIJD

Het onderstaande tracht een beeld te geven van den bijzonderen toestand in Leiden gedurende den winter 1944—1945 en het voorjaar 1945. Onmiddellijk na de bevrijding, ,,heet van de naald" geschreven, kan dit beeld dus allerminst op volledigheid aanspraak maken.

Bestuur. Burgemeester is Mr. R. N. de RUYTER VAN STEVENINCK, oud-hoofdofficier met eervol militair verleden, doch overtuigd Nationaal-Socialist.

Van de 4 wethouders is alleen aangebleven Mr. A. F. L. H. TEPE, tevens zoonoodig wd. burgemeester.

De wethouder M. G. **VERWEY** is ondergedoken ; zijn collega J. J. **VAN STRALEN** heeft ontslag genomen en de hr. J. WILBRINK heeft zich ziek gemeld.

Vergaderingen van het College van Burg. en Weth. worden sinds lang niet meer gehouden ; de burgemeester beslist in alles zelfstandig. De Gemeenteraad werd reeds in 1941 ontbonden.

Verscheidene hoofdambtenaren, die den nieuwen koers niet wenschten te volgen, zijn ondergedoken, o.a. Ir. D. **BOOGERD,** Adj. Dir. Gem. Werken, (in wiens plaats de burgemeester benoemde den hr. MANET uit Den Haag, N.S.B.-er), E. **PELINCK,** Directeur van het Stedelijk Museum ,,de Lakenhal", de Directeur van den Gem. Reinigingsdienst J. H. **DE** JONG e.a.

Bevolking. Aantal inwoners ruim 80.000, w.o. ong. 1500 évacué's, d.z. verdrevenen uit Den Haag en omstreken.

Er is geen enkele Jood meer in Leiden (tenzij ín het geheim) ; alle Joden zijn weggevoerd naar een concentratiekamp, hetzij in Nederland (o.a. Westerbork in Drenthe) of naar Duitschland en Polen ; van laatstgenoemden hoorde men nimmer meer, wat te denken geeft.

Talrijke gebouwen, scholen, kazernes, e.a. zijn in beslag genomen door de Duítsche weermacht ; de ,,Ortskommandant" wisselde herhaaldelijk veiligheidshalve van domicilie en zetelde

het laatst in het gebouw van de Meisjes Studenten Vereeniging op het Rapenburg.

Verdediging der stad tegen aanvallen der *geallieerden.*

Bruggen. Verscheidene bruggen zijn gesloopt, o.a. de Morschpoortsbrug, de Van Disselbrug, de Valkenbrug ; de trambrug over de Vliet bij de Lammenschans is opgeblazen ; de Spanjaardsbrug blijft opgehaald en is dus steeds voor de scheepvaart geopend.

Andere bruggen, o.a. de Koepoortsbrug, de Vreewijkbrug zijn door zware ijzeren versperringen, z.g. asperges, voor rijverkeer finaal afgesloten.

Bij weer andere bruggen is alleen een nauwe doorgang voor rijverkeer gespaard, doch liggen de ,,asperges'' in de onmiddellijke nabijheid om zoo noodig onverwijld te worden geplaatst.

De bruggen in de voornaamste toegangswegen zijn ondermijnd en kunnen zoo noodig worden opgeblazen.

Parken en plantsoenen. Tallooze eenmans-dekkingsgaten zijn daarin, alsmede in de bermen der hoofdtoegangswegen gegraven, op sommige plaatsen ook zlgzagvormige loopgraven om een naderenden vijand te weren.

Op verscheidene plaatsen zijn van gemeentewege openbare, scherfvrije schuilloopgraven gemaakt om voetgangers, die door een luchtaanval worden verrast, op te nemen ; elk bieden ze ruimte voor 60 à 70 personen. Bovendien zijn in enkele groote gebouwen, als Stadhuis, Ambachtsschool, Acad. Ziekenhuis, schuilkelders ingericht, waarin eenige honderden personen een veilig verblijf kunnen vinden. Daarnaast zijn door de weermacht in de onmiddellijke nabijheid der kazernes ruime gemetselde schuilloopgraven gebouwd, bestemd voor opneming van eigen manschappen bij dreigend gevaar.

Gelukkig hebben al deze beveiligingen slechts hoogst zelden en dan alleen overdag dienst behoeven te doen.

Op verborgen plaatsen aan den rand der stad is afweergeschut tegen vliegaanvallen opgesteld.

Aan den Rijnsburgerweg zijn een viertal fraaie villa's door de weermacht afgebroken ter verkrijging van een onbelemmerd schootsveld.

Tusschen 10 uur nm. en 4 uur vm. (tijdens een strafperiode

tusschen 6 uur nm. en 6 uur vm.) mag niemand zich buitenshuis bevinden.

De beveiligingen binnenshuis bepalen zich tot het verduisteren der ramen tijdens den avond en den nacht, zoodat geen licht naar buiten kan uitstralen (de straatverlichting was reeds bij het begin van den oorlog op 10 Mei 1940 stopgezet), tot het plaatsen op elke verdieping van een bak met zand om begin van brand onverwijld te kunnen blusschen, tot het schoonhouden van zolders en dgl. Ook heeft menigeen zijn kostbaarheden uit vrees voor bominslag of plundering veilig in een banksafe geborgen.

Geleden *schade.* In vergelijking met vele andere steden is Leiden vrij goed afgekomen van de bomaanvallen der geallieerden, die trouwens, om de doelen beter te kunnen treffen, steeds over dag en nimmer des nachts plaats grepen. Deze doelen waren voornamelijk de opslagplaatsen der beruchte VI en Vz raketbommen in de onmiddellijke nabijheid der beide stationsgebouwen. De ernstigste aanval had plaats op 11 December 1944 op het hoofdstation, dat zelf niet werd getroffen, doch waarbij ruim 50 huizen aan den Stationsweg, Haverzaklaan en omgeving finaal verwoest en tal van andere woningen zwaar beschadigd werden.

Een minder ernstige aanval was den dag tevoren gedaan op het station aan den Heerensingel, dat evenmin werd geraakt, doch waarbij vele huizen aan de Alexander-, Sophiastraat en omgeving schade opliepen ; de vlak nabij gelegen St. Josephkerk bleef wonderbaarlijk gespaard. Beide aanvallen eischten helaas een groot aantal dooden en gewonden.

Nog hadden vaak luchtaanvallen plaats op de spoorbrug in de lijn Leiden-Utrecht over het Rijn-Schiekanaal, welke tenslotte ook gelukten, echter ten koste van tallooze woningen aan den Hoogen Rijndijk, Melchior Treublaan, Franchimontlaan e.a., die min of meer zwaar werden getroffen.

Aanvallen op de aan de grens van Leiden gelegen spoorbrug bij de Vink veroorzaakten belangrijke schade aan gebouwen in den naasten omtrek ; ook hierbij vielen vele slachtoffers aan dooden en gewonden te betreuren.

De door de Duitschers zelven aangerichte schade bepaalde zich tot het afbreken van eenige villa's aan den Rijnsburgerweg, het opblazen van een huis aan den Lammen-

schansweg, waarin een geheime zender was ontdekt, het sloopen van bruggen, het vernielen van een groote loods van de Hollandsche Constructie Werkplaatsen en dgl.

Middelen van *verkeer*. Sinds 17 September 1944, toen op bevel der Nederlandsche Regeering te Londen alle spoorwegverkeer door het personeel was stopgezet, reden er geen treinen meer. Alleen des nachts reed een enkelen keer een trein bediend door Duitsch personeel ten behoeve der weermacht.

Op 24 September d.a.v. staakte ook het personeel der „blauwe" tram, zoowel van den lokalen als van den interlokalen dienst. Gebrek aan stroom maakte op 15 November 1944 een einde aan het verkeer per „gele" tram, waarna dus geen enkele verbinding per trem of tram met Leiden's omgeving meer bestond.

Ook het particuliere autoverkeer hield allengs op, hetzij wegens vordering der wagens of wegens benzinegebrek. Doktoren behielpen zich aanvankelijk met een gerantsoeneerde hoeveelheid persgas, doch ook hieraan kwam een einde. Een gering aantal vrachtwagens, hoofdzakelijk bestemd voor de voedselvoorziening of voor andere vitale bedrijven, reed op houtgas of dgl. surrogaten.

Rijwielverkeer was bezwaarlijk, èn wegens gevaar van vorderirg èn wegens gebrek aan rubber ; de helft der wielrijders reed op ijzeren vellingen of op houten of touwbanden.

De post werkte traag ; een brief naar Amsterdam vorderde bijna 14 dagen, naar Den Haag 4 à 5 dagen ; aangeteekende brieven waren niet toegelaten. Telegrafeeren was verboden, ook de telefoondienst stond stil. De girodienst was wegens gebrek aan personeel maanden ten achter, nam geen nieuwe stortingen aan en verzocht de betalingen op andere wijze te doen geschieden.

Vorderingen.

Ook Leiden ontkwam daaraan niet, zooals o.a. blijkt uit het weghalen van het prachtige carillon, geschenk der burgerij voor het nieuwe stadhuis. Toch bleven nog 4 klokken in den toren hangen, W.O. de zware Bourdonklok, geschenk van het Leidsche Studenten Corps.

Met de strengste straffen werd gedreigd tegen ontduiking der voorschriften, doch feitelijk was van een scherpe contrôle zelden sprake ; vandaar b.v. dat tal van radio's niet

werden ingeleverd en het luisteren naar den buitenlandschen zender kalm doorging.

De distributie radio, d.i. de aansluiting op de Duitsrhe berichtgeving bleef intact ; de Duitschc propaganda kon dus ongehinderd doorwerken.

Dagbladpers. Het Leidsch Dagblad en de Nieuwe Leidsche Courant verschenen niet meer.

In hun plaats kwam een nieuw dagblad uit, , ,de Arbeiderspers", geheel in Nazi-geest .

De Leidsche Courant werd ingekrompen tot één enkel blaadje, groot zo × 25 cm.; het verscheen slechts tweemaal in de week en tenslotte, toen er geen stroom was, in het geheel niet meer.

Daarentegen nam het aantal illegale blaadjes toe. Om versnippering te voorkomen en papier te besparen, werden ze later vereenigd tot één enkele courant ,,de Vrije Pers". Redacteurs, uitgevers en verspreiders dezer blaadjes hebben hoogst verdienstelijk werk verricht. Met gevaar voor eigen leven waren zij in dezen tijd de voorlichters van het volk, dat zonder hen uitsluitend op de leugenachtige propaganda der bezetters zoude zijn aangewezen.

Met het *cultureele* leven was het treurig gesteld. Ieder, die op welk gebied ook iets wenschte te presteeren, moest zich aansluiten bij de van hooger hand ingestelde en op Nazileest geschoeide ,,cultuurkamer" ; wie daaraan niet mede wilde doen, was uitgesloten en kon nergens optreden.

Tooneeluitvoeringen waren zeldzaam en hielden na zo November 1944, toen de electr. Centrale werd stopgezet, geheel op.

Op muzikaal gebied deden zich alleen solisten hooren met verdachte Duitsche sympathieën. Toch werden alle concerten druk bezocht, niet uit overmatige belangstelling voor de uitvoerders, dan wel uit behoefte om zich in dezen tijd van kommer en ellende eenige afleiding te verschaffen.

De programma's waren trouwens zeer eenzijdig samengesteld. Joodsche composities, zelfs die van Mendelssohn, waren verboden ; in hoofdzaak hoorde men alleen Duitsche muziek, doch voor Chopin werd een uitzondering gemaakt.

Het meerendeel der artisten hield zich afzijdig van deze Duitsche voogdij en trad alleen in streng besloten kring op, waar uitgenoodigden tegen entree en later tegen afgifte van .... levensmiddelen toegang hadden.

De bioscopen weerden alle Engelsche en aanvankelijk ook alle Fransche films, de geheele voorstelling was een doorloopende reclame voor het Nationaal Socialisme. Zij werden eveneens druk bezocht, doch allerminst door de élite van het volk, integendeel ! Toen ook hier de stroomlevering ophield, was het met de bioscopen gedaan.

Economische toestand. Deze was al zeer slecht. Grondstoffen werden niet meer aangevoerd en van de geringe voorraden werd veel door de Duitschers in de wacht gesleept. Nagenoeg alle fabrieken stonden stil, hetzij wegens gebrek aan grondstoffen of wegens onvoldoend personeel ; vele arbeiders hielden zich schuil of waren door de Duitschers te werk gesteld.

Groote warenhuizen als Vroom en Dreesmann, Hema, e.a. sloten de bovenverdiepingen en verkochten alleen op den heganen grond. Noodzakelijke artikelen als zeep, papier, textiel, schoenen, enz. ontbraken, doch allerlei prullen, o.a. houten gesneden voorwerpen van inheemsch maaksel en geringe kunstwaarde vulden de winkels. Aanvankelijk kon men textiel en schoenen op speciale vergunningen verkrijgen, doch na uitputting van den geringen voorraad hield ook deze verkoop op.

Het was een droevig gezicht de enorme, doch totaal ledige etalagevensters van groote firma's als Peek en Cloppenburg, C. en A. te aanschouwen. De meeste menschen vooral mannen zagen er dan ook haveloos en berooid uit. Met schoenwerk was het eveneens treurig gesteld ; de schoenmakers hadden geen leder voor reparaties.

Tabakswinkels prijkten met prachtige sigarenkistjes en sigarettendoosjes, doch alle kisten en doozen waren ledig ; sinds jaren was alle tabak uitverkocht.

In de café's was alleen bier, namaak-limonade, surrogaatkoffie en -thee verkrijgbaar, doch geen melk, geen suiker, geen sterke drank of likeuren. De restaurants gaven aanvankelijk tegen afgifte van een levensmiddelenbon een zeer eenvoudig menu (ten hoogste één gerecht), dat meer en meer werd ingekrompen en tenslotte bij gebrek aan eetwaren geheel ophield. Bij het einde van den oorlog waren dan ook alle restaurants zelfs de Vergulde Turk gesloten.

Als paddestoelen verrezen z.g. ruilwinkels uit den grond, waar goederen, die men kwijt wilde zijn, ter ruiling werden aangeboden, hetzij tegen andere artikelen of bij voorkeur

tegen levensmiddelen en brandstoffen ; de vraag naar brandstoffen is op het laatst overheerschend.

Brandstoffen. Bij het begin van den winter werden 4 eenheden brandstof, d.i. 4 hl. anthraciet, resp. 8 hl. cokes aan elk gezinshoofd toegezegd. Velen ontvingen daarop niet meer dan 2, resp. 4 hl. en moesten zich verder, indien althans verkrijgbaar, vergenoegen met gemeentelijk brandhout of ander surrogaat. De geringe voorraad steenkool was dus weldra geheel uitgeput en toen begon de groote vraag naar —, beter gezegd diefstal van hout.

Allereerst werden de boomen in de gemeentelijke parken en plantsoenen in het geheim gekapt ; alleen de zwaarste stammen liet men staan. Een verbod van overheidswege om deze plaatsen te betreden, kwam veel te laat ; nagenoeg alles was toen reeds weggehaald.

Daarop volgde de vernieling van de beplanting langs wegen en straten ; met uitzondering van enkele dikke boomen verdween in korten tijd de geheele beplanting en was de stad zoo kaal als een kerkmuis.

Tot overmaat van ramp lieten de vernielers de stronken ongehinderd in den grond staan en werden de gedolven gaten niet gedicht. Het plaveisel der straten werd door de jeugd verder vernield en het aanzien der stad, vooral in de buitenwijken, was troosteloos. De politie scheen zich van dezen chaos niets aan te trekken, de Gemeentelijke Reiniging en de afdeeling „Bestrating" van Gemeentewerken evenmin, vermoedelijk wegens gebrek aan materiaal en personeel.

Ook de centrale keuken had veel brandstof noodig en wist daaraan niet anders te komen dan door een deel van het fraaie geboomte van Endegeest te doen opruimen, waarvoor een 40 tal houthakkers werd in dienst genomen. Later stookte de keuken met deuren en ramen, afkomstig van door de Duitschers in Katwijk en Noordwijk gesloopte duinvilla's, welk hout eerst was bestemd voor den wederopbouw, doch voor een urgenter doel moest worden prijs gegeven.

Om aan brandhout te komen werden zelfs oude huizen afgebroken, zoo o.a. hoek Heerengracht-Nieuwe Waardstraat, hoek Groenesteeg-Middelstegracht, hoek Kaasmarkt-Koppenhinksteeg, e.a.

Schuttingen, stootpalen, schoeiingen, wachthuisjes van de tram, alles wat maar los en vast was, werd voor dit doel

in de wacht gesleept. Zelfs de houten dwarsliggers onder de tramrails tusschen de spoorbaan in de lijn Leiden-Utrecht en de brug over de Vliet werden uitgegraven en tot brandhout verzaagd.

Het gebrek aan hout uitte zich voelbaar bij begrafenissen ; er was geen hout voor de doodkisten ! Vele lijken zijn toen, gewikkeld in doeken, zonder kist ter aarde besteld. Later werd een overledene, na zijn begrafenis in een kist, daaruit gehaald en opnieuw begraven, terwijl dezelfde kist voor volgende dooden werd benut.

Gedurende de eerste oorlogswinters kon men goed brandhout koopen tegen 7 ct. per kg. ; in den laatsten winter betaalde men grif één gld. per kg. en meer.

In eigen huis leverden twee vlieringvloeren, bedsteden en betimmeringen op de zolderverdiepmg prachtig brandmateriaal op.

Gas *en* electriciteit. Na eerst ingrijpende rantsoeneeringen te hebben toegepast, moest zoowel de gasfabriek als de electrische centrale wegens gebrek aan kolen het bedrijf op 3 Oct. 1944, resp. zo Nov. 1944 geheel stop zetten. Toen was het met alle verlichting, verwarming en beweegkracht in de stad gedaan, zoowel voor particuliere als voor openbare doeleinden en vooral voor de ziekenhuizen trad een noodtoestand in.

Materiaal voor noodverlichting was alleen tegen woekerprijs te verkrijgen ; een kaars kostte 2.50 gld. per stuk ; voor 1 kg. carbid werd 40 tot 50 gld. gevraagd. Petroleum en olie waren even schaarsch. Op de altaren der R.K. kerken brandden tijdens de diensten geen kaarsen, zelfs was er geen olie om de godslamp brandende te houden.

De waterleiding daarentegen heeft, hoewel met 50% gerantsoeneerd, dank zij de bijtijds door den Directeur der Leidsche Duinwatermaatschappij getroffen maatregelen, voortdurend en onder normalen druk kunnen functionneeren.

Voedingstoestand. Tijdens den winter 1944-1945 verergerde deze aanmerkelijk, tenslotte kon van een noodtoestand worden gesproken. De wekelijks op de bonnen toegewezen levensmiddelen werden steeds minder, zoowel in gewicht als in soort. Het minimum heeft bedragen per week één brood van 400 g. en één kg. aardappelen per persoon en vaak kon zelfs de aardappelbon niet worden ingewisseld wegens gebrek aan voorraad.

Maanden lang werd geen boter, kaas, suiker, vleesch, e.a verstrekt ; taptemelk was alleen voor zieken en kleine kinderen verkrijgbaar. Per rijwiel of handkar trok men er op uit om elders iets machtig te worden, allereerst in den naasten omtrek bij de boeren. Tegen 4 à 5 uur nm. kon men op den Hooge Rijndijk gansche scharen fietsers zien terugkomen, beladen met zakken aardappelen en dgl., die zij bij de boeren tegen hoogen prijs wisten te bemachtigen. Toen ook daar de voorraden slonken, trok men verder naar Noord-Holland, later naar Gelderland (Achterhoek), waar nog volop was te krijgen en zelfs naar het hooge Noorden in Friesland.

Na bevrijding der Oostelijke provincies was de verbinding daarmede verbroken en hield dus alle toevoer op, waardoor de toestand in het Westen nog verergerde.

Het is een raadsel waarvan de bevolking, voor zoover deze zich langs clandestienen weg geen voedsel kon verschaffen, toen heeft geleefd. Bij het begin van den winter werden op groote schaal tulpenbollen gekocht, aanvankelijk tegen ± 40 ct. later bij toenemende vraag tegen 1 gld. en hooger per kg. Deze leverden een vrij smakelijk voedsel op, doch de voorraad was spoedig uitgeput. Daarna wierp men zich op suikerbieten, die evenals koolrapen en tuinknollen nog tegen redelijken prijs te krijgen waren. Menig gezin heeft toen bijna uitsluitend van suikerbieten geleefd, die, op verschillende wijzen toebereid, een goede uitkomst in den nood waren.

In den zwarten handel werden enorme prijzen besteed, zoo b.v. aardappelen 10 gld. per kg. (in de distributie kostten ze op den bon slechts 11 ct.), melk 10 gld. per flesch (op den bon 21 ct.), eieren 2 tot 3 gld per stuk (op den bon 12 ct.), een brood van 400 g. 40 tot 50 gld. (op den bon 12 ct.), een extra noodkaart met bonnen was clandestien aanvankelijk te koop voor 50 gld., later voor 125 gld.

Op 1 Oct. 1944 begon de centrale keuken haar werkzaamheden, die zij trots buitengewone moeilijkheden (gebrek aan brandstoffen en eetwaren) tot het einde heeft weten voort te zetten. Het aantal deelnemers bedroeg ± 50.000 en steeg naarmate ook de voedings- en brandstoffennood toenam.

De stad was in een zo-tal uitreikposten verdeeld, waar het eten in den voor- of in den namiddag kon worden gehaald tegen 20 ct. per portie.

Gedurende de eerste maanden bestond de voeding wekelijks uit 3 à 4 maal stamppot en 4 à 3 maal soep of pap, van elk ¾ liter. De stamppot werd al spoedig teruggebracht tot 2 à 3 maal en de hoeveelheid tot ½ liter ; later verminderde ook de soep of pap tot ½ liter. Toen de aardappelen al schaarscher werden, verminderden de stamppotuitdeelingen nog verder om tenslotte bijna geheel op te houden en bleef alleen de pap of zeer dunne soep over. Van een voedenden maaltijd kon toen niet meer worden gesproken.

Gedurende de 8 laatste weken vóór de bevrijding werd de voeding op uiterst welkome wijze aangevuld door de Zweedsche Roode Kruis zendingen, die in de haven van Delfzijl werden gelost, per auto naar het Westen vervoerd en gratis aan de bevolking uitgereikt. Per week en per hoofd werd uitgedeeld 400 g. wit brood en om de 2 à 3 weken 125 g. margarine, beide van uitstekende qualiteit. Kinderen ontvingen extra havermout en dgl. Het broodrantsoen werd aldus met 100% verhoogd, wat dan ook hard noodig was, zeer op prijs werd gesteld en dankbaar aanvaard.

Ook de Zwitsersche Bondsraad zond eenmaal een gift van 400 g. brood p.p. aan de Westelijke provincies.

In de week vóór de bevrijding kwamen Engelsche vliegtuigen met groote hoeveelheden levensmiddelen voor de bevolking dezer gewesten ; dagelijks wierpen honderden viermotorige bommenwerpers hun voorraad uit op 10 daarvoor aangewezen vliegvelden. Met grooten spoed werden de uitgestrooide pakketten verzameld, gesorteerd en verdeeld over de winkeliers, zoodat reeds op Woensdag 9 Mei 1945 de eerste uitreiking kon geschieden. De inhoud der pakketten overtrof alle verwachtingen ; wat is er toen gesmuld van allerlei te lang ontbeerde artikelen als boter, kaas, bacon, chocolade, gedroogde eieren, enz. !

5 *Mei* 1945. Dag der bevrijding voor Leiden !

Duitschland heeft verklaard te willen capituleeren en zoowel de Rijkscommissaris als de Duitsche militaire opperbevelhebber in ons land leggen zich bij dit besluit neer.

Nederland is dus vrij ! De vreugde in de stad is uitbundig, allerwege wappert de geliefde driekleur met den Oranjewimpel. De vroegere burgemeester Mr. A. VAN DE SANDE

BAKHUYZEN zetelt weer op het Stadhuis. Reeds zijn enkele Canadeesche soldaten in de stad gesignaleerd, Engelsche bommenwerpers voeren op groote schaal levensmiddelen aan voor de uitgehongerde bevolking ; onwillekeurig denkt men aan den dag van Leidens ontzet in 1574.

Wij zijn weer vrij om te zeggen en te doen wat wij willen en behoeven niet meer te vreezen dat Gestapo en Landwacht ons zullen beloeren en gevangen nemen.

Gode zij dank gezegd voor Zijne wonderbare bestiering !

Leiden, Mei 1945. **DR.**

HET VERZET IN LEIDEN GEDURENDE DEN BEZETTINGSTIJD

Want 't hart, dat *het niet laten kan*
Schuwt nimmer het gevaar

J. CAMPERT †

HET LEIDSCHE VERZET GEZIEN TEGEN DEN ACHTERGROND VAN STRIJDEND NEDERLAND

DE: **PERIODE** VAN 1940—1944

Evenals elders in ons land, begon men in Leiden pas na verloop van tijd de Duitschers en het Nationaal-Socialisme te zien, zooals zij gezien moesten worden. De jaren 1940 en 1941 vormden de periode van het ontwakend inzicht. Het is het tijdperk van het verzet der enkelingen. Het universitair verzet en de langzaam groeiende illegale pers, schudden Leiden (en niet alleen onze stad !) wakker. Het was opvallend, dat in dezen tijd het verzet in het algemeen eerst kwam, wanneer de Duitschers tot actie waren overgegaan. Het initiatief lag nog volledig bij den bezetter. Men denke b.v. maar aan de maatregelen tegen de Joden ! Het zal de onsterfelijke roem van de Leidsche Universiteit blijven, dat zij als eerste het initiatief zelf in handen nam.

Het brutaler wordende optreden der Duitschers, dat hun ware bedoelingen steeds duidelijker deed uitkomen, gaf als reactie ook een feller verzet. Hier ter stede begonnen, evenals elders, de organisaties voor onderduikers te ontstaan, doordat de Joodsche landgenooten geholpen moesten worden. Alle bestaande verzetsgroepjes werkten om veiligheidsredenen in dit stadium van het verzet nog vrijwel los van elkaar. De krachtiger wordende Duitsche pogingen tot het verhoogen der oorlogsproductie, stelde ook steeds meer stadgenooten voor de keuze : onderduiken of naar Duitschland. Het administratieve verzet, dat op kleine schaal reeds begonnen was om Joodsche onderduikers aan nieuwe persoonsbewijzen en dis-

tributie-bescheiden te helpen, gecombineerd met de voorzorg van het kloppend maken der gegevens in het Bevolkingsregister, moest georganiseerd worden. Dit ging samen met vele moeilijkheden, want eerst langs experimenteelen weg kon uiteindelijk de beste methode gevonden worden.

Met name op het gewestelijke Arbeidsbureau, de afd. Bevolking ten Stadhuize en bij den distributiedienst werd hier prachtig werk verricht. Op den duur werd de Duitsche druk echter te zwaar, het aantal „patiënten" te groot. Naast de beproefde middelen moest naar andere methoden worden uitgezien. Het ambtenarencorps werd op een aantal vitale punten steeds meer met N.S.B.-ers geïnfiltreerd, terwijl het saboteeren van ambtenaren hier en daar werd ontdekt. De illegaliteit zat echter niet stil. De Landelijke Organisatie voor onderduikers werd eind 1942 begin 1943 opgebouwd en het behoeft geen betoog, dat zulks te Leiden ook geschiedde. Elders in ons land weerden zich de knokploegen van bovengenoemde organisatie geducht. Duizenden bonkaarten kwamen ter beschikking van de organisaties.

Een nieuwe phase in den strijd begon, toen de bezetter overging tot de invoering der z.g. „Ausweisen". Ambtelijke sabotage was al spoedig niet meer afdoende en Leiden kreeg verschillende „Falsificatie-bureaux". Het probleem van de geldelijke ondersteuning der passieve verzetters nam natuurlijk ook in omvang toe. Het Nationaal Steun Fonds (een door de regeering te Londen gesanctionneerde instelling), ging zich vrnl. met de financieele zijde van het verzet bezighouden. De moeilijkheid deed zich echter voor, dat het N.S.F. slechts geldelijke ondersteuning aan gezinnen verstrekte. In Leiden gingen toen naast de gecamoufleerde ondersteuning der kerken (collectes voor bijzondere nooden !) en andere inzamelingsacties, een groot deel van de inkomsten der snel groeiende illegale pers naar de kassen der organisaties voor onderduikers vloeien. Het gevolg hiervan was, dat de verschillende groepen nauwer contact met elkaar kregen en meer en meer gingen samenwerken. Na het optreden van sabotagegroepen, het neerschieten van landverraders en dergelijk soort lieden en andere teekenen van oplaaiend verzet, ging de vijand over tot het nemen van gijzelaars. Tientallen stadgenooten, onder wie vele hoogleeraren, werden van deze internationaal-rechtelijke schanddaad het slachtoffer. Geen enkele Leidenaar

zal bovendien ooit de afschuw, haat en verachting vergeten, welke de laffe moord op de heeren **DE JONG, FLU en DOUMA** veroorzaakte, toen deze stadgenooten, als represaille voor een op den Rijksduitschen directeur van het Arbeidsbureau gepleegden aanslag, werden neergeschoten.

Een geheel nieuw probleem moest worden opgelost, toen in 1943 en 1944 door den bouw van den Atlantikwall, honderden évacué's in Leiden moesten worden opgenomen. Door voortreffelijk werk van het evacuatiebureau werden de adressen, waar onderduikers en illegale werkers waren ondergebracht, van minder gewenschte pottekijkers gevrijwaard.

Naast het meest urgente werk van direct verzet, stond van den beginne af het vraagstuk der bevrijding in het middelpunt van de belangstelling. Ons volk bleek in het algemeen een juist begrip te hebben over datgene, wat moest gebeuren tegen den tijd ,,dat ze zouden komen". In bezet gebied leefde de vaste wil om op het kritieke moment van den dageraad der bevrijding toe te slaan ten einde zoodoende de komst van de vrijheid te verhaasten.

Daarnaast leefde bij de regeering te Londen, vele illegalen en andere leidende figuren ook de overtuiging, dat ten koste van alles de z.g. ,,Bijltjesdag'', waarover iedereen in Nederland voortdurend sprak, voorkomen moest worden.

Gebaseerd op deze twee punten van uitgang werden van 1940 af pogingen gedaan om illegaal een gezagsapparaat benevens een gewapende macht op te bouwen.

De vorming van de eerste O.D. (Orde Dienst) was hiervan het resultaat. Deze organisatie bestond vrnl. uit oud-militairen. De opzet was landelijk. Hoewel aan de goede bedoelingen van vele dezer menschen geen oogenblik getwijfeld behoeft te worden, bleken zoowel vele leidende als ook plaatselij ke organisatoren van dit geheel niet het minste **begrip van** illegaal werk te hebben. Het droeve einde kwam dan ook al spoedig met het beruchte O.D.-proces, waarbij tientallen voortreffelijke Vaderlanders ter dood werden veroordeeld. Een onderdeel van de spionnage- en sabotageafdeeling van **deze** organisatie was ook te Leiden gevormd. Het werk **van LOU KIST, Leidsch** student en zijn groep onbevreesde strijders voor vrijheid en recht, dient hier met eerbied te worden **vermeld. Lou KIST** vond waarschijnlijk den dood voor een executie peleton.

In 1943 werd plaatselijk overgegaan tot de organisatie van een tweeden O.D. In opzet en organisatie werden de fouten van den eersten O.D. vermeden. Het was een volledig Leidsch initiatief.

De organisatie schakelde de brandweer, politie en luchtbeschermingsdienst in. Voorts werd contact gelegd met de openbare nutsbedrijven en het Stadhuis. De alleszins gevaarlijke doch noodzakelijke contacten met den S.D., Ortscommandantur, Feldgendarmerie en later de Landwacht, bezorgden de gezamenlijke illegaliteit waardevolle tips en gegevens.

De „inlichtingendienst-bevolking" was eveneens perfect georganiseerd. De bevolking was hiervoor in 5 groepen verdeeld. Als voorbeeld diene de artsen. Deze waren reeds georganiseerd in het bekende Medisch Contact, dat zijn werkzaamheden landelijk verrichtte. Het was echter mogelijk alle doktoren snel te alarmeeren, doordat uit een centralen post de 8 vaste spreekuurplaatsen der doktoren slechts opgebeld behoefden te worden om allen van een of andere gebeurtenis zoo vlug mogelijk op de hoogte te kunnen brengen. Hetzelfde gold b.v. voor de onderwijzers, enz.

1944—1945

De periode kenmerkte zich door :

a. de zekerheid van de overwinning en daardoor het ontstaan der „Illegalen van na Dollen Dinsdag" (de zgn. „Septemberluizen") ;

b. de inspanning der illegaliteit voor het instandhouden van de volksgezondheid in Leiden ;

c. het misbruiken van den naam der illegaliteit voor niet toelaatbare acties en daden ;

d. actieve voorbereiding op den overgangstijd door de geheele illegaliteit benevens de vormgeving aan na-oorlogs he plannen ;

e. mede in verband met punt d) gaat de politiek in de verzetsbeweging een veel grootere rol spelen dan vroeger het geval was. Dit was b.v. in de plaatselijke pers ook duidelijk merkbaar.

1944 bracht de invasie. Daarop volgde na eenigen tijd de snelle geallieerde opmarsch door Frankrijk en België. De

maand September brak aan, waarvan Leiden zich den vijfden dag tot in lengte van dagen zal herinneren. De ,,Dolle Dinsdag" gaf een explosie te zien van jarenlang opgekropte gevoelens. N.S.B.-ers en Duitschers werden door een panischen schrik aangegrepen. Wilde vreugdetooneelen speelden zich in de bevlagde Breestraat af. Het zal voor MAX BLOKZIJL, die juist op dat oogenblik langs de Breestraat kwam, een overtuigend bewijs zijn geweest van het feit, dat er in Leiden slechts één ,,brandende kwestie" was, nl. : het verlangen naar de vrijheid .

Er heerschte een algeheele verwarring der geesten. Ook illegaal Leiden was voor een deel danig van de kook. Dit werd zeker niet in de laatste plaats veroorzaakt door de omstandigheid, dat de illegale opbouw van het burgerlijke en militaire verzet om veiligheids- en organisatorische redenen geheel onafhankelijk van elkaar had plaatsgevonden. Allerlei groepen, die op 5 September plotseling te voorschijn kwamen, kenden elkaar vrijwel niet. Zij, die echter meenen, dat er niets klaar was, vergissen zich deerlijk.

Zoodra na onderzoek van den O.D. bleek, dat er loos alarm was geslagen, werden onmiddellij k maatregelen genomen. Deze werden zoo effectief ten uitvoer gelegd, vooral ook doordat men zich over en weer bloot had moeten geven, dat er slechts heel weinig (in totaal twee) directe slachtoffers van deze ontlading van ongeduld, door slechte voorlichting veroorzaakt, te betreuren vielen.

Het positieve voordeel van den geheelen gang van zaken was echter groot. Toen het bevel tot formeering der Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten kort hierop kwam, kon men zich zeer spoedig bij den nieuwen toestand aanpassen. De z.g. Driehoek (L.K.P. [1]), O.D., R.V.V. [2])) werd snel gevormd. Door het ontbreken van een landelijk aangesloten knokploeg hier terstede, kwam in Leiden de bestaande organisatie van de L.O. (Landelijke Organisatie voor Onderduikers) hiervoor in de plaats. Deze bestond op dat oogenblik uit ± 15 man en moest in snel tempo tot 50 man worden uitgebreid'. Dit laatste gold ook voor de Leidsche afdeeling van den R.V.V. Dit was een van de oorzaken, dat minder gewenschte elementen een kans kregen om in de N.B.S.

[1]) Landelijke Knokploegen.
[2]) Raad van Verzet.

te komen. Het gebrek aan tijd tot een scherpe selectie droeg hier in sterke mate toe bij.

De hierop snel komende textielinlevering en razzia's, die alle inspanning der verzetsorganisaties voor zich opeischten, het nijpend wordende voedselgebrek, het waren alle oorzaken, die er toe leidden, dat er niet genoeg gelegenheid was om een systematisch onderzoek naar de antecedenten van de er nieuw bijgekomen losse groepjes en personen, in te stellen.

In het algemeen moet echter gezegd worden, dat de N.B.S.-Leiden uitstekend was opgezet. Ook aan de oefening en uitrusting der manschappen werd groote zorg besteed. Zonder overdrijving kan men vaststellen, dat Leiden de beschikking had over een buitengewoon goede en gevechtswaardige afdeeling der N .B .S.

De hierboven reeds vermelde toenemende Duitsche terreur leidde tot een sterker concentratie der groepen. De Illegale persraad kwam tot stand en kort daarop de Illegale raad, waarin vele verzetsgroepen en ook de pers vertegenwoordigd waren. Door gezamenlijk handelen was men in staat aan de textielinlevering geweldige afbreuk te doen. Duizenden valsche inleveringsformulieren werden verspreid.

Uit den Illegalen raad ontstond na de bevrijding de Vertrouwensraad der Leidsche Illegaliteit, die voor den Noodgemeenteraad een zestal afgevaardigden aanwees.

De afsnijding der verbindingen met het Oosten van ons land door de Duitschers, het onmogelijk maken van het vervoer over land en te water, veroorzaakten ook in onze stad groote voedselschaarschte. Men dient er goed van doordrongen te zijn, dat de spoorwegstaking de voedselmoeilijkheden wel heeft vergroot, doch dat de bewering der Duitschers, dat de staking de oorzaak van alle ellende is geweest, een pertinente leugen was. In normalen tijd vond dat transport van voedsel slechts in beperkte mate per spoor plaats.

Onder deze omstandigheden zette de geheele illegaliteit zich in voor het behoud van de volksgezondheid in Leiden. Met name dienen hier het V.O.L. [1]), het Natura-apparaat, de Verzorgingsraad voor Leiden e.o. en het I.K.B. [2]) genoemd

[1]) Voedselorganisatie Leiden.
[2]) Interkerkelijk Bureau.

te worden. Zij droegen in niet geringe mate tot een verlichting van den nood bij.

De Waterleiding bleef in Leiden intact, ondanks het feit dat men vrijwel overal elders op een gegeven moment zonder water zat. Het is alleen mogelijk voor de insiders om zich een oordeel te vormen over alles, wat moest gebeuren, om dit doel te bereiken. Hetzelfde geldt voor de P.T.T. en de electriciteitsfabrieken. Vooral van 1944 af, maar ook reeds lang daarvoor zijn door deze instanties onschatbare diensten aan de illegaliteit bewezen.

Ten slotte dient er nog op gewezen te worden, dat het Leidsche N.V.H. (Nederlands Volksherstel) in de jaren 1944—1945 door de gezamenlijke illegaliteit werd voorbereid. Een woord van hulde voor de initiatiefnemers hiertoe, die moeiten noch gezondheid spaarden om een organisatie met ideëel doel voor de Leidsche bevolking te vormen, is hier ten volle op zijn plaats. Leiden dankte de planning en voorbereiding van N.V.H. aan de oude voortrekkers van het verzet, die naast het negatieve het positieve doel vooropstelden.

HET UNIVERSITAIR VERZET

De Duitsche inval van Mei 1940 vond de academische wereld geestelijk even onvoorbereid als de andere groepen van het Nederlandsche volk. Na de rede van SEYSS INQUART op 29 Mei 1940 huldigden velen in den lande, en ook onder de docenten van de Universiteiten, de naïeve meening, dat geheel anders dan elders, de Duitschers zich in Nederland werkelijk als ,,gentlemen'' zouden gedragen. In deze oppervlakkige mentaliteit lag het gevaar besloten, dat men tot medewerking met den Duitschen bezetter zou afglijden en het was hierom, dat een aantal hoogleeraren te Leiden, die inzagen met welk een gevaarlijken tegenstander van duivelsche geslepenheid ons volk te doen had, besloten zich aaneen te sluiten tot een ,,kleinen krans", die op alle punten, waar verzet geboden was, zich telkens over de maatregelen van verweer zou beraden en kon trachten de collega's daartoe te overreden. Gedurende den geheelen bezettingstijd, maar vooral in de eerste jaren, is de voortdurende waakzaamheid en werkzaamheid van den ,,kleinen krans" van niet geringe beteekenis gebleken.

In September 1940 werden van Duitsche zijde maatrege-

len voorbereid om de *benoeming* van Joodsche ambtenaren, naar Duitsche opvatting Joodsch van bloed of Joodsch van geloof, te verhinderen. Door eenige professoren uit verschillende academie-steden, o.a. Prof. **PAUL** SCHOLTEN uit Amsterdam en Prof. **TELDERS** uit Leiden, werd het initiatief genomen tot een algemeen protest der Universiteiten en Hooge Scholen in Nederland tegen de voorgenomen schending van een van onze heiligste grondrechten. Dit protest, dat algemeen bekend is geworden onder den naam : ,,rekest-Scholten'', werd in Leiden en Groningen door 80 % der hoogleeraren geteekend. Het werd, voorzien van een aanbiedingsbrief, die door twee Amsterdamsche en Leidsche hoogleeraren was opgesteld, op 13 October 1940 aan SEYSS INQUART verzonden. Het mocht natuurlijk niet baten. Het benoemingsverbod ging door. Spoedig werd het ook duidelijk, dat de bezetter nog verder zou gaan. Nog in de maand October werden aan alle ambtenaren de z.g. afstammingsformulieren ter invulling toegezonden, ook aan de hoogleeraren en andere docenten der Universiteiten.

Deze maatregel, waarin het aanstaande ontslag der Joodsche docenten zich reeds afteekende, wekte groote beroering. De studenten waren het vlugst in hun reactie : rekesten, door duizenden studenten geteekend, werden naar Den Maag gezonden. In de professorenwereld heerschte verdeeldheid : de meerderheid wenschte de formulieren in te vullen, doch onder protest. Een kleine groep wilde ze blanco terugsturen en een zeer klein aantal ten slotte wilde ook het protest nalaten. Na vele bijeenkomsten en discussies besloot men te Leiden de formulieren onder protest in te vullen. Dit protest werd door TELDERS opgesteld. De bedoeling was geweest, dit protest in een vergadering van den academischen senaat te doen aannemen, maar de Duitscher, waarschijnlijk door een ,,fout''lid van den senaat ingelicht, verbood de senaatsvergadering. De protestverklaring werd daarom aan de senaatsleden individueel ter kennis gebracht met het verzoek bij de inzending der formulieren te willen getuigen, dat zij haar steunden.

Het protest verwees o.a. naar de artikelen 5 en 176 van de Grondwet, luidende :

Art. 5 lid 1 : ,,Ieder Nederlander is tot elke landsbediening benoembaar."

Art. 176 : ,,De belijders der onderscheidene godsdiensten

genieten allen dezelfde burgerlijke en burgerschapsrechten en hebben gelijke aanspraak op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen."

Voorts werd er op gewezen, dat de bezetter volgens het internationale recht gehouden was 's lands wetten te respecteeren, behoudens het geval van volstrekte onmogelijkheid zulks in oorlogstijd te doen. Duidelijk werd aangetoond, dat dit in de onderhavige kwestie geenszins het geval was. Ook dit protest mocht natuurlijk niet baten. Het interacademiale overleg was op initiatief van Prof. SCHOLTEN intusschen weliswaar tot stand gekomen, maar de onderlinge band was niet sterk. Het individualisme vierde hoogtij.

Het contact tusschen de studenten onderling was veel beter geregeld. Zij — en ook de hoogleeraren ! — werden bovendien op voortreffelijke wijze voorgelicht en in hun verzetshouding gesterkt door het uitstekend geredigeerde blad „De Geus onder studenten", dat een Leidsche redactie had. Het verscheen in 1940 kort na de capitulatie. Eind November werden de Joodsche ambtenaren ontslagen. In Amsterdam was het grootste aantal Joodsche hoogleeraren. In Leiden slechts één gewoon hoogleeraar, maar deze, Prof. MEIJERS uit de juridische faculteit, was een van de meest vereerde hoogleeraren der Universiteit en bovendien een geleerde van Europeesche vermaardheid. De 26e November 1940 zal in de geschiedenis der Leidsche Universiteit een historische datum blijven. In felle bewoordingen protesteerde de decaan der juridische faculteit, Prof. CLEVERINGA, tegen het ontslag van Prof. MEIJERS, in een redevoering, die hij uitsprak in het Groot-Auditorium. Deze redevoering maakte niet alleen diepen indruk op de aanwezigen, maar in het geheele land, waar zij in honderden exemplaren ve spreid werd. De bezetter was voor het eerst in het openbaar aangeklaagd..

Een proteststaking der studenten, die voor één week werd afgekondigd, onderstreepte nog eens duidelijk, dat het Leidens academie ernst was. Den volgenden dag werd Prof. CLEVERINGA gearresteerd en de Universiteit gesloten [1]). Reeds de

[1]) Prof. Cleveringa werd, nadat hij na zijn eerste vrijlating nog eenigen tijd in gijzeling had doorgebracht, opgenomen in het z.g.n. College der Vertrouwensmannen, dat de regeering te Londen advies gaf (voor zoover mogelijk) en dat mede tot taak had om in overgangstijd de zaken der regeerinp waar te nemen.

volgende maand, December 1940, werden in Leiden en in Delft, waar ook gestaakt was, de studentencorpora en andere vereenigingen opgeheven.

Prof. **TELDERS,** geducht tegenstander van het Nationaal-Socialisme, werd onder het voorwendsel, dat hij studenten zou hebben opgeruid, gearresteerd. Vlak voor de bevrijding in April 1945, bezweek hij in Bergen-Belsen aan vlektyphus. Herhaalde malen gaven de Duitschers te kennen, dat indien om heropening der Universiteit en hoogeschool zou worden ***gewaagd,*** daaraan zou worden voldaan. Men ging hierop vanzelfsprekend niet in. De Duitschers hadden daar hun bedoelingen mee ! Omstreeks Februari 1941 gingen de Duitschers zelf op heropening aandringen.

Na de Paaschvacantie werd in 1941 aan Leiden het afnemen van examens toegestaan. Omstreeks September dreigde het ontslag van verschillende Leidsche hoogleeraren, in wier plaats dan leden van of sympathiseerenden met de N.S.B. zouden worden benoemd. De kleine krans besloot hierop aan de Duitschers te verstaan te geven, dat hierop de zittende hoogleeraren en bloc zouden aftreden. Voorloopig zagen de Nazi's en hun vrienden hier toen van af. De leider van het ,,Opvoedersgilde'', **VAN** GENECHTEN wist hierop te bewerken, dat weer geen examens mochten worden afgenomen en in April 1942 begon een serieuze poging tot nazificeering der juridische faculteit. In Maart werd een professor van deze faculteit ontslagen, wat eerst in April bekend werd gemaakt.

Begin Mei 1942. had 80 % der hoogleeraren hun functie neergelegd. De wetenschappelijke staf volgde, voor zoover mogelijk, dit voorbeeld. Een twintigtal hoogleeraren werd hierop in gijzeling gezet, doch lang voor het einde der bezetting vrijgelaten. Het werd hun echter verboden zich in Leiden te vestigen.

De strijd was, althans wat Leiden betreft, een volledige overwinning geworden. De Universiteit bleef weliswaar gesloten tot de bevrijding, doch de poging van den vijand, om er een nationaal-socialistisch bolwerk van te maken, was volledig mislukt. Vele studenten maakten van 1941 af gebruik van de gelegenheid, tot het afleggen van de z.g. clandestiene tentamens en examens. Neêrlands oudste Universiteit was haar devies ,,Praesidium Libertatis" (d.i. bolwerk der Vrijheid) getrouw gebleven.

De Studenten

De houding der Leidsche Universiteit, die in het algemeen beter is geweest dan van welke andere Universiteit of hogeschool in Nederland ook, was slechts mogelijk door den vastberaden steun der studenten, die vrijwel algemeen achter hun hoogleeraren stonden. Reeds eenige maanden voor de sluiting der Universiteit was er een Leidsche Studenten Contactcommissie ingesteld, bestaande uit één vertegenwoordiger van elk der algemeene studentenvereenigingen en twee vertegenwoordigers van de gezamenlijke faculteiten. Vele studenten verlieten Leiden na de sluiting der Universiteit, om of elders te gaan studeeren, of om het leger der illegale strijders te gaan versterken. In het voorjaar van 1942 ontstond een beter contact tusschen de achtergebleven studenten, die toen overgingen tot de vorming van een aparte verzetsgroep. Deze stond onder leiding van den heer J. H. A. Mulders. Men had als doel het universitair verzet over de geheele linie aan te wakkeren. Dit geschiedde o.a. door elders b.v. in Den Haag, Rotterdam en Haarlem Leidsche studenten in verzetsgroepen te organiseeren en door de verspreiding van „De Geus". Den 9den Februari 1943 werd te Leiden een klopjacht op studenten georganiseerd, nadat op 6 Februari elders de studenten uit de collegezalen naar Vught waren weggevoerd. Enkele weken later kwam de strijd om de z.g. „loyaliteitsverklaring". De vijand dwong de studenten hiermede tot openlijk partij kiezen. Helaas sloeg Leiden toen geen beter figuur dan de andere Universiteiten. Ofschoon de regeering per radio bekend had laten maken, dat men niet moest teekenen, werd dit toch door een aantal studenten gedaan. Soms om verklaarbare redenen, meestal onder den indruk van de Duitsche intimidatiemethoden. De invloed van den toenmaligen toestand (het „standrecht" was na de bekende algemeene stakingen van April en Mei 1943 afgekondigd ; de bedreiging met maatregelen tegen de ouders viel samen met een te korten tijd voor algemeen en bezonken overleg) viel duidelijk te bespeuren, toen de niet-teekenaars der loyaliteitsverklaring voor tewerkstelling in Duitschland werden opgeroepen. In totaal gaven in ons land aan dit bevel 3600 studenten gevolg, waaronder helaas ook Leidsche studenten. Velen keerden echter reeds voor de bevrijding terug.

Dit was voor een belangrijk deel o.a. te danken aan het werk van de verzetsgroepen, die valsche verlofpassen vervaardigden. In Juni 1944 werd de voorzitter van het Leidsche studentenverzet, J. H. A. MULDERS, gearresteerd. Drie maanden later werd hij in Vught gefusilleerd. Na 5 September 1944 werd een studentensectie van de B.S. (Binnenlandsche Strijdkrachten) gevormd, bestaande uit 50 man. In haar geheel verrichtte deze sectie belangrijk verkenningswerk.

DE ILLEGALE PERS

Leiden heeft een illegale pers gehad, die in de geschiedenis der verzetsbeweging uniek genoemd kan worden. Wellicht nergens in ons land was deze zoo uitgebreid en zoo goed georganiseerd .

Reeds eenige maanden na de capitulatie van Mei 1940 verscheen te Leiden een gestencild maandblad onder den kop : „Ik Zal Handhaven" (niet te verwarren met „Je Maintienclrai", dat van lateren datum was). Dit orgaan werd door een groep verzetslieden, vrnl. studenten, uitgegeven als onderdeel van het spionnage- en sabotagewerk, dat hoofddoel was. Het kon een tijdlang regelmatig verschijnen. Doch toen de Sicherheitsdienst er in slaagde vrijwel de geheele groep te arresteeren, zag het er een oogenblik naar uit, dat de uitgave gestaakt zou moeten worden. Aangevuld met nieuwe krachten slaagde een nieuw team er echter in om de zaak op den ouden voet voort te zetten. In Juli 1943 werd het maandblad opgeheven. Dit hield verband met de inlevering van radiotoestellen, die een geheel nieuwe situatie deed ontstaan. Radio Oranje richtte zich met een oproep tot ons volk, om de nieuwsverzorging ter hand te nemen. Een algeheele reorganisatie vond plaats en „De Kroniek van de Week" nam de taak van „Ik Zal Handhaven'' over.

Een ander plaatselijk blad, dat ook reeds voor 1943 verscheen, was „De Bevrijding", een blad, dat door de in de „Perhimpoenan Indonesia" georganiseerde Indonesiërs werd verzorgd. Het werk, dat deze groep, die in Leiden door 11 man vertegenwoordigd was, tijdens de bezetting heeft verricht, dient hier met eere te worden vermeld. Opgemerkt moet worden, dat naast den anti-totalitairen inhoud van dit blad steeds werd geschreven over den strijd in en de toekomst van Indonesië.

In Mei 1943 begon „Het Dagelijksch Nieuws" te verschijnen. Van een getypt blaadje groeide dit nieuwsorgaan op den duur uit tot een der grootste Leidsche bladen. Naast het zuivere perswerk werd, zooals dit bij de meeste bladen het geval was, de ondersteuning van nagelaten betrekkingen van verzetsslachtoffers ter hand genomen. Behoeftige gezinnen en onderduikers werden gesteund, terwijl ook bonkaarten werden uitgereikt.

Een ongeveer gelijke geschiedenis had „The Home Service". Wij laten hieronder den oprichter van dit blad zelf aan het woord. Niet omdat zijn verhaal zoo bijzonder is, maar omdat, wat hij vertelt in het algemeen ongeveer voor alle illegale bladen geldt : Een klein begin en na betrekkelijk korten tijd een omvangrijke organisatie.

„Ik had een klein Philips-radiotoestelletje en maakte er een gewoonte van om de hoofdpunten van het B.B.C.-nieuws om 9 uur voor mijn buren te noteeren en uit te typen. Er kwamen steeds meer liefhebbers voor dit blaadje, zoodat ik spoedig elken avond een twintig van dergelijke blaadjes rondbracht. Met typen ging er te veel tijd in zitten om de oplaag verder uit te breiden, zoodat het zoo gedurende een maand of acht bleef. In Maart 1944 ben ik begonnen met elken Zaterdag 1200 exemplaren van „De Kroniek van de Week" te stencillen, zoodat ik dus de beschikking over een stencilmachine kreeg. Op 6 Juni 1944, D-day, kwam de invasie en de vraag naar nieuws werd steeds grooter en, overwegende, dat het minder tijd kost om 100 exemplaren te stencillen, dan om er zo te typen, ben ik dien dag met het stencillen van het nieuws begonnen. Van toen af aan is de oplaag snel gestegen en werd het onmogelijk om alles 's avonds klaar te krijgen, zoodat ik het blad 's morgens uit ben gaan geven. Toen de oplaag ongeveer 1500 exemplaren per dag was, heb ik er een medewerker bij genomen om bij het stencillen te helpen, daar het voor één alleen te veel tijd ging kosten. De eerste 40 nummers zijn naamloos uitgegeven, maar bij het stijgen van de oplaag moest het ding ook een naam krijgen en het werd „The Home Service", omdat ik me bij de nieuwsvoorziening vnl. aan de berichten van the home service hield, die het meest betrouwbaar waren. De oplaag van „The Home Service" was ten slotte 4000 exemplaren per dag. Deze werden niet alleen in Leiden verspreid, maar er ging ook een

groote partij naar Oegstgeest, Leiderdorp, Hazerswoude, Koudekerk, Warmond en kleinere hoeveelheden naar andere dorpen. In verschillende dorpen ging dit via de L.O. De vergrootingen van de oplaag gingen soms met groote sprongen. Leiderdorp b.v. verzocht i.p.v. het Dagelijksch Nieuws, dat men daar eerst had, ,,The Home Service" te mogen ontvangen, wat een uitbreiding van 600 exemplaren per dag beteekende. In Oegstgeest had ik intusschen een aparte draaicel opgericht, verzorgd door 2 man, die bij mij de getikte stencils lieten halen en dan zelf voor de verdere afwerking zorgden. Ik had er zelf ook nog meer medewerkers bijgekregen, nl. iemand, die hielp bij het tikken der stencils en nog iemand als assistent bij het stencillen. Door de verschillendebladen waren al eenige malen pogingen ondernomen om tot een fusie van de nieuwsbladen te komen. Dit was reeds eenige keeren mislukt, maar in Maart 1945 lukte het en kwam ,,De Vrije Pers" tot stand, waaraan deelnamen : ,,De Bevrijding", ,,The Home Service", ,,De Kroniek van de Week", ,,Trouw", ,,De Vrije Katheder" en ,,De Waarheid".

,,Het Parool" en ,,Het Dagelijksch Nieuws" wilden niet meewerken aan de fusie. Op 17 Maart verscheen no. 270 van ,,The Home Service" als laatste nummer. Er werd door de partijen een overeenkomst opgesteld. Men sprak af, dat ,,The Home Service" voor de nieuwspagina van de ,,Vrije Pers" zou zorgen en Diplomaticus van ,,De Kroniek van de Week" voor de andere pagina. Hoewel de landwacht en de moffen juist in die dagen nogal achter de pers aanzaten en vooral ,,De Kroniek van de Week" eenige klappen te incasseeren kreeg, werd op een spoedvergadering op 18 Maart besloten, de fusie toch direct door te zetten, zoodat op 19 Maart het eerste nummer van ,,De Vrije Pers" verscheen. Dit bleek inderdaad een verbetering van de nieuwsvoorziening te zijn. Terwille van den goeden indruk, die dit op het publiek zou maken, besloten wij ook de bladen als ,,Vrij Nederland", ,,Ons Volk" e.d. in den kop als medewerkers te vermelden, maar toen daar later o.a. door ,,De Kroniek van de Week" bezwaar tegen werd gemaakt, zijn die namen weer weggelaten. Het uit den kop verdwijnen van deze bladen werd aan de lezers verklaard, als zijnde om ,,illegaal technische redenen". Ook van ,,De Vrije Pers" bleef de oplaag stijgen ; de afdeeling van ,,The Home Service" vervaardigde er elken

dag ongeveer 6000 en in totaal werden er ongeveer 15 à 20.000 per dag verspreid. De bezorging van de kopij voor „De Vrije Pers" was als volgt geregeld : 's Middags na 4 uur werd bij mij de door Diplomaticus verzorgde kopij voor den volgenden dag gehaald. 's Morgens tusschen 6 en 6.30 kreeg ik een uitgebreid stenografisch verslag van het nieuws van den vorigen avond, eveneens door de luisterpost van „De Kroniek van de Week" verzorgd, waaruit ik dan samen met mijn eigen aanteekeningen en het nieuws van 6.45 en 7 uur 's morgens de nieuwspagina samenstelde, welke kopij om 8.30 op een tusschenadres door koeriers(sters) van de andere bladen afgehaald werd.

Van deze „Vrije Pers" zijn er in totaal 43 nummers verschenen, het laatste nummer op 5 Mei, den dag waarop de capitulatie van de Duitschers in Nederland, N.W. Duitschland en Denemarken bekend werd. Eenige van de aan de „Vrije Pers" medewerkende bladen begonnen toen hun „na-oorlogsche" plannen te verwezenlijken, andere zooals „The Home Service" beschouwden hun taak als geëindigd en verdwenen.

De laatste maand heb ik samen met iemand anders ook een Duitsch nieuwsblaadje uitgegeven : de „Freie Presse für die Wehrmacht", om de moffen in te lichten hoe hopeloos de situatie voor hen was. Wij verzamelden adressen, waar moffen ingekwartierd waren en zonden daar exemplaren over de post heen. Ook werden er via tusschenpersonen blaadjes aan moffen doorgegeven of wel in Duitsche auto's gelegd. Enkele winkeliers werkten ook op de volgende manier aan de verspreiding mee : Wanneer er een mof in den winkel kwam, werd een bediende uitgestuurd, die even later een Freie Presse in de bus deed. De winkelier begeleidde den mof naar de deur, raapte het blaadje op en zei dan : „He, „für die Wehrmacht" staat er op, dan is het voor jou," waarna hij hem het blaadje gaf. Dit gebeurde ook een keer met een officier van de S.S., die er ontzettend kwaad over werd en roepend „verdammt, das is ja doch feindliche Propaganda" de straat opliep om te kijken, wie het in de bus had gedaan. Hij kon echter niemand ontdekken. Het verspreiden en drukken heeft bijna altijd een ongestoord verloop gehad, hoewel enkele verspreiders wel eens opgepakt zijn geweest. Den laatsten winter was het met de heerschende kou wel eens moeilijk om

behoorlijke afdrukken te krijgen, maar een overvloedig gebruik van electrische kacheltjes bracht hier verbetering in. Het te groote stroomverbruik werd door iemand van de gasfabriek, die nu en dan den meter enkele honderden kwu's terug kwam draaien, gecamoufleerd.

In Maart 1944 zaten de moffen en de landwacht erg achter de pers aan. In dien tijd werd een huis ongeveer 200 m verwijderd van het punt, waar wij werkten, door een aantal Duitschers doorzocht, omdat volgens hen ,,The Home Service" er werd vervaardigd. Zij vonden daar natuurlijk niets, maar vertelden wel, dat het toch vlak in de buurt moest zitten. Omdat ze daar geen ongelijk in hadden, werd dit voor ons aanleiding om maar weer eens te gaan verhuizen.

Het geld, dat ontvangen werd, ging naar de L.O. die het gebruikte om onderduikers financieelen steun te geven. De inkomsten varieerden met de kwahteit van het nieuws : was het nieuws goed, dan gaf men veel, gebeurde er echter weken lang niets, dan daalden de inkomsten. De bedragen, die binnen kwamen varieerden van ƒ 1000.— tot ƒ 2000.— per week. Het hoogste bedrag, dat in een week ontvangen werd, was dat van ƒ 2080.90 voor de week van 29 Januari tot 3 Februari. In de verschillende dorpen werd het geld niet afgedragen, maar ter plaatse besteed.

Dit alles is in groote trekken het verloop van ,,The Home Service" en ,,De Vrije Pers". Op verzoek van de L.O. is de laatste weken voor de bevrijding het weekblad ,,De Mare" uitgegeven."

Ongeveer zes weken na de capitulatie werd na gezamenlijk overleg van eenige leden der C.P.N. afd. Leiden contact gezocht en verkregen met de ondergedoken partijleiding. Men kreeg vol mandaat en ging over tot de uitgave van het illegale blad ,,De Gids". In een oplaag van ± 400 exemplaren diende dit als contactorgaan voor de partijleden (de Volkskrant was opgeheven). Daarnaast spoorde de redactie aan tot verzet en steunde de studentenstaking van 1941. Nadat de oorlog met Rusland was uitgebroken, werden verschillende leidende figuren der C.P.N. te Leiden gearresteerd, evenals elders in ons land. Zij werden naar de Duitsche concentratiekampen overgebracht, waaruit velen niet terugkeerden. Met hulp van Amsterdam werd echter een nieuwe organisatie opgebouwd, die ,,De Waarheid" verzorgde. De oplaag liep

voortdurend omhoog. Ten tijde van de bevrijding bedroeg deze ± 6000 exemplaren. Vóór 1943 was reeds het z g. solidariteitsfonds gesticht, dat aan de nagelaten betrekkingen van slachtoffers der Duitschers en onderduikersgezinnen steun verleende. Dit fonds ging, evenals de organisatie, bij het uitbreken van de spoorwegstaking naar het N.S.F. (Nationaal Steun Fonds) over. Vrijwel in alle soorten verzetsactie waren leden der C.P.N. te vinden. Zij waren goed georganiseerd en volledig voor hun taak berekend. De samenwerking met andere groepen was altijd uitstekend.

„De Vrije Katheder", een blad, dat speciaal bestemd was voor een intellectueelen lezerskring, bezat te Leiden een aparte redactie.

Na Dollen Dinsdag zijn ook de oorspronkelijk niet-Leidsche bladen „Trouw" en „Het Parool" hier ter stede overgegaan tot de uitgave van een nieuwsbulletin. Beide bereikten een oplaag van eenige duizenden exemplaren.

Ook in Leiden waren de illegale bladen in twee groepen te verdeelen : re. de zuiver plaatselijke pers, die ook in de omstreken werd verspreid ; ze. de bladen met een grooter verspreidingsgebied. Uiteraard hadden „Trouw", „Het Parool" , „De Waarheid" en „De Vrije Katheder" haar landelijke organisaties achter zich. Doch ook „De Bevrijding" en „De Kroniek van de Week hadden meer steunpunten. „De Bevrijding" in Amsterdam en Rotterdam, „De Kroniek van de Week" in Den Haag, Rotterdam, de Rijnstreek, Baarn, Nijmegen en Zeeland, dat vrijwel geheel bestreken werd. In Leiden heeft één enkele firma tijdens de bezetting zestig ton papier voor de illegale pers geleverd. Hieruit blijkt wel duidelijk, welk een organisatorisch werk vereischt was, om een regelmatige verschijning te verzekeren. Oplagen van 10 tot 15.000 exemplaren per dag waren voor verschillende bladen heel gewoon. Dit alles is slechts mogelijk geweest door het onvermoeide werken van honderden verspreiders en verspreidsters. Slechts hun medewerking en enthousiasme heeft dit verbluffende resultaat mogelijk gemaakt.

Na September 1944 is in Leiden ook nog het blad „De Vrijheid" verschenen, dat door de gezamenlijke redacties van „De Bevrijding" en „De Kroniek van de Week" werd verzorgd. De bedoeling hiervan was, belangstelling te wekken

voor het rijksgebied in het Verre Oosten, wat na de bevrijding geen overbodige luxe is gebleken. Het Invasie-nieuws, dat door een afdeeling van „De Kroniek van de Week" werd verzorgd is na eenigen tijd, toen een regeling voor alle Kroniekgroepen in andere plaatsen was gevonden, opgeheven. De oorspronkelijke uitgave van éénmaal per week, die omstreeks den tijd van de invasie te Leiden al tot twee à drie keer per week was opgevoerd, werd, toen voor alle nog bereikbare afdeelingen genoeg papier en materiaal was gevonden, in een dagelijksche editie omgezet. Dank zij de perfecte organisatie der verschillende bladen is het aantal gevallenen tot een minimum beperkt gebleven. Zeer tragisch was het einde van JAN KLOOTS, oprichter van „This is London Calling", een blad dat vrij spoedig tot een fusie met „De Kroniek van de Week" overging. Deze veelbelovende en begaafde jongeman werd bij een Engelsch bombardement op de spoorbrug over de Nieuwe Vaart door een bomscherf doodelijk getroffen. In hem verloor onze stad niet alleen een strijdbaar vaderlander, doch ook een zeer begaafd kunstenaar.

Tenslotte dient nog te worden opgemerkt, dat de redacteuren van alle bladen vooral uit de jongere generatie werden gerecruteerd. Desondanks was het peil van de artikelen bijzonder hoog. Jong Leiden heeft getoond ook op het gebied van den geestelijken strijd zijn mannetje te staan.

DE PERSRAAD

Tegen 5 September bleek ook, dat voor het perswezen een overkoepelend geheel dringend noodzakelijk was. De persraad, waarin alle te Leiden gevestigde illegale bladen vert egenwoordigd waren, ving zijn werkzaamheden kort na 5 September aan. Voortdurende uitwisseling van gegevens leidde tot uitstekende resultaten. De eerste stap tot grootere eenheid werd gedaan door een „pooling" van het aanwezige papier tot stand te brengen. Alle bladen trokken hier de voordeelen van, terwijl tegelijk een aanzienlijke besparing aan papier en moeiten om dit papier persklaar te krijgen, werd verkregen. Na vele onderhandelingen werd ook een concentratie in de nieuwsvoorziening doorgevoerd : „De Vrije Pers" kwam tot stand. Bladen met eigen beschouwingen en commentaren, zooals „De Bevrijding", „De Kroniek van de Week", „De Waarheid", „Trouw" enz. kregen het recht,

naast het bestaande dagblad „De Vrije Pers" een zelfstandige weekuitgave te verzorgen. Voor den overgangstijd werd, in overleg met de vooroorlogsche bladen, die na de bevrijding weer zouden mogen verschijnen op grond van het Londensche Regeeringspersbesluit, een Perschef benoemd, die de belangen der gezamenlijke bladen zou behartigen.

DE LANDELIJKE ORGANISATIE VOOR ONDERDUIKERS

De L.O. begon te Leiden haar werkzaamheden in April—Mei 1943. Tot eind 1943 werden door 10 medewerkers, die dit in hun vrijen tijd deden, aan onderduikers bonkaarten verstrekt. Ook het zoeken van menschen, die bereid waren onderduikers op te nemen, werd toen door de L.O.-groep als een onderdeel van haar taak beschouwd. De werkzaamheden namen snel in omvang toe. De Duitsche menschenjacht werd steeds heftiger. Om aan de toenemende moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden, ging men cr in September-October 1943 toe over 3 z.g. full-timers, d.w.z. menschen, die het illegale werk als dagtaak hadden, aan te stellen. Eind 1943 begon ook de financieele hulpverleening aan onderduikers. Met het N.S.F. (Nationaal Steun Fonds) werd een regeling getroffen, waarbij de L.O. op zich nam, de ongehuwde onderduikers, indien ze dit noodíg hadden financieel te steunen. Tevens had de L.O.-Leiden de voordeelen van een landelijke organisatie. Via de z.g. landelijke beurs werden vele onderduikers ook tot ver buiten Leiden ondergebracht.

De z.g. Z-Karten-actie der Duitschers gaf werk aan tientallen onderduikers, die met groot enthousiasme 6 à 7 duizend kaarten met gefingeerde namen en adressen invulden. Het benoodigde materiaal kwam rechtstreeks van de Landsdrukkerij. Valsche papieren werden van de L.O.-falsificatiecentrale betrokken, terwijl de door de L.O.-K.P.'ers elders in het land gestunte bonkaarten via de afd. Leiden ook bij andere organisaties terecht kwamen. Een eigen K.P., die niet landelijk was aangesloten, werd gevormd, om op alle eventualiteiten voorbereid te zijn. In den hongerwinter werden de door de L.O. aangevoerde voedselvoorraden aan het V.O.L. overgedragen. Om eenig idee te geven van de maanduitgaven van een groep, die zich 'bezighield met hulp aan onderduikers, is het wel aardig de begrooting van Maart 1945 even te ver-

melden. In die maand werd f 12.000.— aan ondersteuning uitbetaald. De onkosten van de organisatie beliepen f 2000.—. Voor hulp aan nevenorganisaties werd een bedrag van f 5000. uitgetrokken. Het aantal medewerkers bedroeg toen 15 à 16. Zij hadden een dagtaak. Aan salaris werd voor hen f 1200.— uitgetrokken.

In diezelfde maand werden aan onderduikers en illegale werkers ook levensmiddelen verstrekt.

In samenwerking met andere organisaties richtte de L.O. een z.g. Inlichtingen Centrale op. Hierdoor werd de afzonderlijk e dossier-vorming van alle toen bekende organisaties te Leiden, gecentraliseerd. Na de bevrijding gingen de dossiers met eenige L.O.-menschen naar den P.O.D. (Politieke Opsporingsdienst) over.

Ten slotte moet nog vermeld worden, dat een Veiligheidsorgaan, door de L.O. uitgegeven, voor alle illegale groepen van groot nut was. Bijzonder goed waren de z.g. fotobladen, waarin de foto's van beruchte S.D.-agenten, met een persoonsbeschrijving waren opgenomen. Voor de eigen medewerkers gaf de L.O.-Leiden ook een mededeelingenblad uit.

De groep Henk-Wim-Aat (hulp aan onderduikers)

De geschiedenis van deze groep gaat terug tot de jaren 1940—1941. Toen werd begonnen met de verspreiding van een der oudste Leidsche illegale bladen.

De overgang naar het hulpverleenen aan Joden was een stap, welke uiteraard uit het werk voortvloeide. De eerstvolgende uitbreiding der werkzaamheden bestond uit het met raad en daad terzijde staan van niet-Joodsche onderduikers. Dit alles groeide in 1943 tot een georganiseerd geheel uit in samenwerking met een andere groep, de z.g. organisatie-„Frits". Ook met de z.g. groep-Lex, die later voor het financieele gedeelte naar de L.O. overging, kwam nauwe samenwerking tot stand.

De groep „Henk-Wim-Aat" nam het initiatief tot de oprichting van de zgn. „werkgeverscentrale", die ten doel had onderduikers werkgelegenheid te verschaffen. De „Arbeitseinsatz" maakte hieraan practisch een einde.

Door een vijftiental werkers en werksters werden aan ongeveer 175 passieve verzetters bonkaarten en geld ver-

strekt. Het laatste jaar werd vooral door het N.S.F. financieelen steun verleend.

NATIONAAL STEUN FONDS (N.S.F.) AFDEELING LEIDEN

In September 1941 werd in Leiden een afdeeling opgericht van de z.g. groep „van Berkel", welke groep werkte in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht.

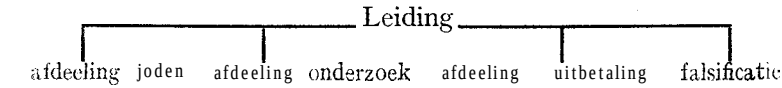
In Januari 1943 ging deze groep in haar geheel over naar het Nationaal Steun Fonds en wel in een bespreking op het Leidsche Stadhuis in de onmiddellijke nabijheid van den N.S.B.-burgemeester.

Het N.S.F. hield zich over het algemeen bezig met de financiering van het verzet in al zijn vormen.

De groep „van Berkel" stelde echter bij den overgang den eisch, dat in de provincie Zuid-Holland volgens de oude methode zou worden doorgewerkt, d.w.z. dat behalve de financiering, ook de falsificatie, levering van distributiebescheiden, persoonsbewijzen e.d., het onderbrengen van Joden en onderduikers enz., voortgang zouden vinden.

Het N.S.F. te Leiden was als volgt georganiseerd.

Met het oog op de Duitsche politie werd het werk in categorieën verdeeld, ten einde te voorkomen, dat bij eventueele arrestaties het werk zou moeten worden stopgezet.

In Leiden waren ± 60 medewerkers(sters), van wie de meesten z.g. full-timers waren.

A) FINANCIEELE ONDERSTEUNING

In Leiden werd van 1941 af aan onderduikers en hun gezinnen, aan Joden en aan gezinnen van gevangenen en gefusilleerden een bedrag van ƒ 760.431.— aan ondersteuning uitbetaald.

Toen in September 1944 de spoorwegstaking uitbrak, werd aan het N.S.F. de uitbetaling van de loonen aan de stakers opgedragen. In Leiden werd deswege een bedrag van ƒ 483.524.75 uitbetaald.

Enkele dagen later ging ook het personeel van de Noord-Zuid-Hollandsche Tramweg Mij in staking en ook aan deze stakers werd het loon door het N.S.F. thuisbezorgd tot een totaal bedrag van f 363.478.64.

Verder werd financieele steun verleend aan de Landelijke Organisatie, de Binnenlandsche Strijdkrachten, het Voedsel-apparaat enz.

B) FALSIFICATIE ENZ

Behalve van geld voorzag het N.S.F. de menschen, voor-wie het zorg droeg, ook van distributiebescheiden, persoons-bewijzen, Ausweisen enz.

De betreffende afdeeling was eerst in het St. Jozefgezellen-huis aan het Rapenburg gevestigd ; later ín den Leidschen Schouwburg.

De afdeeling werd ook wel Arbeidscentralc (A.C.) geheetten, omdat alle bescheiden, welke het Gewestelijk Arbeidsbureau verschafte ook bij deze Centrale te verkrijgen waren.

Dit werk gebeurde door ondergedoken ambtenaren van het Gewestelijk Arbeidsbureau, en door ervaren falsificateurs.

De outillage van dit bureau was zoo goed, dat in Juni 1944 door de vergadering van de centrale leiding der diverse organisaties aan dit bureau de uitwerking werd opgedragen van de sabotage van de z.g. Z.-kaarten-actie der Duitschers in geheel Wederland.

Dit werd een groot succes ; de Duitschers reikten 45.000 Bestätigungen uit. Het bureau niet minder dan 56.000.

De vervalsching was zoo goed, dat de Duitschers nooit het bedrog ontdekten ; alles klopte perfect, code-nummers der bedrijven, poststempels enz.

De mislukking van deze zoo gevreesde actie der Duitschers in Nederland is dan ook grootendeels aan dit bureau te danken.

Na de Z.-kaarten-actie zorgde dit bureau voor de uitbetaling van de loonen aan de stakers, terwijl men zich tevens nog belastte met het vervalschen van rijwielbewijzen, afkeuringsbewijzen enz.

Onder het N.S.F. ressorteerde in den hongerwinter ten slotte ook de K.V.V.-actie (Krachtvoer voor Kinderen), die prachtig werk heeft geleverd.

HET „NATURA" APPARAAT

„Natura" begon in Leiden in 1943 het verzetswerk te steunen. Aanvankelijk beperkte het werk zich tot het verstrekken van broodbonnen aan een bepaalden bakker, die daar dan weer brood voor leverde. Van een centraal punt uit werden de brooden door loopers bezorgd. Na eenigen tijd werd deze werkwijze te gevaarlijk. Daarom werd besloten om de bonnen zelf rond te brengen. Aan behoeftige onderduikers werd, tegelijk met de bonnen, ook het geld om brood te koopen verstrekt. Tegen Dollen Dinsdag waren op deze wijze ruim 16.000 bonnen verstrekt.

Om herkenning, te voorkomen, was men genoodzaakt de bonnen, die om de veertien dagen op opplakvellen aankwamen, af te weeken. Dit was een langdurig en inspannend werk. Hierbij ging meestal 1 % verloren.

Om de distributie vlot te doen verloopen, was de stad in 8 wijken verdeeld. Deze waren weer onderverdeeld in blokken. De wijken werden door hoofdloopers, de blokken door loopers verzorgd.

Waren het in den beginne alleen broodbonnen, die verstrekt werden, later kwamen hier nog andere levensmiddelen bij : peulvruchten, gortmout, havermout, suiker, kaas, olie, vleesch en boter. Deze artikelen werden niet alleen aan onderduikers, maar ook aan hen die hen verzorgden, illegale werkers en menschen, die zich jegens de vadcrlandsche zaak verdienstelijk maakten, verstrekt. Ook goede vaderlanders, die aan ondervoeding leden, werden op deze wijze geholpen.

De distributie der levensmiddelen was een zeer riskant werk. In de volkswijken vooral begon de bezorging van deze waren de aandacht te trekken. De instelling van den z.g. spertijd maakte bezorging in de avonduren onmogelijk.

De goederen in natura waren op drie punten in de stad opgeslagen. In 1945 werden de risico's steeds grooter. Verschillende „foute" instanties begonnen haar neus in het werk te steken en ook een agent-provocateur was op zoek naar het Aoofd van den Dienst.

Alle medewerkers, van hoog tot laag spanden zich met alle krachten in om het werk te doen slagen. Een bijzonder woord van dank aan dengene, in wiens huis soms 600 kg vleesch per week afgehakt en verzendklaar werd gemaakt.

Een apart woord van hulde zij hier op deze plaats aan het adres van de secretaresse van het Hoofd van den Dienst gebracht. Zij knapte alle gevaarlijke karweitjes op, in haar woning werden vergaderingen en besprekingen gehouden. Kortom, zij stelde haar chef in staat als een spin in zijn web maar toch voor allen onzichtbaar te blijven werken, alle aanvallen ten spijt.

VERZETSORGANISATIE „STRIJDEND NEDERLAND" (GROEP LEX)

Aanvankelijk lag het zwaartepunt van het werk van deze groep op het terrein van het z.g. administratieve verzet. Wie eenigszins begrip heeft hoe zorgvuldig het netwerk van de Xederlandsche ambtenarij den gewonen burger gevangen hield en hoe geraffineerd de bezetter zijn administratieve besluiten op de Nederlandsche bureaucratie inentte om elkeen stuk voor stuk voor zich op te eischen, zal althans iets kunnen beseffen van het krampachtig zwoegen tegen den stroom van voorschriften, bepalingen en besluiten in.

Zoo werden b.v. op het Stadhuis echte persoonsbewijzen met valsche namen uitgereikt aan ondergedoken Joden door een hiervoor verantwoordelijk, maar niet bij het complot betrokken ambtenaar. Daarnaast werd ook op het Distributiekantoor waardevol werk verricht. Hierdoor was het b.v. mogelijk, dat aan „illegaal geborenen" en aan „legaal geworden" Joden op het Distributiekantoor nog stamkaarten konden worden uitgereikt.

Voordat er voldoende valsche Ausweisen beschikbaar waren, werd b.v. de afkeuring voor werk in Duitschland in de hand gewerkt, door een hulpverpleegster vervalschte distributie-ziekenkaarten in handen te spelen.

Toen deze activiteit onmogelijk was gemaakt of althans niet langer afdoende bleek, werd overgegaan tot het bevorderen en steunen van het onderduiken. In samenwerking met andere groepen, waaronder de L.O. en het N.S.F., werd dit onderdeel van het verzetswerk al spoedig het belangrijkste.

Het uitkeeren van ondersteuningsgelden werd o.a. ook vergemakkelijkt door over te gaan tot verspreiding van een deel van de oplaag van een der hier ter stede verschijnende illegale bladen. Door een onderlinge overeenkomst was het mogelijk, de hiervoor ontvangen bijdragen voor dit doel aan te wenden.

Tegen het einde van 1944 ging de groep ook over tot de uitgave van een zelfstandige periodiek. Deze verscheen onder den titel „Strijdend Nederland".

Verslag van den Raad van Verzet

Eind 1940 werd door Gerrit Kastein en eenige andere personen overeengekomen, dat onder de georganiseerde arbeiders regelmatig manifesten zouden worden verspreid. Hierin zouden de arbeiders op de hoogte worden gebracht van het doen en laten der fascisten en hun plannen ten opzichte van de Vakbeweging.

Het plan werd verwezenlijkt. Door middel van manifesten werd den arbeiders aangeraden hun organisaties zooveel mogelijk intact te houden en, zoodra dit noodzakelijk mocht zijn, het werk illegaal voort te zetten. Tegelijkertijd werd ook actie onder de studenten gevoerd. De eerste exemplaren van bovenbedoelde manifesten werden op een zeer primitieve manier gemaakt op een stencilmachine van een afdeeling van het Academisch Ziekenhuis.

Tijdens de eerste Jodenvervolgingen werd een groot aantal getroffenen geholpen. Dit gebeurde niet alleen door het wegvoeren en laten onderduiken van waardevolle goederen, maar ook door de Joden zelf te helpen bij het zoeken van een veilige plaats. Uit dezen tijd dateeren ook de eerste contacten met andere groepen en personen.

Vanaf 1942 stonden reeds enkele Leidsche verzetslieden in contact met groepen die Gerrit Kastein elders had gevormd. Zij deden daarin belangrijk werk. In 1943 werd ook te Leiden een actieve verzetsgroep van den R.V.V. opgericht. Deze was speciaal belast met sabotagewerk. Eén der belangrijkste opdrachten, die werd uitgevoerd, was het in de lucht laten vliegen van de vuurwerkfabriek der firma Kat, waar o.a. lichtspoormunitie werd vervaardigd. Aanvankelijk lag het in de bedoeling bij deze gelegenheid tegelijk een groote hoeveelheid springstof te bemachtigen. Een geplaatste tijdbom ontplofte helaas te vroeg. Daardoor kon dit deel van de opdracht niet worden vervuld. Verschillende aanslagen werden in den loop van den tijd voorbereid en uitgevoerd.

Begin 1944 dreigde de R.V.V. afd. Leiden door verraad te worden opgerold. Eén der leden, die reeds zwaar werd

gezocht, was elders gearresteerd. Om zijn eigen leven te redden verschafte hij den S.D. de noodige inlichtingen. Er bestond met enkele leden van het politiecorps regelmatig contact. Hierdoor was het mogelijk, dat de geheele groep tijdig gewaarschuwd kon worden. Niemand van den R.V.V. werd gearresteerd. Niettemin verrichtten de Duitschers in verband met deze affaire uitgebreide arrestaties, vnl. in het „Kooikwartier". Helaas zijn velen van degenen, die toen gearresteerd werden, niet meer uit het concentratiekamp teruggekeerd.

De verzetsgroep dook in haar geheel in een plaats buiten Leiden onder. Van hieruit werd spoedig weer contact gezocht met Leiden. Het werk werd opnieuw georganiseerd. Maar ook buiten Leiden zette de groep haar activiteit voort.

Na 5 September 1944 kwam het bevel van Prins Bernhard, Commandant van de Nederlandsche Verzetsbeweging, aan de drie bestaande verzetsgroepen O.D. (Orde Dienst), de R.V.V. en de K.P.'s (Knokploegen) zich te vereenigen tot de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten (N.B.S.). Ook hier ter plaatse werd de z.g. „Driehoek" gevormd. De R.V.V. speelde hierbij een belangrijke rol. Nadat de eerste moeilijkheden waren opgelost, leverde de R.V.V. een volledige sectie, goed geoefend en berekend voor de eventueele taak. De oude verzetsgroep heeft, als kern dezer sectie, nog belangrijk werk gedaan. O.a. werden verschillende „Zwarte Pieten" op hun nummer gezet. Ook werden boeren, die geen levensmiddelen aan de burgerij wilden verkoopen of zich ten koste van de gemeenschap verrijkten onder handen genomen.

Soms was een briefje aan zoo'n onvaderlandslievenden boer reeds voldoende om hem tot andere inzichten te brengen. Ging hij echter met zijn handelwijze voort, dan werden maatregelen genomen, die niet misverstaan konden worden.

In den loop van het jaar 1944 ging het Roode Kruis over in handen van Pieck en consorten. Onmiddellijk sloeg de R.V.V. toe. In twee opeenvolgende nachten werden groote hoeveelheden goederen uit het Centraal Magazijn gehaald en voor de moffen onvindbaar weggeborgen.

De R.V.V. had in den loop van den tijd ook een Noodziekenhuis ingericht. Toen de fusie kwam, die leidde tot de oprichting der N.B.S., kwam dit hospitaal ter beschikking

van den plaatselijken Commandant der N.B.S. Op zijn verzoek werd het aantal noodziekenhuizen tot drie opgevoerd. Hiervoor werden groote hoeveelheden goederen, instrumenten enz. op clandestiene wijze bijeengebracht.

Het werk van de Verzetsgroep vond haar bekroning in de bezetting van de Landwachtkazerne en de arrestatie en interneering van de daar nog aanwezige landverraders. Toen het hiertoe gegeven bevel van den Commandant der N.B.S. in Leiden afkwam, bevonden er zich nog een 20-tal van deze „heeren" in de kazerne. Niemand wist, of zij zich nog zouden verzetten. Nauwgezet is de opdracht echter uitgevoerd. Het was voor de jongens van den R.V.V. een groote eer en belooning om na de inbeslagneming van een groote hoeveelheid wapenen enz., deze knapen rustig tusschen hen in naar het stafkwartier der N .B.S. Leiden te kunnen opbrengen om ze te interneeren.

De geest in de sectie was uitstekend.

Merkwaardig genoeg was het vooral de oude verzetskern, die zich ook op het terrein van de voorbereidingen voor de periode na den oorlog bewoog. In zeer nauwe samenwerking met de medestrijders uit andere groepen werd vorm en leiding gegeven bij de hiervoor noodige plannen en werkzaamheden.

Het werk van den R.V.V. hier ter plaatse is ver uitgegaan boven de eigenlijke taak van sabotagewerk. Dit is een verheugend feit. Het bewijst, dat in den R.V.V. de negatieve doeleinden niet praevaleerden over de positieve. Ook in dit opzicht heeft de R.V.V. afd. Leiden zijn taak ten volle vervuld.

Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten

Reeds in het algemeen overzicht werd een beeld gegeven van het onstaan van den O.D. Na den Dollen Dinsdag kwam het bekende bevel van Prins Bernhard, waarin hij in zijn kwaliteit als commandant der Binnenlandsche Strijdkrachten opdracht gaf aan den O.D., den R.V.V. en de L.K.P.'s tot een fusie over te gaan. Nadat eenige interne moeilijkheden overwonnen waren, onstond de volgende organisatie :

Staf der B.S., Leiden.

Commandant.

Chef-staf.

Hieronder ressorteerden :

a. Inlichtingendienst plus verbindingsafdeeling. Dit was één der best functionneerende onderdeelen van de B.S. afd. Leiden. Hieronder ressorteerde o.a. de contra-spionnage. Deze was boven allen lof verheven.

b. Intendance (stad) belast o.a. met de voedselvoorziening der B.S. na de capitulatie.

c. Medische Dienst (drie noodhospitalen) ; E.H.B.O. was hier ingeschakeld.

d. Genie (voorbereidingen voor noodbruggen bij Spanjaardsbrug en Wilhelminabrug in samenwerking met den Provincialen Waterstaat).

e. K.M.D. Korps motordienst (sectie vervoer) 220 man, 150 voertuigen. Taak : o.a. registratie van nog aanwezige auto's en motorvoertuigen. Voorts waren de brandweer en herstelploegen ingeschakeld.

f. Juridische zaken.

g. Pers en propaganda.

Wat de genie betreft zij nog opgemerkt, dat alle materialen voor het slaan van noodbruggen gereed lagen. Schuiten, die als pontons zouden moeten dienen, waren in de nabijheid van de kwetsbare punten in sloten enz. samen getrokken. Voorts was rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de Duitschers de verbinding Hooge Rijndijk-Lage Rijndijk zouden onderbreken. Materiaal lag gereed om ook hiervoor een noodbrug te slaan.

Het K.M.D. had als taak : vervoer der troepen, wanneer de B.S. Leiden, die ressorteerden onder het gewest, elders in den strijd zouden moeten worden gebracht. Het korps heeft bij de snelle voedselvoorziening van Leiden na de bevrijding een groote rol gespeeld. Ook zieke repatrieerenden werden in eenige transporten uit Maastricht naar Leiden vervoerd.

Op den duur werd nog een speciale officier voor de organisatie aangesteld, terwijl ten slotte nog een comptabele voor de tìnancieele regeling der uitgebreide organisatie in functie was. De B.S. Leiden bestonden uit :

1 compagnie stoottroepen { verzetsgroep Kooreman, studenten, R.V.V., L.O.

1 aanvullende en reserve compagnie

Later volgde een splitsing in een S.G. (strijdend gedeelte) en B.T. (bewakingstroepen). Deze laatste waren in 1 compagnie bestaande uit 8 secties samengevoegd. De stad was in 4 kwartieren verdeeld, elk met een eigen commandant. De compagnie B.T. was verdeeld in 8 groepen van 50 man. In elk stadskwartier waren 100 man beschikbaar. De compagnie omvatte o.a. burgerwacht, Bijzondere Vrijwillige Landstorm. Hieraan was de politie (na een zuivering natuurlijk) toegevoegd .

De bewapening van de stootcompagnie bestond uit : sten-guns (80), pistolen en springstoffen. Na het leeghalen van een Duitsch wapenmagazijn tijdens de bezetting had men ook de beschikking over 800 handgranaten en 144 pantservuisten benevens een grooten voorraad munitie.

In de stad zelf was in elk kwartier een bakkerij aangewezen, die in noodgevallen voor dat kwartier zou moeten zorgen. Voorts waren er meer dan 50 voedseldepôts in de stad opgeslagen.

De taak der B.S. was :

re. een eventueelen geallieerden opmarsch vergemakkelijken ;

ze. op het kritieke moment den vijand desorganiseeren door guerillastrijd ;

3e. waar mogelijk sabotage-daden verrichten, zonder daarbij eventueel de oprukkende hoofdmacht hinder te bezorgen ;

4e. rust en orde handhaven ;

je. belangrijke punten in de stad bezetten.

Hieronder vielen : Het post- en telegraafkantoor ; de lichtfabrieken ; de meelfabriek van de Firma De Koster ; het station ; de Ortskommandantur ; de Wilhelminabrug ; de Haagwegbrug, de Spanjaardsbrug.

Rond April 1944 bereikte een wapendropping Leiden ; de in den omtrek van Alphen uitgeworpen wapens enz. waren bijna altijd bestemd voor de wapendepots van Den Haag en Delft. De centrale verbindingspost was eerst in het St. Ludwinahuis later op de Heerengracht gevestigd. Van hieruit bestond o.a. ten alle tijde verbinding met Den Haag, Haarlem en Amsterdam. De aanleg van één der posten werd door de P.T.T. verzorgd, op klaarlichten dag, op een tijdstip, dat theoretisch geen enkel particulier meer kon

telefoneeren. De moffen en hun vrienden bleken de tent der P.T.T. heel gewoon te vinden !

De B.S. zijn niet actief geweest. De bevrijding kwam anders, dan iemand had verwacht. Tijdens de bezetting werden, naast het leeghalen van het reeds eerder genoemde Duitsche wapendepot o.a. de spoorbruggen over de Vink en bij Warmond onklaar gemaakt (V 2 !). Bij Leiderdorp werd een schip met fabrieksonderdeelen tot zinken gebracht. Ook bij Tieleman en Dros vond een geslaagde voedselstunt plaats.

Voor dit alles gereed was, moest heel veel werk verzet worden. Ondanks ontelbare moeilijkheden kwam alles tot stand : de training en oefening geschiedde regelmatig ; de uniformen werden vervaardigd enz. Het lijkt zoo eenvoudig. Slechts de insiders kunnen volledig beseffen, dat daar een geweldig stuk werk werd verricht.

De V.O.L. (Voedselorganisatie Leiden)

Door enkele leden der illegaliteit werden in Juli 1944 voor de eerste maal besprekingen gevoerd, welke leidden tot de oplossing van het probleem der voedselvoorziening der actieve en passieve verzetters.

De snel toenemende voedselschaarschte maakte dit vraagstuk zeer urgent. De bijzondere inspanning die het verzetswerk met zich meebracht, maakte een goede voeding tot een eerste vereischte. Het werk was anders eenvoudig niet vol te houden en ondermijnde zelfs onder de meest gunstige voedingsomstandigheden voortdurend de gezondheid der z.g. full-timers, die veelal prestaties leverden, die verre boven het normale lagen. Ook het zeer drukke en verantwoordelijke werk, dat een voortdurende inzet van 100 % vereischte, maakte het onmogelijk, dat de illegale werkers met een volledige dagtaak, daarbij nog voor de eigen voedselvoorziening zouden moeten zorgen.

Deze moeilijkheden waren reeds eerder aan de orde gekomen. Het „Natura"-apparaat bracht een tijdlang een bevredigende oplossing. Doch de nood steeg. Het moment kwam, dat illegale werkers, die al hun krachten gaven in den strijd tegen het Nationaal-Socialisme door ondervoeding hun taak niet meer naar behooren konden vervullen.

Daar kwam nog een belangrijk vraagstuk bij.

Voor het komende uur U (het uur waarop men de deelneming aan de laatste phase van den bevrijdingsstrijd verwachtte) *moesten* de *gewapende groepeeringen* kunnen beschikken over voedselvoorraden.

In overleg met ,,Natura'', de leidende illegale groepen en de officieele autoriteiten der voedselvoorziening, welke van hun landelijke besturen de instructies hiertoe ontvingen, werd voor Leiden en omstreken een instantie gecreëerd, die zich met de vele practische en administratieve werkzaamheden, die uit dezen opzet geleidelijk voortvloeiden, belastte.

Reeds eind 1944 was de aanvoer van levensmiddelen uit alle deelen des lands dermate toegenomen, dat met de distributie van maandelijksche en later twee-wekelijksche voedselpakketten aan de ondergrondsche strijders kon worden begonnen.

Moeilijkheden van internen aard werden langzaam aan overwonnen en hoezeer deze, voor Leiden destijds geheel nieuwe regeling, werd gewaardeerd, bewijzen de vele uitingen van dankbaarheid en de spontane aanmoedigingen tot doorzetten met inspanning van alle krachten, die het V.O.L. bereikten.

Zij, die deelnamen aan de ,,stunt'' in het ,,kaaspakhuis'', zullen den langen, donkeren nacht van laden, lossen en weer laden en lossen, nooit vergeten.

Toen het uur der bevrijding aanbrak waren in alle deelen der stad levensmiddelen-depots opgeslagen. Hieruit konden de B.S. haar voorraden in de eerste weken na de bevrijding putten.

Hoeveel moeite en ontberingen waren niet verbonden met de eindelooze groote en kleine transporten van de centrale opslagplaats aan de Binnenvestgracht naar de tientallen kleine kwartierdepôts ? Hoeveel malen zijn de dappere jongens van het V.O.L. niet aan een arrestatie door S.D. of Landwacht ontsnapt ? Dat er van de meer dan 50 opslagplaatsen slechts enkele werden ontdekt of verraden, spreekt voor de nauwgezette zorg en de groote toewijding, waarmee deze zeer moeilijke taak werd volbracht.

HET WERK VAN HET I.K.B. IN LEIDEN

Het Inter Kerkelijk Bureau van de Noodvoedselvoorziening (I.K.B.) is, in het bijzonder in het laatste oorlogshalfjaar,

een orgaan voor de practische hulpverleening geweest en voortgekomen uit het Inter Kerkelijk Overleg (I.K.O.).

De geest van principieel verzet, die, van het begin der Duitsche bezetting af in de verschillende groepeeringen van het Nederlandsche volk aanwezig was, heeft in de oorlogsjaren geleid tot een gemeenschappelijk overleg, tot gemeenschappelijk geestelijk verzet. Naar den aard der deelneming aan dit overleg, is dit landelijk uitgegroeid tot een Inter Kerkelijk Overleg (I.K.O.) en de resultaten daarvan zijn voor ons volk hoorbaar geworden door de vele herderlijke boodschappen, die van de Katholieke en Protestantsche kansels zijn voorgelezen en die een niet genoeg te waardeeren bijdrage geleverd hebben tot de geestelijke weerbaarheid van ons geheele kerkelijke en buiten-kerkelijke volk.

Toen na de moedige spoorwegstaking in September 1944 de voedselvoorziening het meest precaire vraagstuk werd, besloten de leiders van het I.K.O., de kracht en betrekkelijke onkwetsbaarheid van het geestelijke bolwerk, dienstbaar te maken aan het behoud van de lichamelijke kracht van ons volk, waarbij het ongetwijfeld veel risico's heeft getrotseerd.

Zoo kwam in de donkere Decembermaand van het jaar 1944, toen het geïsoleerde Holland-West door koude en honger werd bezocht, een telefoontje uit Groningen, dat in het Noorden een I.K.B. was opgericht, dat zich ten doel had gesteld : „Het inzamelen van levensmiddelen voor het hongerende Westen en dat ook Leiden en Oegstgeest in die hulpactie waren opgenomen."

De achtergrond van dit initiatief was, dat men gezocht had naar een figuur, die de hulp-actie voor Holland-West min of meer dekte tegenover de hongertactiek, die de Duitsche bezetter op ons toepaste en waardoor men in staat was nog iets van onzen eigen kostelijken voedselvoorraad te onttrekken aan den toen dagelijks brutaler wordenden roof op groote schaal.

Het laat zich denken, dat het Groninger-telefoontje hier met blijdschap werd ontvangen en direct leidde tot oprichting van een Leidsch I.K.B. onder aanvankelijk bestuur van een Hervormd en Gereformeerd predikant en een Katholiek priester, later uitgebreid met enkele personen uit het particuliere bedrijfsleven en overheidsorganen (naar ouden trant).

De leuze waaronder in het Noorden en ook in het Oosten des lands de levensmiddelen ingezameld werden en die tegelijk de omschrijving van onze taak weergaf, luidde : „Hulp aan zieken, zwakken en jeugdige ondervoeden."

Bij de uiterst schaarsche voedselpositie in die dagen was deze opdracht niet eenvoudig, wilden wij althans komen tot een verantwoorde verdeeling der aangevoerde goederen. Een ernstige moeilijkheid waarmede het Leidsche I.K.B. tot aan zijn laatste dagtaak te kampen heeft gehad, was de verdeeling naar inter-kerkelijk karakter d.w.z., dat ook de buiten-kerkelijke bevolking naar haar sterkte in die verdeeling moest deelen. In deze groep ontbraken helaas voldoende centrale punten van waaruit de verdeeling geleid kon worden. Ondanks de loyale en royale medewerking, die wij van de Nederlandsche voedselvoorzieningsautoriteiten ondervonden en ondanks veel hoofdbrekens, zijn wij er nimmer in geslaagd voor deze groep een bevredigende oplossing te vinden, juist omdat ten slotte al het noodvoorzieningswerk min of meer geruischloos moest verloopen.

Toch mogen wij de overtuiging hebben, dat het gezamenlijke werk in het algemeen tot zijn recht is gekomen, juist omdat er toen overal nood heerschte en daardoor elke verdeeling als zoodanig besteed was. Slechts kunnen wij betreuren, dat de middelen te beperkt waren en wij slechts ten deele hebben kunnen helpen en daardoor niet bij machte zijn geweest om de vele hongerziekten en helaas ook sterfgevallen te voorkomen.

Bij de oprichting van het Leidsche I.K.B. bleek, dat in Leiden reeds enkele particuliere commissies werkzaam waren op het terrein der noodvoedselvoorziening. Zoo vonden wij achtereenvolgens :

1e. de Eerland-Commissie, die later in het I.K.B. opgenomen is op wensch en aanwijzing van prof. EERLAND en het I.K.B. te Groningen ;
2e. de alom bekende H.A.B.O.-actie (Hulp aan behoeftige ondervoeden) ;
3e. de Commissie voor Noodvoedselvoorziening aan inwoners van de Leidsche gestichten ;
4e. het Comité voor de Massa-kindervoeding ;
5e. het Comité voor de kwaliteitsvoeding aan kinderen op medisch advies ;

6e. de Stichting Oegstgeest, die voor Oegstgeest alle belangen behartigde.

Daar het zich liet aanzien, dat het I.K.B. de grootste importeur zou worden en vooral ook, omdat, hoewel niet geheel onkwetsbaar tegenover den bezetter, het I.K.B.-werk werd toegestaan, bleek het wenschelijk om te komen tot coördinatie van werkzaamheden, re. opdat een doelmatige verdeeling zou worden bereikt en ze. omdat de I.K.B.-vlag elke lading dekken kon. Zoo groeide uit de verschillende particuliere commissies een Centraal Contact, onder ons bekend als het C.C.-I.K.B.

Het C.C.-I.K.B. stelde toen in een Vervoers-, een Financieele- en een Verdeelcommissie. De verdeelcommissie gaf aan elke particuliere commissie een eigen taak en wel :

1e. de Eerland-Commissie verzorgde de Zieken- en Rusthuizen met gezamenlijk 3000 personen ;

ze. de H.A.B.O. verzorgde de rijpere jeugd van 17—22 jaar, zij het ook, dat zij haar taak met eenige variaties heeft verricht ;

3e. de Gestichten Commissie verzorgde, naar haar naam, de omstreeks 3000 i woners van de gestichten van alle gezindten ;

4e. de Massa-kindervoeding verzorgde de omstreeks 15.000 schoolgaande kinderen ;

5e. het Medisch Bureau voor Kwaliteitsvoeding verzorgde de gezamenlijke jeugd uitsluitend op medisch advies ;

6e. het eigenlijke I.K.B. verzorgde de gezinnen en bediende zich hiervoor van de kerkelijke en buiten-kerkelijke verzorgingsorganen t .w . :

a. de Verzorgingsraad der Hervormde Kerk, waarin opgenomen alle protestantsche kerkgroepen ;

b. de 5 R.K. Parochies in Leiden en Oegstgeest ;

c. de Verzorgingsraad der Gereformeerde Kerk, waarin opgenomen de verschillende Gereformeerde Kerkgroepen ;

d. drie buiten-kerkelij ke steunpunten ;

7e. de Stichting Oegstgeest die voor Oegstgeest de overkoepeling was voor al het daar te verrichten werk.

Helaas is er van den grootschen opzet van de C.C.-I.K.B.-plannen niet veel terecht gekomen. De drie schepen die uitgezonden werden en waarvoor een kapitaal van *f* 60.000.—

was saamgebracht, werden in Groningen in beslag genomen voor regeeringslading en de 250 ton aardappelen en 50 ton tarwe, die wij gedacht hadden te kunnen aanvoeren, zijn helaas nimmer aangekomen.

Desniettemin is er toch belangrijk werk verricht. Eenig inzicht daarin kunnen wij verstrekken door de volgende cijfers.

Over het tijdvak van Januari tot en met Juli 1945 werden door het I.K.B., de Eerland-Commissie, de Gestichten Commissie en de Stichting Oegstgeest gezamenlijk aangevoerd en verdeeld :

167.150 kg. aardappelen en groenten.
30.923 kg. tarwe en roggemeel.
25.863 kg. andere hoogwaardige levensmiddelen.
869 brooden.
300 flesschen origineele limonade.
110.200 liter zoete melk.
15.700 liter karnemelk.
33.080 eieren.
14.643 blikken spek, kaas en andere vleeschwaren (beschadigde blikken uit vliegtuigen).
182.000 kg, bloembollen.

de H.A.B.O. verstrekte 50.000 maaltijden
de Massa-kindervoeding verstrekte 863.850 maaltijden
het Medisch Bureau verstrekte 5.500 maaltijden vasten kost en 150.000 papmaaltijden.

In gewicht weergegeven zijn er aldus totaal omstreeks 1.022671 kg. levensmiddelen (vaste en vloeibare) verdeeld. Globaal berekend zou deze hoeveelheid toereikend zijn om de 80.000 inwoners van Leiden op een redelijk rantsoen gedurende 2 weken te voeden.

Het Leidsche I.K.B. heeft ook nog een taak gehad in de grootsche hulpactie van het Zweedsche Roode Kruis. Enkelen onder ons werden aangezocht om als vertrouwenscontroleur toe te zien op de ordelijke verdeeling. Met genoegen mag verklaard worden, dat èn de officieele instanties èn alle daarbij betrokken particuliere hulp, zich belangeloos beijverd hebben om de actie te doen slagen, getuige de spontane dankbetuigingen die uit de Leidsche burgerij naar voren gekomen zijn. Het ***was*** een aangename taak voor de vertrouwenscommissie

om aan den Zweedschen gedelegeerde, den heer WALTER EKMANN, niet alleen te kunnen berichten, dat de verdeeling ordelijk verloopen was, maar ook, dat de Zweedsche hulpactie een diepen indruk had gemaakt en een blijvende dankbare herinnering heeft achtergelaten.

Ook in de Leidsche illegaliteit heeft het plaatselijke I.K.B. een rol gespeeld. Een van zijn belangrijkste rollen was wel deze, dat in een opslagplaats van het I.K.B. de illegale telefooncentrale van de Binnenlandsche Strijdkrachten (B.S.) was geplaatst, van waaruit met een inductor-apparaat alle illegale centra in de voornaamste steden in het land, voornamelijk de verschillende Stafkwartieren der B.S., bereikt konden worden. De daar aanwezige dag- en nachtbediening heette te zijn : I.K.B.-bewaking voor de opgeslagen goederen.

ENKELE GEGEVENS OVER HETGEEN DE LEIDSCHE JEUGD IN DE JAREN 1940-45 DEED

Leiden vormt geen uitzondering op den regel, dat een groot percentage van het verzetswerk door jonge menschen verricht is. Het is hier de plaats niet om een verklaring van dezen regel te lanceeren, maar voor wij de gegevens, die ons bekend zijn over het werk der jongeren uit Leiden, bijeenzetten, moeten wij er op wijzen dat in schier alle vormen van het verzet, schooljongen en -meisje, fabrieksjongen en -meisje en student mede vooraan gestaan hebben. Misschien mogen wij hierbij in het bijzonder één vorm van verzetswerk noemen, die zoowel wat de redactioneele als de technische zijde der vervaardiging, alsmede der distributie betreft, bijna geheel door jongeren verzorgd werd : de berichtendienst en illegale pers.

Na deze onzes inziens noodzakelijke opmerking vooraf, beperken wij ons tot specifieke jeugdactiviteiten.

Al dan niet gesteund door de sympathie en activiteit van onderwijzer of leeraar hebben de leerlingen van de scholen zich in hun schoolclubs en aanvankelijk ook in hun schoolkrantjes duidelijk gedistancieerd van onvaderlandsche beïnvloeding. Bij aanslagen op de vrijheden van ouders en scholen over de besteding van schooluren- als bij gedwongen bezoek van een nationaal-socialistische tentoonstelling, schaarde de jeugd zich aan de zijde van de helaas niet onverdeeld krachtige leden van het personeel.

De Koningin Wilhelmina Brigade had ook een Leidsche vertakking. Uit deze groep kwam in de laatste oorlogsjaren het Jongeren Réveil voort, waarin het eigenlijke verzetswerk gepaard ging aan bezinning op de na oorlogsche taak van de jeugd.

Toen enkele jeugdorganisaties, w.o. de Padvinderij, door den bezetter verboden en met geweld onderdrukt werden, ontstond in Leiden een Jongerengroep, de Jonge Acht, die op eigen wijze voortroeide, om de jeugd in haar organisaties en ook zoo mogelijk massaal te stimuleeren tot bezinning op de door de bezetting urgent geworden vraagstukken, op de grondslagen van ons leven, bedreigd door de ideologie van de nationaal-socialisten, op de nationale verplichting tot eendracht. In goeden teamgeest heeft deze groep jongeren verschillende acties gevoerd. Toen de mogelijkheden van „wandelvereenigingen" en „excursies" wegvielen, doordat de bezetter en zijn handlangers inzagen, dat deze en dergelijke activiteiten door de jeugd gekozen waren om èn oude verboden vereenigingsbanden te bewaren en nieuwe eendrachtige actviteiten in nationalen geest te stimuleeren, stuurde de Jonge Acht in (protestantsch) kerkelijke richting. De Roomschen ontplooiden zich aanstonds onder hun kerkelijke bescherming. Voor de Protestantsche jeugd, waarbij de niet-kerkelij ke jeugd zeer bewust werd ingeschakeld, werden de moeilijkheden uit de verscheidenheid der kerken en confessies voortvloeiend, met jeugdig élan aangepakt en dank zij de ruime houding van de Ned. Hervormde kerk konden door de Jonge Acht bijeenkomsten en daarbij aansluitende jeugdkringen gehouden worden. Dank zij de beschermende kracht van de Kerk bleef het mogelijk zoowel protestantsch als roomsch-katholiek jeugdwerk in vaderlandschen geest door te zetten, waarbij na enkele jaren helaas het niet kerkelijke deel te weinig vastgehouden werd. Dit ligt in den aard der zaak : de jongeren met hun nationalen en oecumenischen drang afhankelijk van kerkeraden, die, aan hun kerkelijke traditiën gebonden, niet steeds en in voldoende mate de kansen aangrepen.

De in Leiden niet erg krachtige A. J.C. kreeg landelijk prachtigen steun van het in het verborgen werkende hoofdbestuur. De Padvinderij was meer overgelaten aan het plaatselijk en persoonlijke initiatief. Met de oudere verkenners werd

contact bewaard, waarbij zoowel de Nederlandsche Padvinders (N.P.V.) als de hier nauw samenwerkende Katholieke Verkenners ploegen jongeren zagen ingeschakeld bij de luchtbescherming en bij de brandweer. Schijnbaar legaal werden vele flinke jongeren niet alleen gevrijwaard voor deportatie naar Moffrika, doch ook grondig getraind om hulpdiensten te bieden in den bevrijdingsstrijd.

Deze ploegen hebben bij bombardementen belangrijke diensten bewezen. Ook bij de waarschuwingsdiensten en bij, de gedwongen ontruimingen van huizen onzer burgers, waarbij inboedels geheel of gedeeltelijk uit handen van de bezetters en van andere roovers gehouden konden worden.

Toen de razzia's kwamen en de oppakkerij langs ,,offici elen'' weg van gezochte personen en van employé's plaats ging maken voor de willekeur van den straatroof, werd een jongensorganisatie in het leven geroepen, die in contact met het verzetswerk van ouderen, waarschuwingswerk bij dreigende overvallen, 's nachts en overdag, verrichtte. Het pleit voor de hechtheid van deze organisatie, dat hoewel met jongens gewerkt moest worden, die nog zonder gevaar op straat konden komen in gevaarvolle perioden, nimmer catastrofale ,,lekken'' zijn voorgekomen. Toen ook de ,,semilegale" jongeren en de knapen van zestien jaar gevaar liepen, werd een meisjes-waarschuwingsdienst in elkaar gezet, waarbij gebruik gemaakt werd van oude jeugdorganisaties als het Padvindstersgilde, dat zeer nuttig werk verzette.

Uit deze jeugdactiviteiten kwam op den dag der bevrijding de ,, Jongeren-Hulp Leiden" te voorschijn, met hoofdkwartier in het Stadhuis, een organisatie van zeker 500 jongeren uit alle kringen onzer stadsbevolking en uit alle jeugdorganisaties, die gedurende drie weken naar het eenparig getuigenis van het Stadsbestuur, Militair Gezag, Geallieerd Gezag, Burgerhulpacties en Bevolking uitnemende diensten aan onze stad bewezen heeft. Dit werk was de directe voortzetting en ontplooiing van het ondergrondsche jongerencontact der oorlogsjaren.

Nog EENIGE ANDERE BELANGRIJKE VERZETSKERNEN

Het N.C.

Het N(ationaal C(omité) had zich tot taak gesteld, de werkgevers te organiseeren, ten aanzien van den ,,Arbeits-

einsatz". Het streefde er naar, dat de werkgevers zoo veel mogelijk één lijn zouden trekken bij het bepalen van hun houding t.a.v. de Duitsche maatregelen tegen de werknemers. Het comité heeft met name zeer verdienstelijk werk gedaan in de periode van het beruchte Z.-Kartensysteem. Daarnaast verzamelde het ook gelden ter ondersteuning van de verzetsorganisatie. Aan het N.S.F. werd in totaal een bedrag van *f* 299.000.— voor dit doel afgedragen.

P. T. T.

Door het voortreffelijk werk van de illegale P.T.T.-groep kon hier in Leiden zeer lang locaal getelefoneerd worden zonder eenig gevaar. Dit was voor het verzet vanzelfsprekend van groot voordeel. Het waarschuwingssysteem was zoo georganiseerd, dat toen bij twee gelegenheden de Duitschers plotseling een steekproef namen, geen enkel gevaarlijk telefoongesprek werd gevoerd. Door overschakeling op het net van den luchtbeschermingsdienst, dat over eigen lijnen beschikte, konden ook ten allen tijde de voor het verzet absoluut noodzakelijke verbindingen, gehandhaafd blijven.

Electriciteitsfabrieken

Door de verzetskern hier is het uiterste gedaan om, zoolang er stroom was, deze mede ter beschikking van het verzet te doen blijven. Welke puzzles hier al niet voor opgelost moesten worden, grenst aan het ongeloofelijke. Maar het gebeurde. Een onopvallende maar onmisbare bijdrage werd door het werk van deze groep aan het verzet geleverd.

De Verzorgingsraad voor Leiden

Naarmate de winter van het jaar 1944—1945 naderde, werd de levensmiddelenpositie in het Westen steeds moeilijker. Als gevolg van de mislukte doorbraakpoging der geallieerden bij Arnhem was Nederland bezuiden de rivieren van het Noorden afgesloten, zoodat een belangrijk productiegebied van levensmiddelen voor Noord-Nederland was weggevallen.

De Duitschers, die door de steeds onvermijdelijker wordende nederlaag toch reeds tot een wanhoopspolitiek gedreven werden, ontzagen zich, nadat de spoorwegstaking was uitge-

broken, niet om tot de meest perfide maatregelen hun toevlucht te nemen.

Ook voor den bezetter werd het transportvraagstuk een steeds nijpender probleem. Terwijl eenerzijds hun prestige eischte, dat de staking gebroken zou worden en zij anderzijds alle beschikbare vervoermiddelen voor eigen gebruik noodig hadden, schroomden de Duitschers niet om de bevolking van West-Nederland aan den honger prijs te geven. Vandaar hun leugen over de spoorwegstakmg, die zij als oorzaak voor alle ellende aangaven. Vandaar hun vordering van alle mogelijke transportmiddelen, W.O. ook de zoo onmisbare scheepsruimte van de binnenvaart. Het zal een ieder duidelijk zijn, dat onder deze omstandigheden alles in het werk gesteld moest worden, om de Duitsche plannen te verhinderen, zoowel in ons eigen belang als in dat van de geallieerde oorlogvoering. Elk officieus of officieel lichaam, dat zich met de taak zou belasten, om verlichting in de steeds nijpender wordende omstandigheden te brengen, moest dan ook van te voren met twee factoren rekening houden. :

1. Dat de Duitsche autoriteiten in het meest gunstige geval dit werk officieel weliswaar niet zouden verbieden, maar dat zij dit toch op zijn minst genomen zouden saboteeren ;

2. Dat, wanneer levensmiddelen uit het Noordoosten van ons land aangevoerd zouden kunnen worden, dit met groote risico's gepaard zou gaan. Bovendien was er voor de tot dit doel nog eventueel beschikbare scheepsruimte, heel moeilijk brandstof te verkrijgen. Desniettemin besloot men te Leiden tot de daad over te gaan. Zoo kwam op 20 November 1944 de stichting „Verzorgingsraad voor Leiden" tot stand. In de statuten der stichting werd als doel omschreven : „het welzijn der ingezetenen van de Gemeente Leiden in alle geledingen te verzorgen."

Uiteraard droeg het werk van den verzorgingsraad een sterk illegaal karakter. Dit bracht de houding der Duitschers vanzelf met zich mede. Men kan het werk van den verzorgingsraad dan ook het beste vergelijken met een grootsch opgezette „hongertocht", waarbij zooveel mogelijk van officieele middelen gebruik werd gemaakt. Het is in dit bestek niet mogelijk een volledig overzicht van de werkzaamheden van dezen raad te geven. Volstaan kan worden met de constateering, dat de verzorgingsraad veel heeft bijgedragen tot

leniging van den allerergsten nood. Wij geven hieronder nog eenige cijfers.

In Januari 1945 arriveerde te Leiden een aantal schepen, dat de reis naar het Noorden en terug met succes had volbracht. De schepen voerden aan : 5000 kg erwten, 5000 kg gort- en roggevlokken, 10.000 kg melkpoeder, 1000 kg milkose, ruim 25.000 kg kaas, 22.500 kg tarwe, en een hoeveelheid aardappelen. In dezelfde maand werd ook nog 650 ton aardappelen aangevoerd.

Door bemiddeling van den verzorgingsraad werden in totaal 4.000.000 kg levensmiddelen aangevoerd. Naast den directen aanvoer van levensmiddelen strekte de stichting haar zorgen ook nog over een ander gebied uit, o.a. de voorziening der tuinbouwers met pootaardappelen. Voor de centrale keukens en de bakkerijen werd hout aangevoerd, terwijl in April tot de uitgave van een ,,extra kaart voor bijzondere verstrekkingen" werd overgegaan. Vóór zoowel als na de bevrijding bleek dit een daad van wijs beleid te zijn geweest. Rest nog te vermelden, dat het apparaat van den verzorgingsraad ook een belangrijke rol heeft gespeeld bij de organisatie van de sorteering, het vervoer en de distributie der door de geallieerde vliegtuigen uitgeworpen voedselvoorraden.

* * *

Hiermede sluit de samensteller van dit summiere verslag zijn relaas. Hij heeft slechts een greep gedaan uit het onbeschrijfelijk vele, dat er in de geschiedenis van de Leidsche verzetsbeweging is voorgevallen. Hij legt hierbij dit eerste algemeene verslag aan de Leidsche bevolking voor onder het uitspreken van de hartgrondige bede, dat eens ons geheele volk moge beseffen, welk een dank het aan de illegaliteit verschuldigd is. Moge deze dank zich niet in woorden, doch in daden uiten. Er zij hier slechts op gewezen, dat zij, die bleven leven, de executeurs van het testament der vele gevallen illegale strijders zijn, een testament, dat met bloed is geschreven. Het is slechts een opmerking.

LEIDENAREN, GESNEUVELD IN DE MEIDAGEN VAN 1940

Isaac Bakker, geb. 30 Sept. 1909 te Leiden, gehuwd, bierbott. knecht, Valkenburg (Z.H.).

Jacobus Theodorus Blankenstijn, geb. 28 Maart 1919 te Leiden, ongehuwd, fabrieksarbeider, Venlo.

Petrus Johannes van den Bos, geb. 4 Juni 1912 te Leiden, gehuwd, rijwielhersteller, Dubbeldam.

Gerrit Dijkstra, geb. 13 Nov. 1916 te Oostdongeradeel (Fr.), ongehuwd, buffetbediende, Barneveld.

Henri van Haaster, geb. 23 Maart 1909 te Leiden, gehuwd, broodbakker, Dubbeldam.

Petrus Josephus Huibers, geb. 26 Maart 1914 te Leiden, ongehuwd, leeraar M.O. Gesch., Alblasserdam.

Theofiel Gerard Jansen, geb. 19 Nov. 1909 te Aalst (België) , gehuwd, kleermaker.

Johan Julsing, geb. 17 April 1920 te Semarang (N.O.I.), ongehuwd, zonder beroep, Ypenburg.

Dirk Lambinon, geb 16 Mei 1916 te Leiden, ongehuwd, zonder beroep, Wassenaar.

Johan Anton Metz, geb. 22 Jan. 1916 te Leiden, ongehuwd, zónder beroep, Dordrecht.

Petrus Henricus Nouwen, geb. 4 Oct. 1905 te Weert, gehuwd, zonder beroep, Oegstgeest.

Lambertus Gerard Peper, geb. 22 Aug. 1911 te Winterswijk, ongehuwd, spoorweg-arbeider, Rhenen.

Paulus Jacobus van Putten, geb. 12 Aug. 1911, te Leiden, ongehuwd, electricien, Dubbeldam.

Willem van der Reek, geb. 27 Juli 1912 te Leiden, gehuwd, pianostemmer, Valkenburg (Z.H.).

Hendrik Ribbers, geb. 15 Nov. 1916 te Arnhem, gehuwd, magazijnchef, b.d. Grebbeberg.

Pieter Rink, geb. 10 Aug. 1917 te Tiel, ongehuwd, student, Barneveld.

Johannes Jacobus le Roy, geb. g Dec. 1916 te Utrecht, ongehuwd, zonder beroep, Voorburg.

Bernardus Theodorus Rutgers, geb. zo April 1905 te Leiden, gehuwd, boekdrukker, Voorburg.

Joannes Marie Sormani, geb. 3 Febr. 1905 te Nijmegen, ongehuwd, ambtenaar Dep. S.Z., Blankenberghe (België).

Hendrik Nicolaas Tendeloo, geb. 30 Oct. 1914 te Leiden, ongehuwd, boekbinder, Katwijk a.d. Rijn.

Martinus Tuijthoff, geb. 21 Febr. 1911 te Leiderdorp, ongehuwd, textielarbeider, Voorburg.

Jacobus Hendrik Ververs, geb. 30 Nov. 1919 te Leiden, ongehuwd, leerl. schrijfmach. monteur, Dubbeldam.

Carel Baron de Vos van Steenwijk, geb. 18 Mei 1918 te Heemstede, ongehuwd, student, Driebergen/Rijsenburg.

Antonius Vuurpijl, geb. 17 Oct. 1919 te Leiden, ongehuwd, zonder beroep, Klundert .

Johannes Wagenaar, geb. 19 Maart 1911 te Leiden, gehuwd, houtbewerker Dubbeldam.

Johannes Theodorus Welling, geb. 15 Nov. 1907 te Leiden, gehuwd, stucadoor, Roermond.

Hendrik Willem Wolff, geb. 19 Maart 1905 te Leiden, ongehuwd, koetsier, bij den Grebbeberg.

Johannes Jacobus Wijsman, geb 18 Jan. 1909 te Leiden, gehuwd, metselaar, Strijen.

GEVALLEN ILLEGALE STRIJDERS IN LEIDEN EN OMSTREKEN

W. DEN HERTOG Azn., was geboren 27 Januari 1898, Hij was eigenaar Electrotechnisch Bureau, exploitant Radiocentrale, beheerder Luxor-bioscoop, districtsleider Rij ks-radiodistri-butie, lid gemeenteraad, voorzitter Maatschappij tot Nut van t' Algemeen-departement Alphen a.d. Rijn, voorzitter Volksonderwijs-afdeeling Alphen a.d. Rijn, voorzitter Liberale Staatspartij afd. Alphen a.d. Rijn. Zaterdagavond 19 Augustus 1944 werd hij door S.D. weggehaald en na een verhoor te Gouda op 14 September 1944 door de Duitschers 's avonds 9 uur op den openbaren weg doodgeschoten.

JAC. GROENEVELD werd geboren 9 November 1892, was leider van den distributiekring Alphen a.d. Rijn, lid van den gemeenteraad, leider Tooneelvereeniging „Tot Nut en Genoegen", bestuurslid van verschillende plaatselijke vereenigingen. In den middag van 4 Juli 1944 werd hij tegelijk met het hoofd der Chr. Oranjeschool J. W. Hoornenborg te Alphen a.d. Rijn wegens steun aan onderduikers door den Hollandschen S.D. weggevoerd naar Hoorn. Op 7 Juli werd hij overgebracht naar Amsterdam en, na een verblijf van 3 weken te Rotterdam, naar Amersfoort. Op 29 Augustus 1944 werd hij vervoerd naar Vught en aldaar zonder vorm van proces den volgenden dag 's avonds 7.30 uur door de Duitschers gefusilleerd.

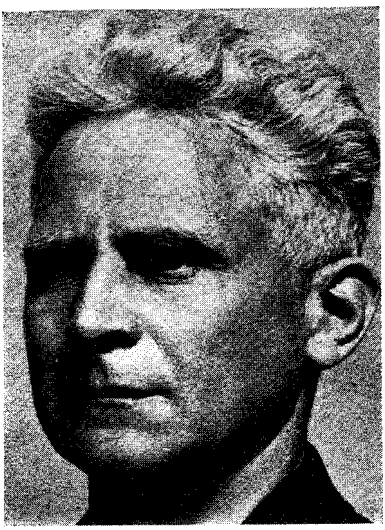
S. **DE KORTE,** sedert 7 November 1938 Deken en Pastoor van de Parochie St. Bonifatius te Alphen a.d. Rijn, was **25** Februari **1891** geboren te Gouda en op **15** Augustus **1918** tot priester gewijd. Door den Bisschop van Haarlem werd hij benoemd tot professor in de Liturgie en tot Econoom van het Groot-Seminarie te Warrnond. Hij was voorzitter van de Liturgische Vereeniging, censor van religieus plaatwerk, schreef boeken over de Kerkelijke Liturgie en artikelen voor Katholieke dag- en weekbladen.

In den nacht van 25 op 26 Augustus 1944 werd hij door den S.D. weggehaald, overgebracht naar Rotterdam en Vught, op 6 September vervoerd naar Oranienburg en kamp Sachsenhausen en begin Februari naar het beruchte concentratiekamp Bergen-Belsen, waar hij medio Maart 1945 aan vlektyphus en ondervoeding op 54-jarigen leeftijd overleed.

J. W. HOORNENBORG was geboren in 1902. Gedurende 21 jaar was hij aanvankelijk als onderwijzer, later als hoofd werkzaam aan de Chr. Oranjeschool, ouderling voor de jeugd der Geref. Kerk. Tegelijk met den leider van den distributiekring Jac. Groeneveld te Alphen a.d. Rijn, eveneens wegens steun aan onderduikers, werd hij door den Hollandschen S.D. op 4 Juli 1944 gevangen genomen en geboeid naar Hoorn. overgebracht, vervolgens via Amsterdam, Rotterdam en Amersfoort naar Vught, waar hij op 30 Augustus 1944 door de Duitschers werd gefusilleerd.

PIETER DOELMAN werd 22 Febr. 1922 te Maasland geboren. Hij was een boerenzoon, die zijn illegale loopbaan in het voorjaar 1943 aanving met verspreiding van „Trouw" en medewerking aan het onderbrengen en verzorgen van onderduikers. Na aansluiting bij de knokploeg van Westlandschen Bertus (L. M. Valstar, Naaldwijk, vermoedelijk in concentratiekamp omgekomen) in den nazomer 1943 heeft hij aan 15 overvallen medegewerkt waaronder te IJsselstein, Delft, Alphen a.d. Rijn (2 maal) Broek op Langendijk ; vernielde Wehrmacht-installaties waaronder fabrieken en voerde spoorwegàanslagen uit. Hij heeft verscheidene kameraden uit de gevangenis bevrijd en was betrokken in de bevrijding van „Kees" van „Trouw" uit het Kriegslazarett te 's-Hertogenbosch. In Zwammerdam organiseerde hij de B.S.-strijdend gedeelte ; onder zijn leiding zijn een dozijn droppings verricht en overvallen op eigendommen van Wehrmacht en zwarthandelaren. Zijn schuilnaam was Jan van Alphen. Door verraad werd hij tegelijk met zijn vader en overige gezinsleden op 6 Maart 1945 gearresteerd en nam, om hen voor straf te vrijwaren alle schuld op zich: Op 12 Maart 1945 werd hij te Rotterdam gefusilleerd.

NICOLAAS DOELMAN was 18 Januari 1897 te Maasland geboren. Hij was de vader van Pieter Doelman, verleende in verband met het verzetswerk van zijn zoon, op alle mogelijke manieren hand- en spandiensten aan L.O., L.K.P. en B.S.

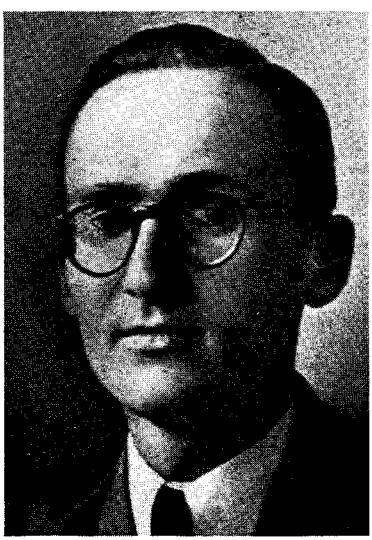
W. DEN HERTOG AZN.

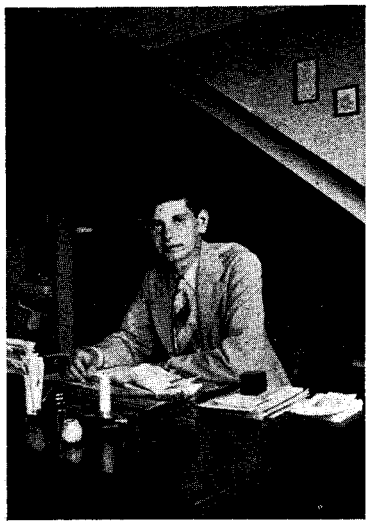
J. PENNENBURG

P. SEGAAR

JOH. DE VRIES

W. WESSEL

C. F. M. DIEMEL

J. BOOM

D. V. ROYEN

Hij stelde zijn boerderij geheel beschikbaar voor het onderbrengen van K.P.-ers en koeriersters en liet er géheime bergplaatsen aanbrengen voor opslag van wapens en buit. Door verraad gearresteerd, doch na de schuldbekentenis van zijn zoon weer vrijgelaten, werd hij opnieuw gevangengenomen; toen de Duitschers op de boerderij, die zij tijdens zijn afwezigheid hadden bezet, en die door hem zou worden overgenomen, een geheime bergplaats voor wapenen ontdekten. Op 3 April 1945 werd hij te Rotterdam gefusilleerd.

DIRK VAN OMMERING werd geboren te Driebergen 1 September 1922. Hij was een boerenzoon, ving zijn illegaal werk eveneens in het voorjaar 1943 aan met verspreiding van „Trouw" en L.O.-werkzaamheden. Hij werkte met de knokploeg onder het commando van Pieter Doelman mede aan de vernietiging van Wehrmacht-installaties, het opblazen van. een spoorbrug en bewees bij de vele droppings onschatbare diensten. Mèt zijn commandant door verraad gearresteerd eindigde hij zijn leven tegelijk met Pieter Doelman voor het Duitsche vuurpeloton op 12 Maart 1945

DEDELEF GUSTAAF PRONK werd geboren op 22 Augustus 1922. Hij was een der eerste onderduikers door de L.O. Zwammerdam ondergebracht, heeft zich direct voor het gevaarlijke K.P.-werk onder leiding van Pieter Doelman aangeboden. In den nacht van 5 op 6 Maart 1945 begaf hij zich met Dirk van Ommering, na aflossing van de wacht op een schuit met gedropte wapenen, naar de woning van zijn commandant, waar zij door verraad beiden' in Duitsche handen vielen. Evenals Dirk van Ommering werd ook Dedelef Gustaaf Pronk tegelijk met Pieter Doelman gefusilleerd.

JAN PENNENBURG is geboren 17 April 1908 te Leiden. Van beroep was hij textielarbeider en werkte vele. jaren in het bedrijf van de firma Gebr. Van Wijk's textielfabrieken. Vóór den oorlog sympathiseerde hij met de C.P.N. doch was geen lid. Na de bezetting in 1940 toen de C.P.N. verboden werd en het werk toch voortgezet moest worden, besloot hij deel uit te gaan maken van een illegale groep der C.P.N., die zich toen had opgelost in verschillende actief werkzame groepen. rond het illegale blad dat werd uitgegeven, toenmaals „De Gids" later „De Waarheid".

Na de arrestatie van verschillende leden der C.P.N. in 1941, is de verbinding met hem een tijd lang verbroken ge-

weest. Hij heeft echter zelf later deze weer opgenomen totdat hij het slachtoffer werd van een laaghartig verraad in Mei 1944. In het concentratiekamp te Oraniënburg is hij overleden. Zijn vrouw heeft echter, gelijk zoovele, nooit een officieele bevestiging van dit overlijden gehad.

PAULUS SEGAAR werd 19 April 1915 te Leiden geboren. Van beroep was hij chauffeur. Toen in Augustus 1939 de mobilisatie werd afgekondigd, moest hij in dienst in Zeist. Na de capitulatie bleef hij in dienst als onderofficier bij den Opbouwdienst. Toen hij echter eenige maanden later een of ander Duitsch of N.S.B.-stuk moest teekenen weigerde hij en werd uit dienst ontslagen. Hij werkte toen reeds illegaal, ronselde soldaten voor Engeland en er was reeds een door de Duitschers vogelvrij verklaarde wapensmokkelaar bij hem ondergedoken. In Dec. 1940 werd alles verraden en 2 Januari 1941 werd hij gearresteerd door een Nederlandsche politie-ambtenaar op bevel van de Duitsche Sicherheits Polizei. Hij zat gevangen in Utrecht, later in het „Oranjehotel" te Scheveningen. In April 1941 plotseling op vrije voeten gesteld, kreeg hij in September schriftelijk bevel van den S.D. om naar Amsterdam te komen daar de zaak voorkwam. Hij ging niet en dook onder. Tot Augustus 1944 heeft hij, ondergedoken, illegaal gewerkt o.a. persoonsbewijzen vervalscht, voor clandestiene bonkaarten gezorgd, zeer veel voor de Joden gedaan, het huis van den N.S.B.-burgemeester in Berkel in brand gestoken, enz. In Augustus 1944 werd hij in den trein gearresteerd. Hij zat gevangen op het Haagsche Veer in Rotterdam, ging daar vandaan naar Vught en via Vught 6 September naar Sachsenhausen en Oraniënburg, waar hij volgens officieus bericht bij een bombardement op het kamp om het leven is gekomen in Maart 1945.

JOHANNES DE VRIES werd geboren 11 Mei 1918 te Leerdam. Hij was ambtenaar bij de Gemeentewerken te Leiden. Nadat hij uit Leiden moest onderduiken, koos hij den weg van het heldendom en werd marconist bij den O.D. en als zoodanig geplaatst op den radiopost bij de Vloeiweide onder Rijsbergen, alwaar hij de geallieerde legers en de Nederlandsche regeering in Londen van berichten voorzag. De post werd ontdekt. Na een hevigen strijd werd hij gevangengenomen en op 5 October 1944 gefusilleerd. Op 28 Juni 1946 werd zijn stoffelijk overschot op de begraafplaats „Rhijnhof"

bij Leiden herbegraven. Te zijner nagedachtenis is een bronzen gedenkplaat aangebracht in het stadhuis.

WILLEM WESSEL werd in 1920 in Ned.-Indië geboren. Hij kwam op zijn twaalfde jaar naar Holland, woonde tot hij student werd, in Amsterdam en bezocht daar het Hervormd Lyceum. In 1938 deed hij eindexamen Gymnasium A en slaagde dienzelfden zomer voor het Indologenexamen. In September 1938 ging hij in Leiden Indologie studeeren, en deed in October 1940 met goed gevolg het candidaatsexamen. Met de Leidsche studentenstaking deed hij principieel en actief mee. Na het sluiten van de Universiteit ging hij terug naar Amsterdam en trachtte daar voor zichzelf verder te studeeren. In 1942 maakte hij alle angst en spanning mee van onze Joodsche landgenooten, maar ontsnapte aan deportatie doordat hij half-Arisch kon verklaard worden. In dien tijd werd hij zich steeds meer bewust, dat hij als Christen en als goed Nederlander zijn studie moest laten varen en van toen af zocht hij met alle middelen om zijn land en landgenooten te helpen. Na ongeorganiseerd werk en koeriersdiensten kwam hij begin 1944 bij de Persoonsbewijs-Centrale onder leiding van Gerrit van der Veen. Spoedig was hij daar een algemeen gewaardeerde kracht. Behalve voor de P.B.C. verzorgde hij nog een tijdlang de expeditie van het illegale blad ,,De vrije Kunstenaar" en werkte mee in den ,,Economischen Dienst". In Januari 1945 werd hij in Amsterdam tijdens zijn werk gepakt en den volgenden dag aldaar als represaille gefusilleerd.

CHRISTIAAN FREDERIK MARIA DIEMEL werd 9 Mei 1914 te Mijdrecht geboren. Sedert 3 Juni 1931 was hij vrijwillig in dienst bij de Koninklijke Nederlandsche Marine. Op 14 Juli 1940 werd hij door de Duitsche Weermacht als Radio-telegrafist ontslagen. Toevallig was hij niet op een oorlogschip toen de oorlog in Mei 1940 uitbrak maar op fort IJmuiden en bediende daar de radioverbindingen. Opdracht was zoolang mogelijk contact blijven houden en daarna de installaties vernietigen. Hieraan is voldaan en omdat er geen schepen meer waren om naar Engeland te vluchten is hij met nog een of twee collega's (in burgerkleeding) voor de Duitschers gevlucht en naar huis gekomen. Hij begreep, dat hij actief moest medewerken om den mof op alle mogelijke manieren schade te doen, waarbij hij zich dan ook niet onbetuigd liet en individueel allerlei

stunts en karweitjes deed die den moffen niet welkom waren. Hierdoor kreeg hij contact met diverse verzetsgroepen en geraakte hier aardig in thuis. Hij zocht echter naar de z.g. knokploeg om gewapende overvallen te doen, wat hem na eenigen tijd gelukte, toen hij in contact kwam met een verzetsgroep in Den Haag. Hiervan was Bob Oosthoek de leider (schuilnaam v. IJsselstein). Deze groep werkte gewapend en deed overvallen op kantoren, banken, distributiebureau's en dergelijke, kortom alles wat met de weermacht in verband stond. Verschillende knappe staaltjes zijn bekend. Zij werden doorgaans uitgevoerd met 3 of 4 personen, soms 5 of 6. Op den avond van den 30sten April 1944 ging hij weer weg. Eenige weken al was hij dan weer thuis en dan weer elders 's nachts, omdat hij vermoedde dat de Duitschers hem van zijn bed zouden lichten. Den volgenden dag 's middags kwam van zijn groep het bericht dat hij gevangen genomen was met nog 2 zijner kameraden te Oude-Wetering na een mislukten overval op het distributiekantoor aldaar en door verraad van de Hollandsche Marechaussee, die daar aanwezig was. Deze leverde hem en zijn kameraden uit aan de Duitschers. Tweemaal kreeg zijn vrouw een brief van hem waarin hij haar troostte en vroeg zijn jongen op te voeden, zooals hij dat zou willen. Ook schreef hij, dat hij klaar was om voor zijn hoogsten Rechter te verschijnen. Op den avond van den 7den Juni 1944, den dag na de invasie in Frankrijk, bevatten de couranten een lijst van 24 ter dood veroordeelden, waaronder zijn naam voorkwam. Officieel werd geen bericht van de terechtstelling van één hunner gegeven ; slechts werd mededeeling gedaan, dat er twee gratie hadden ontvangen, zoodat de onzekerheid voor 24 gezinnen bleef duren tot na de Bevrijding. Toen kon zijn stoffelijk overschot worden geïdentificeerd. Hij werd bijgezet op het „Eeregrafhof" te Overveen bij Bloemendaal.

JAN BOOM was geboren 29 Mei 1897. Hij was schilder van beroep. Met zijn collega 1. FILIPPO was hij werkzaam bij de Woningbouwvereeniging „De Eendracht". Ondanks zijn middelbaren leeftijd, heeft hij niet geaarzeld aan het illegale werk deel te nemen, toen op hem een beroep werd gedaan. Hij was niet iemand, die aan den weg timmerde. Toch bezat hij een groot verantwoordelijkheidsgevoel. Door een nauwgezette uitvoering van de hem gegeven opdrachten, verwierf hij de

achting van zijn naaste medewerkers. Hij was één van de eersten, die van den aanvang af in het illegale werk rondom ,,De Waarheid" betrokken waren. In 1944 werd hij gearresteerd en kwam via Vught in het concentratiekamp Oranienburg, vanwaar hij niet terugkeerde. Zijn naam zal bij de jongeren voortleven als symbool van toewijding en plichtsbetrachting.

DENIJS VAN ROYEN, geboren 18 Jan. 1911, was reeds op 18-jarigen leeftijd lid van een Socialistische Jeugdorganisatie. Na de Ambachtsschool en ,,Mathesis" te hebben doorloopen, kwam hij als leerling-monteur bij de Stedelijke Lichtfabrieken. Ofschoon hij een bekwaam vakarbeider bleek te zijn, kreeg hij op 23-jarigen leeftijd niet zijn aanstelling, vanwege zijn actieve deelneming aan het Socialistische Propagandawerk. Dit ontmoedigde hem niet, doch versterkte hem nog meer in zijn overtuiging en hij werd een actieve functionaris van de Communistische Partij. In 1937 ging hij, tijdens den Burgeroorlog, naar Spanje en maakte deel uit van de Internationale Brigade. Toen hij in December 1938 terugkwam naar Holland, had hij zijn Nederlanderschap verloren. Kort na de bezetting door de Duitschers in Mei 1940 kreeg hij een belangrijke opdracht in Rotterdam voor het illegale werk van de Communistische Partij. In Juni 1941 was hij eenige dagen thuis, toen hij, mèt een aantal anderen, gearresteerd werd. Zeer waarschijnlijk behoorde hij tot de slachtoffers van de ,,Cap Arcona", die kort vóór de Bevrijding met duizenden gevangenen, waaronder zeer vele Nederlanders uit het concentratiekamp ,,Neuengamme" tot zinken is gebracht.

JOHANNES CHRISTIAAN LODEWIJK KAREL VAN WELIJ werd 21 Juli 1907 te Rotterdam geboren. Hij bezocht in Rotterdam de H.B.S., werd opgeleid voor reserve officier te Ede en studeerde daarna in Wageningen voor landbouwkundig ingenieur. Na een tijd in Indië werkzaam geweest te zijn, kwam hij naar Holland terug en ging in militairen dienst bij de veldartillerie te Leiden. In mobilisatie- en oorlogstijd vervulde hij de functie van batterijcommandant. Later ging hij in den Nederlandschen Arbeidsdienst van waaruit hij verzetswerk deed, om ten slotte na zijn ontslag genomen te hebben als Wapenofficier in Amsterdam bij een illegale groep ingedeeld te worden. Op 16 Februari 1945 is hij door den S.D. gevangengenomen. Den 8sten Maart 1945

werd. hij aan den Amsteldijk te Amsterdam gefusilleerd en op 27 November 1945 op het Eeregrafhof te Bloemendaal begraven.

HENDRIKUS RODENBURG werd geboren 14 Febr. 1917. Tot 16 Februari 1944 was hij ambtenaar bij het Gewestelijk Arbeidsbureau. Wegens werkzaamheden, hem opgedragen in verband met de Z.-Kaarten moest hij onderduiken. Illegaal was hij werkzaam tot zo Juni 1944. Toen werd hij gevangengenomen door den S.D. in den trein bij 's-Hertogenbosch. Tot **11** Augustus bleef hij in de gevangenis ; toen werd hij overgebracht naar Vught, waar hij werd gefusilleerd. Hij beleed den Gereformeerden Godsdienst.

CHRISTIAAN **DE JONG** werd 15 Febr. 1893 te Gouda geboren. Reeds in 1917 werd hij leeraar aan het Gymnasium. te Leiden en in 1930 volgde zijn benoeming tot conrector. Hij was een van de leidende figuren in het Landelijk Leerarenverzet, een organisatie, die tot doel had de aanslagen van de nazi's op het onderwijs op te vangen en actie te voeren tegen het werken voor de Duitschers door leeraren en leerlingen. Op 4 Januari 1944 viel hij als slachtoffer van de Duitsche terreur. Het Leidsch Jaarboekje voor 1945 bevat een uitgebreider levensbericht.

ALEXANDER MATTHEUS VAN LEEUWEN was met zijn gedachten van jongsaf altijd bij de ontwikkeling van het vliegwezen en deed, voor zoover bekend, nooit aan politiek. Hij liep de M.T.S. te Haarlem, afd. Vliegtuigbouwkunde, af. Eerst heeft hij, vanaf Mei 1944, deel uitgemaakt van het Ned. Vrijcorps, dat na Dollen Dinsdag omgevormd werd tot B.S. Hij behoorde tot het Strijdend Gedeelte. Hij heeft illegale lectuur intensief verspreid en heeft zeer veel wapens en munitie getransporteerd, terwijl hij. ook vaak aangewezen was voor bewaking van de opslagplaats van dit materiaal. Den 4den Maart 1945 werden hij en vijf andere gezinsleden in den vroegen ochtend gearresteerd : vier werden na een viertal dagen weder vrijgelaten, terwijl hij en zijn broer LEO naar Scheveningen vervoerd werden; Bij de arrestatie vonden. de Duitschers vier stalen hélmen en een rol prikkeldraad. De bevelvoerende officier gaf bij de arrestatie .te kennen, dat zij hem reeds eenigen tijd van illegaliteit verdachten., De arrestatie was geschied door verraad van twee meisjes uit de buurt. Op 12 Maart 1945 werd hij op den Pleinweg

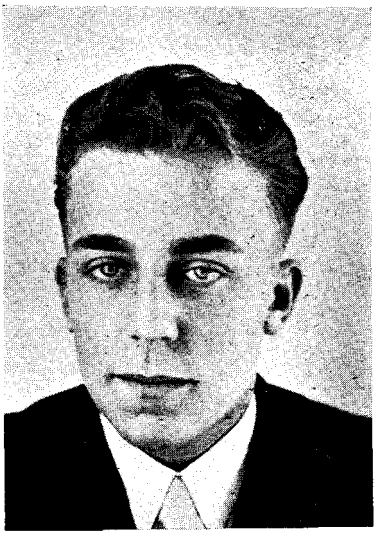
J. C. L. K. VAN WELIJ

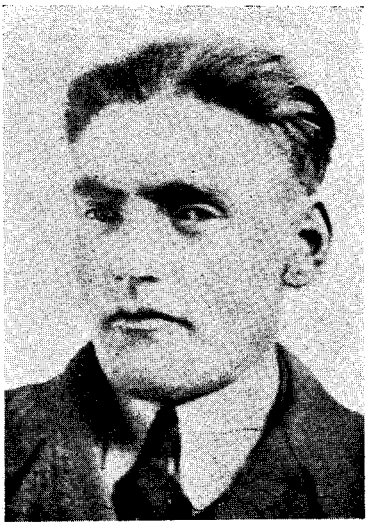
H. RODENBURG

DR. CHR. DE JONG

A. M. VAN LEEUWEN

JOH. TESKE

A. V. HAL

1. FILIPPO

M. MIEREMET

te Rotterdam gefusilleerd (o.a. met zijn vriend Koos van der Weyden). Hij was godsdienstig opgevoed ; ging weinig naar de kerk, liet zich over het geloof nooit. uit,. maar heeft goed naar de Christelijke beginselen geleefd (sober, eerlijk, trouw en hulpvaardig).

JOH. TESKE werd geboren 4 Dec. 1901. Eerst was hij werkzaam als sigarenmaker later in het stukadoorsbedrijf. Hij was penningmeester van den Stukadoorsbond, afd. Leiden en functionaris der C.P.N. te Leiden. In September 1941 werd hij gearresteerd wegens illegale werkzaamheden, vervolgens overgebracht naar Scheveningen en ongeveer in Maart 1942 naar Buchenwalde, later naar Dachau. Aldaar is hij overleden in Mei 1945 aan vlektyphus.

ABRAHAM VAN HAL. Illegale groep : C.P.N. ,,De Waarheid", Doodsoorzaak : concentratiekamp.

IZAK **FILIPPO,** geboren 20 December 1900, was schilder van beroep. Een groot aantal. jaren is hij werkzaam geweest bij de Woningbouwvereeniging ,,De Eendracht".
In de functie van voorman bij het schilderwerk heeft hij zich niet alleen doen kennen als een uitstekend vakman, maar bovenal ook als een goed kameraad. Sinds begin 1941 heeft hij onder leiding van den illegalen functionaris A. Rietkerk, onafgebroken aan het verzetswerk deelgenomen, tot aan zijn arrestatie.

MARINUS MIEREMET, geboren 19 Februari 1920 te Leiden, kwam als 13-jarige jongen in dienst bij de firma J. Ginsberg, Universiteits-Boekhandel aan het Kort Rapenburg **17,** waar. hij steeds werkzaam was tot 1941, toen de zaak in N.S.B.-handen overging. Er werd hem een zeer goede positie aangeboden, die hij als goed Nederlander niet aanvaardde. In plaats daarvan werd hij filiaalhouder in den boekhandel aan den Stationsweg.

Er brak een veel bewogen tijd aan, daar die zaak het centrale punt van de illegale beweging. was, waarvan. hij een zeer actief lid was. Tijdens reddingswerk na den eersten luchtaanval op **11** Dec. 1944 vond hij bij den kort daarop volgenden, tweeden aanval den dood.. Eerst op 26 Maart 1945 werd zijn stoffelijk overschot gevonden..

JACOBUS ANTONIUS VAN DER WEYDEN. Illegale groep : B.S. Doodsoorzaak : gefusilleerd.

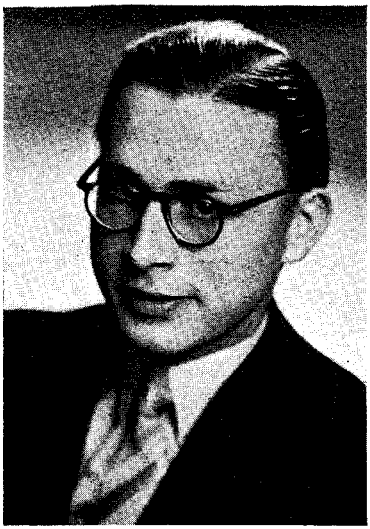
JAN LEPELAAR is jaren lid geweest van de S.D.A.P. te

Leiden, en fel voorvechter der Democratie. Hij was bouwvak-arbeider van beroep, jaren lang lid der bouwvak-organisatie. Later is hij overgegaan naar de C.P.N. Tijdens de bezetting nam hij, na het uitbreken van den oorlog met Rusland direct het illegale werk ter hand. Dit heeft geduurd tot October 1941. Toen werd hij gearresteerd en naar Scheveningen vervoerd ; later naar Amersfoort, daarna Dachau en weer later Buchenwalde. Daar -is hij overleden, vermoedelijk in Januari 1943.

CORNELIS KILJAN, hoofdopzichter bij den dienst der Gemeentewerken te Leiden, werd op 3 November 1889 te Hoorn geboren. Tijdens de Duitsche bezetting verleende hij geruimen tijd gastvrijheid aan een Joodsche vrouw, hetgeen door verraad aan het licht kwam. Hij werd gearresteerd en naar Vught overgebracht. Kort na ,,Dollen Dinsdag" vond. zijn overbrenging naar Duitschland plaats. Hij stierf te Neuengamme op 27 Januari 1945.

JOHANNES HERMANUS ANTONIUS MULDERS werd geboren 13 September 1919. Hij was student in de medicijnen, praeses der Roomsch-Katholieke Studentenvereeniging ,,Sanctus Augustinus", had als zoodanig zitting in de Contactcommissie der Leidsche Studenten. Van 1942 tot Juni '44 was hij leider van het Leidsche studentenverzet en vertegenwoordigde hij de Leidsche studenten in den ,,Raad van Vertegenwoordigers van alle Nederlandsche Universiteiten en Hoogescholen.'' In het voorjaar van 1944 werd de leiding der Landelijke Organisatie in Den Haag eenige malen achtereen opgerold en ieder kon begrijpen, dat er verraad moest schuilen in de meest verantwoordelijke kringen. Maar de organisatie, die met zooveel moeite en offers was opgebouwd, mocht niet verloren gaan en zoo aarzelde. Jan Mulders geen. oogenblik, toen hij daartoe geroepen werd, de leiding van het district Den Haag op 'zich te nemen, al wist hij, dat het hem zijn leven kosten kon. Enkele weken later werd hij gearresteerd. Op ,,dollen Dinsdag" is hij te Vught zonder eenigen vorm van proces gefusilleerd.

GUSTAAF HENRI GELDER werd geboren 8 Juli 1919 te Batavia. Hij werd in. het Album Studiosorum ingeschreven op 1 'Maart, 1940 (was in September 1939 in dienst geweest,en toen met studieverlof). Hij was Indöloog (lid der -Indologen: Vereenïging) . In. 1942 deed hij te Utrecht zijn candidaats-

J. A. v. d. **Weijden**

J. Leijelaar

C. Kiljan

J. H. A. Mulders

G. H. GELDER

T. TALBOO

examen. Hij nam het initiatief tot het studentenverzet en richtte in Februari 1942 het interacademische verzetslichaam, later bekend als „raad van negen" op. Toen dit lichaam eenmaal gevormd was, trad hij terug om zich aan andere zaken te wijden. Een groot aandeel had hij in de oprichting van het Nationaal Comité en hij. was een 'der voormannen van hen, die steun aan Joden en onderduikers gaven. In den zomer van '43 nam hij het initiatief tot het verzetsblad „Ons Volk", een blad, dat voornamelijk door studenten werd gedreven. De leiding van dit omvangrijke blad rustte geheel op zijn schouders, doch dit verhinderde hem niet ook anderen verzetsacties zijn aandacht te schenken.. Zoo organiseerde hij o.a. den overval op het distributiebureau in Oegstgeest. Op 21 Januari 1944 liet Han Gelder bij zijn arrestatie het leven.

THEOFIEL **TALBOO** werd geboren op 8 Febr. 1888 te Biervliet. Hij bezocht de lagere school en daarna de H.B.S. Reeds toen was het zijn ideaal het vaderland te dienen. Na examen te hebben gedaan, werd hij in Hellevoetsluis geplaatst voor de opleiding als machinist bij de Koninkl. Ned. Marine. In den loop der jaren behaalde hij den rang van officier M.S.D. 1ste klasse der Koninkl. Marine. Als machinist maakte hij de eerste reis van den Nederlandschen onderzeeër, de K 1, mee naar Indië. Daarna heeft hij op vele oorlogsschepen gediend, waarna hij in 1937 gepensionneerd werd. Toen de Duitschers ons land overrompelden, was hij een der eersten die zijn leven in dienst stelde van het vaderland. Op alle terreinen was hij actief werkzaam. Moesten er Joden verdwijnen, de heer **TALBOO** wist er raad op. Ausweisen, distributiekaarten, spionnagediensten, overvallen, het verspreiden van illegale bladen, voor al deze hoogstgevaarlijke werken stond de heer **TALEOO** in de voorste gelederen, hierbij krachtig gesteund door zijn echtgenoote. Het was dan ook geen wonder, dat van de zijde der S.D. en landwacht verscheidene malen overvallen werden gedaan, echter zonder resultaat, totdat op den 19den Januari 1945 de ongeluksdag aanbrak en hij en zijn echtgenoote werden weggevoerd. Mevr. **TALBOO** werd na eenige weken gevangen te hebben gezeten, vrijgelaten, maar haar echtgenoot werd op 6 Maart naar Amersfoort vervoerd, waar hij op den 8sten Maart gefusilleerd werd.

SLACHTOFFERS BIJ BOMBARDEMENTEN TE LEIDEN IN 1944 EN 1945

KAAM	LEEFTIJD	STRAAT
Jacobus Sira	41	Alexanderstraat 42
Johanna Wilhelmina Massaar geb. Hendriks	41	Sophiastraat 67a
Hendrica Disteivelt geb. van Strater	30	Prinsenstraat 86a
Catharina Johanna de Keijzer geb. Lek	37	Sophiastraat 67
Marinus Johannus v. d. Bogaerd	55	id. 69
Catrina Johanna van Haasterecht	1	Alexanderstraat 15a
Paulus Jacobus Willem v. d. Glas	25	Atjehstraat 12
Petronella Kruit geb. Robbers	47	Alexanderstraat 40
Geertrui Jacoba Kruit	6	id.
Maria Anna Geenjaar geb. Link	50	Haverzaklaan 3a
Maria Anna Geenjaar	22	id.
Hendrica van Eijgen geb. de Haas	74	Lopsenstraat 7a
Catharina v. d. Hoeven	39	Hooigracht 3oa
Jannetje van Arkel geb. de Graaf	28	Dahliastraat 9
Hermanus de Graaf	79	Oude Vest 33
Maria Kroon	33	Hooigracht 33
Jacobus Geenjaar	50	Wagenstraat 9
Roghus Wilhelmus v. d. Lubbe	36	Haverzaklaan 3
Margaretha Johanna v. d. Lubbe geb. Pieket	33	id.
Theodorus Comelis Horree	31	Vondellaan 27
Pieter Nicolaas Horree	74	v. d. Helmkade 6
Anthony Horree	36	id.
Lena Pieternella Horree geb. Waltman	26	id.
Henricus Johannes Maria Dieben	14	Bloemistenlaan 49
Willem de Graaf	46	Kanaalstraat 36
Petrus Cornelis de Boer	31	Sophiastraat 5

NAAM	LEEFTIJD	STRAAT
Casper Schaap	22	Haverzaklaan 2c
Maria Cornelia v. d. Meel geb. Dirkse	46	Stationsweg 16a
Nicolaas Joseph v. d. Meel	15	id.
Wed. Catharina Dirkse geb. van Ulden	68	Korte Mare 32
Catharina Dirkse	31	id.
Pieter Martinus Pansier	37	Haverzaklaan 7
Margj e Maria Pansier geb. van Steenis	37	id.
Bastiana Collé geb. van Leeuwen	30	id. 8
Maria Laman	21	Zoeterw. Singel 92
Isaac de Graaf	45	Levendaal 64a
Leonardus Carolus Antonius Volckmann	23	's-Gravenhage Noordpolderkade 243
Johannes Hendrikus Antonius Maria Laken	44	Stationsweg 31
Petrus Jacobus Rijsbergen	42	Haverzaklaan 5
Simon Rij sbergen	38	id.
Margaretha Johanna Lafeber	44	Heerengracht 5
Jacobus Mieremet	45	Haverzaklaan 7
Gerardus Theodorus v. d. Ploeg	41	Stationsweg 18
Helena Maria v. d. Ploeg geb. v. d. Helm	36	id.
Philippus Brobbel	49	id. 49
Maria Kornelia Brobbel geb. v. d. Kwast	48	id.
Frits Victor Roland Brobbel	18	id.
Wed. Maria Cornelia Elisabeth Filippo geb. Lammens	53	id. 18
Maria Siera	19	Pres. Steinstr. 20a
Susanna Landesbergen	5	Seringenstr. 24a
Wilhelmus Hendrikus Visser	34	Haarl. weg 1
Petrus Johannes Kloots	22	Roomb. weg 11
Wille Kakebeen	52	H. Morschweg 152
Trijntje van Weeren	30	id. 49

OORLOGSSLACHTOFFERSINDEOMSTREKEN VAN LEIDEN

Ter Aar

Herman Marskamp, geb. te Uithoorn 10 Dec. 1914, door de Duitschers gearresteerd wegens voornemen naar Engeland uit te wijken, overleden te Grosz Rosen 1 Mei 1942.

Pieter de Vogel, geb. Ter Aar 30 Oct. 1915, in April 1943 gedwongen in Duitschland te gaan werken, in een concentratiekamp overleden 25 Jan. 1944 (Weimar-Buchenwalde).

Jasper van de Bijl, geb. Ter Aar g April 1924, ondergedoken en illegaal werkzaam, in September 1944 bij een razzia gearresteerd, overleden in het concentratiekamp Neuengamme.

Mina Kauffmann, geb. te Heilbronn 19 Dec. 1876, wed. van Salij Waltuch, meldde zich in begin 1943 in Westerbork in verband met de door de Duitschers tegen de Joden ondernomen maatregelen, is vermoedelijk in een concentratiekamp overleden.

Cornelis Jacobus Anthonius Koeleman, geb. Ter Aar 7 April 1908, dienstplichtig sergeant bij het 4de Reg. Infanterie, sneuvelde in de Meidagen van 1940 te Oegstgeest.

Johannes Adrianus Bontje, geb. Ter Aar 18 Aug. 1917, dpl. soldaat bij het 4de Reg. Infanterie, sneuvelde 10 Mei 1940 te Katwijk.

Teunis Cornelis Hegeman, geb. Ter Aar 16 Jan. 1919, dpl. korporaal bij de Infanterie, sneuvelde te Rijswijk (Ypenburg) 10 Mei 1940.

Alida Cornelia van den Boogaard geboren Markman, geb. Ter Aar zo Juni 1904, overleden te Leiden 17 Febr. 1945 ten gevolge van een beschieting door geall. vliegtuigen van

een aan den wal liggende motorboot, die voor de Duitschers voer.

Gerarda Cornelia van den Boogaard, geb. Ter Aar 14 Juni 1931, overleden te Leiden 11 Febr. 1945 ten gevolge van dezelfde beschieting.

Adriana Theodora Anthonia van den Boogaard, geb. Ter Aar 13 Qct. 1934, overleden te Le-iden 10 Febr. 1945 eveneens ten gevolge van deze beschieting.

Petrus Adrianus van Beijere Berge Henegouw, geb. Ter Aar 14 Aug. 1924, overleden te Vilbel (Duitschland) 18 Dec. 1943 ten gevolge van een ongeluk (gedwongen in Duitschland tewerkgesteld).

Cornelis Johannes Kroon, geb. Ter Aar 29 Aug. 1915, overleden te Kempen (Duitschland) in Jan. of begin Febr. 1945 ten gevolge van een bombardement.

Theodorus Vale, geb. Ter Aar 19 Sept. 1923, gedwongen in Duitschland tewerkgesteld, overleden 10 Oct. 1943 te Munster ten gevolge van een bombardement.

Abraham de Jong, geb. Alphen aan den Rijn 23 Mei 1928, overleden Ter Aar ten gevolge van een beschieting door geallieerde vliegtuigen van een in het Aarkanaal varend vaartuig.

Adriaan Kern, geb. te Barendrecht 29 Oct. 1921, in deze gemeente ondergedoken, op 11 Oct. 1944, misleid door de duisternis, te water geraakt en verdronken.

Adriana van der Bijl, geb. te Alphen a.d. Rijn 15 Mei 1921, misleid door de duisternis, op 21 Nov. 1940 te water geraakt op een punt waar vroeger altijd verlichting aanwezig was en verdronken.

Aarlanderveen

Johannes Henricus Hoogeveen, geb. 18 Apr. 1918, overleden 6 Apr. 1945, tengevolge van mishandeling in Duitsche gevangenschap.

Franciscus Maria Bocxe, geb. 16 Jan. 1915, datum van overlijden onbekend.

Willem Zwaneveld, geb. 12 Dec. 1922, datum van overlijden onbekend, beide laatstgenoemden als illegaal strijder in Duitsche gevangenschap overleden.

Jacob Eikelenboom, geb. 6 Nov. 1912, overleden 12 Jan. 1945, tijdens tewerkstelling in Duitschland.

Alphen a./d. ***Rijn***

S. Kooi, Accountant, Leeraar boekhouden M.O. (illegaal werker, omgekomen in Duitschland) .

D. van Dien, Directeur Vereenigd Alphensche Assurantiekantoor N.V.

L. N. van Dien, Manufacturier.

Beiden, Israëlieten, die eenige Bestuursfuncties in het vereenigingsleven bekleedden, zijn uit Duitsche concentratiekampen niet teruggekeerd.

Hazerswoude (Rij ndij k)

Abraham Hendrikus Schakenbos, geb. 5 Nov. 1915, overleden te Valkenburg 10 Mei 1940 (gesneuveld als dienstplichtig soldaat).

Heiltje Gijsbertje van Zwieten, geb. **11** Sept. 1919, overleden 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Cornelia van Egmond, geb. 24 Sept. 1874, overleden 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Hendrika Johanna Brommers, geb. 3 Febr. 1925, overleden 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Petronella Borst, geb. 3 Aug. 1910, overleden 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Johannes van Teijlingen, geb. zo Aug. 1875, overleden 14 Mei 1940 te Leiden (ten gevolge van het bombardement).

Johanna Ommerth, oud zes en veertig jaar, wonende te Tiel (juist naar deze gemeente geëvacueerd), overleden op 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Ottolina Agnita de Haas, oud vier en zestig jaar, wonende te Tiel (naar deze gemeente geëvacueerd), overleden 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Richardus Hofs, oud zeven en dertig jaar, wonende te Tiel (naar deze gemeente geëvacueerd), overleden op 14 Mei 1940 te Hazerswoude (bombardement).

Petrus Ammerlaan, geb. 2 Maart 1918, weggevoerd naar Duitschland en aldaar overleden 5 Nov. 1944 te Schwesing

Cornelis van Hoorn, geb. 24 Juli 1924, overleden 30 Jan. 1945 te Usum-Zwesin (Duitschland) , waarheen weggevoerd.

Pancras Petrus van Hoorn, geb. 4 April 1899, overleden 17 Dec. 1944 te Usum-Zwesin (Duitschland) , waarheen weggevoerd.

Adrianus Gerardus Vet, geb. 6 Oct. 1888, overleden 27 Jan. 1943 te Hamburg-Neuengamme (weggevoerd).

Hendrika Boskeljon, geb. 21 Febr. 1928, overleden 21 April 1945 te Alphen aan den Rijn (door beschieting van vliegtuigen).

Hazerswoude (Dorp)

Bij het bombardement van 14 Mei 1940 kwamen om :

Ludovicus Gerardus Constantinus de Frankrijker.

Gerrit van Aalst.

In de eerste oorlogsdagen sneuvelde :

Johannes van Veen te Katwijk.

In Duitschland kwamen om :

Johannes den Hooglander, overleden 24 Nov. 1944 te Neuengamme

Adrianus v. d. Werff, overleden 5 Sept. 1942 te Watenstädt.

Leendert Wortmar, overleden 16 Dec. 1943 te Spandau.

Cornelis Sepers, overleden 16 Dec. 1943 te Spandau.

Johannes v. Gemeren, overleden 11 Oct. 1943 te Marburg am Lahn.

Theodorus Johannes de Boer, overleden 15 Mrt. 1945 te Marburg am Lahn.

Hoogmade

Op 10 Mei 1940 sneuvelde in militairen dienst één inwoner van Hoogmade te Dubbeldam: Cornelis Baak, oud 31 jaar.

Bij de diverse razzia's werden er 10 inwoners gepakt. Deze zijn ongedeerd wedergekeerd.

In den winter van 1944—45 werd in Hoogmade een auto beschoten. De inzittenden, burgemeesters van eenige dorpen uit de omgeving wisten ongedeerd te ontkomen, doch de auto raakte in brand en ging verloren. Het huis van L. v. d. Geest werd vrij ernstig beschadigd, doch kon gerepareerd worden.

Katwijk

Met de st. trawler Silvain YM 116 op 17 Nov. 1939 vertrokken en niet weergekeerd :

1. Maarten Rovers, strman, 37 j.
2. Jacob Remmelswaal, matr., 22 j.

3. Cornelis Vooijs, matr., 25 j.
4. Nic. van Duijn, matr., 18 j.

5. Corn. v. d. Plas Gzn., matr., 27 j. ms. Tawali Mij Ned. in Pnd. Oceaan verongelukt.

6. Johan Scholder, geb. 22 Juli 1891, 3 April 1940 vermist („Erin").

Gloria KW 51, reederij P. Ketting 26 April 1940 bij de trawlvisscherij tengevolge van mijnexplosie verloren gegaan met alle opvarenden :

7. Dirk Ketting Pzn., geb. 10 Aug. 1910, schipper.
8. Jan Ketting Pzn., geb. 17 Apr. 1912, 1e motordr., broer van. 7.
g. Corn. Remmelswaal, geb. 21 Mrt. 1897, strman.
10. Krijn Guijt, geb. 3 Mrt. 1880, matr.-kok.
11. Nic. v. d. Plas Dzn., geb. 2 Dec. 1890, matr.
12. Teunis v. Duijn Nzn., geb. 3 Oct. 1896, ze motordr.
13. Jacob v. d. Plas Mzn., geb. 25 Juli 1920, lichtmatr.

Bij het uitbreken der vijandelijkheden vielen de volgende slachtoffers :

14. Teunis Geijteman, geb. 10 Mei 1890.
15. Pater F. Stevens, geb. 1897.
16. Corn. Kuyt geb. 10 Aug. 1893.

Op Ypenburg vielen de volgende militairen :

17. Maarten van Duijn Jzn., geb. 5 Juni 1920.
18. Klaas Ros Hzn., geb. 6 Aug. 1920, timmerman.
19. Jan Hoek Jzn., geb, 22 Mrt. 1907.

Verliezen bij de scheepvaart geleden :

31 Oct. 1940 de motorl. Nicolaas KWSS van de red. Fa. N. Haasnoot voor Scheveningen op een mijn geloopen, binnen enkele oogenblikken verdwenen met alle opvarenden:

20. Gijsbert Guijt, 53 j., schipper.
21. Adrianus Dijkhuizen, 40 j., strman, broer van 63.
22. Dirk v. d. Plas Dzn., 30 j., motordr.
23. Dirk v. Duijn Czn., 17 j., matr.
24. Willem Guijt Bzn., 15 j., lichtmatr.

5 Jan. 1941 verging op der Atlantischen Oceaan s.s. Soemba van de Mij Nederland. Een groot deel der bemanning kwam om, w.o. 2 Katwijkers :

25. Corn. v. Duijvenbode Czn., geb. 27 Juli 1918.
26. Piet van Duijn Jaczn, geb. 13 Apr. 1916.

27. Gijsb. Guijt, geb. 2 Sept. 1909, matr. S.S. Prins Frederik Hendrik na torpedo-aanval 8 Maart 1941 vermist.

zo Mrt. 1941 de laatste houten motorl. Handel en Zeevaart KW 160 naar zee vertrokken en niet weergekeerd:

28. Pieter Ruwaard, geb. 10 Juli 1912, schipper.
29. Dirk v. d. Plas, geb. 4 Juli 1916, strman.
30. Willem Ouwehand, geb. 3 Juli 1906, matr.
31. Johan van Duijn, geb. 30 Oct. 1912, matr.
32. Willem Berkheij, geb. 22 Mrt. 1919, matr.
33. Maarten de Vreugd, geb. 8 Aug. 1923, lichtmatr.

6 Mei 1941 t.h.v. de Noordholl. kust de motorl. Nederland V KW 36 door geallieerde vliegers gebombardeerd en verloren gegaan met alle opvarenden :

34. Cornelis v. d. Plas, geb. 12 Nov. 1895, schipper.
35. Pieter Haasnoot Czn., geb. 21 Sept. 1897, strman.
36. Dirk Hoek Czn., geb. 26 Mrt. 1904, 1ste motordr.
37. Pieter Kuijt, geb. g Sept. 1898, matr.
38. Willem Noppe, geb. 25 Febr. 1912, matr.
39. Leendert v. d. Plas Dzn., geb. 6 Febr. 1915, matr.

40. Jacob Aandewiel, geb. 27 Nov. 1897, matr. KW 135 23 Juli 1941 door bombardement omgekomen.

5 Aug. 1941 motorl. KW 158 Herman Jacobus nu tijdelijk Y 143 Sursum Corda onder gelegenheidsreeders te 1 Jmuiden, welke bij wijze van uitzondering toestemming hadden verkregen de haringvisscherij uit te oefenen, uitgevaren. Hiertoe met de KW 110 uitgevaren, welke in Engelandisaangekomen; doch van de KW 158 = Y 143 nooit meer iets vernomen:

41. Corn. Nijgh Hzn., geb. 24 Juli 1920, schipper.
42. Jacob v. Duijn Hzn., geb. 11 Aug. 1918, strman.
43. Arie Berkheij Jzn., geb. 11 Sept. 1917, matr.
44. Willem Vooijs Wzn., geb. 1 Nov. 1919, marr.

45. Leendert v. Delft, geb. 10 Mrt. 1918, matr.
46. Piet Hoek, geb. 30 Nov. 1916, matr.
47. Pieter v. d. Oever Wzn., geb. 18 Nov. 1914, matr.
48. Dirk Schaap Gzn., geb. 10 Juli 1918, matr.
49. Maarten v. Beelen, geb. 18 Nov. 1922, lichtmatr.

Stoomtrawler Sumatra YM 253 verliet 7 Aug. 1941 de haven en keerde niet weder, hoogstwaarschijnlijk door geallieerde bommen tot zinken gebracht:

50. Arie Krijgsman, geb. zo Sept. 1913, kapitein.
51. Bastiaan Krijgsman, geb. 21 Dec. 1918, strman, broer van 50.
52. Andries Guijt, geb. 12 Sept. 1889, machinist.
53. Corn. v. d. Plas, geb. 10 Jan. 1909, matr., broer van 87 en 92, schoonzoon van 52.
54. Maarten Guijt, geb. 23 Apr. 1921, tremmer.
55. Pieter Spaanderman, geb. 20 Aug. 1912, stoker.
56. Martinus Dulfer, geb. 14 Febr. 1908, kok.
57. Joh. v. Duijn, geb. 29 Oct. 1916, matr.
58. Nic. Plug Mzn., geb. 24 Dec. 1918, matr.
59. Huig van Duijn, geb. 6 Nov. 1918, matr.
60. Pieter Harteveld, geb. 7 Oct. 1915, matr.

15 Augustus (dus 1 week na de Sumatra) verliet de trawler Raaf YM 432 voor het laatst de haven en onderging waarschijnlijk met alle opvarenden eenzelfde lot. Onder de bemanning 4 Katwijkers:

61. Arie van Roor, geb. 14 Febr. 1904.
62. Willem Koning, geb. 30 Jan. 1910.
63. Engelbert Dijkhuijzen, geb. 7 Sept. 1902.
64. Dirk Hoek, geb. 15 Apr. 1894.

65. Corn. v. Duijvenvoorde, geb. 18 Mei 1922, lichtmatr. s.s. Vliestroom, 6 Dec. 1941 in hospitaal te Exeter overleden.
66. Arend de Best, geb. 6 Sept. 1892, schipper (kapitein} van den st.trawler Penelope YM 64, overleden 15 Maart 1942 nadat schip door beschieting Duitsche snelbooten, 1 Febr. 1942 tot zinken was gebracht.

Het ms Poeloe Bras van de Mij Nederland 7 Maart 1942 bij ontsnappingspoging van Java naar Australië door Jappen-

vliegers met voltreffers tot zinken gebracht. Een groot deel der opvarenden kwam om W.O. :

67. Cornelis Kruijt Lzn., geb. g Apr. 1899, rste officier.
68. Dirk v. Duijn Jzn., geb. 30 Apr. 1911, matr.
69. Jacob Haasnoot, geb. 24 Mrt. 1920, matr.
70. Krijn v. d. Plas, geb. 5 Aug. 1914, matr.

De motorlogger Aafje KW 26 van de Mij Kennemerland door mijnexplosie bij het inhalen der trawl vergaan. Twee opvarenden gered. Slachtoffers :

71. Jan van Duijvenbode, geb. 2 Mrt. 1888, schipper.
72. Nicolaas Hoek, geb. 23 Jan. 1909, strman.
73. Huig Aandewiel, geb. 1 Aug. 1904, motordr.
74. Corn. v. Duijvenbode Jzn., geb. **17 Nov.** 1914, matr., zoon van **71.**
75. Arie Guijt, geb. 6 Oct. 1906, matr.

76. Jan v. d. Oever, geb. 29 Sept. 1899, chef-kok aan boord van s.s. Zaandam en
77. Teunis v. Duijn, geb. 2 Oct. 1911, matr., omgekomen op Atlantischen Oceaan tengevolge torpedeering schip 2 November 1942.

78. Wilhelmus v. Wouw, geb. 4 Mei 1922, matr. Poeloe Laoet van de Mij Nederland, verdronken.

De kotter YM 222 3 Apr. 1943 naar zee vertrokken en hoogstwaarschijnlijk dienzelfden dag 's avonds op een mijn geloopen. Alle opvarenden omgekomen. Later wrakstukken opgevischt.

79. Dirk Berkheij, geb. 7 Febr. 1902, schipper.
80. Gijsb. Frans de Vreugd, geb. **31** Oct. 1904, motordr.
81. Jacob v. Rijn, geb. 18 Sept. 1896, matr.
82. Arie Berkheij, geb. 26 Nov. 1884, matr., broer van 79.

83. Paulus Joh. v. d. Oever, geb. 26 Juni 1921, matr. ms Poeloe Roebia van de Mij Nederland, dat 6 Juni 1943 werd getorpedeerd in de Caraïbische zee.
84. Hubertus Joh. Nic. Franse, geb. 25 Sept. 1916, stoker-hulpmotordr. aan boord van H.M.'s mijnenveger Marken, 20 Mei 1944 gesneuveld.
85. Jan Klok Jzn., geb. **14** Mrt. 1889, matr.-kok bij de marine reserve, in hospitaal bij Londen overleden 1 Juni **1944.**

De motorkotter KW 216 liep 4 Juni 1944 voor de haven van IJmuiden op een mijn. Er was één geredde, de schipper Messemaker . Slachtoffers :

86. Jacob van Roon, geb. **28** Sept. 1914.
87. Dirk v. d. Plas Klzn., geb. **18** Oct. 1911.
88. Jan Wagemaker, geb. 4 Febr. 1908.

89. Pieter Vooijs Azn., geb. 17 Oct. 1894, matr. aan boord s.s. Java van de Mij Nederland, 16 Febr. 1945 gedood bij een ongeluk in de haven van New-York.

go. Jacob Ouwehand Azn., geb. 7 Juli 1905, motordr. op motorschip Dirkje, door beschieting geallieerde vliegtuigen in binnenwateren N.-Holland gedood.

26 Juli 1945 liep de motorl. Cornelia Clarina KW 168 op een mijn ter hoogte van de N.-Hollandsche kust. Eén opvarende, de lichtmatr., broer van den motordr. gered. Omgekomen :

91. Jan van Duijvenbode, geb. **12** Sept. 1907, schipper.
92. Jan v. d. Plas, geb. 27 Mrt. 1904, strman.
93. Arie Jonker, geb. 3 Jan. 1914, 1ste motordr.
94. Corn. Schaap, geb. 29 Sept. 1903, 2de motordr.
95. Ewout Plokker, geb. 4 Dec. 1891, matr.
96. Willem v. d. Plas, geb. 16 Mrt. 1907, matr.

g Aug. 1945 werd een uit Duitschland teruggehaalde Nederlandsche motorlogger van 1 Jmuiden naar Scheveningen overgebracht, doch is daar nooit aangekomen. Te 15.50 u. werd voor Katwijk een zware explosie in zee waargenomen. Deze geheimzinnige verdwijning vindt allicht haar oorzaak of in sabotage door de Duitschers, of in het ontploffen van een mijn. Nooit is iets aangespoeld. Onder de slachtoffers :

97. Maarten Plug Mzn. Sr., geb. 22 Juni 1890, walschipper.
98. Maarten Plug Mzn. Jr., geb. 23 Mei 1921.

Slachtoffers der Concentratiekampen :

gg. Barend ter Haar, geb. g Febr. 1892, hoogleeraar, overleden **20** Apr. 1941 Buchenwalde.

Op 16 en rg Maart 1942 een groep illegale werkers wegens bezit van wapenen enz. gevangen genomen. Hiervan keerden twee overlevenden terug. Slachtoffers :

100. Joh. Huisman, geb. 15 Juli 1917, gemeente-ambtenaar, overleden 13 Oct. 1942 Sachsenhausen.

101. Corn. v. Duijvenvoorde, geb. 19 Oct. 1899, zeevarende, overleden 8 Febr. 1943 Neuengamme.

102. Gerardus H. Brouwer, geb. 6 Mei 1912, manufacturier, overleden 6 Apr. 1943 gevangenis Rheinbach.

103. Willem Taat Wzn., geb. 23 Apr. 1918, reclameteekenaar, fotogr., overleden 8 Nov. 1944 gevangenis Staubing.

104. Leendert v. d. Meij, geb. 21 Jan. 1913, los arbeider, overleden 12 Mrt. 1945 gevangenis Staubing.

105. Maarten Luchthart C.L.zn., geb. 7 Oct. 1919, stoffeerder, tegelijk met 100—104 opgepikt, later losgelaten weer gearresteerd, 20 Maart 1945 te Amersfoort gefusilleerd.

106. Klaas Corn. den Dikken, geb. 31 Oct. 1919, gemeenteambtenaar, overleden 23 Jan. 1943.

Tot de z.g. groep Steikel waarin ± 30 personen van zeer uiteenloopenden rang en stand op voor de Duitschers erg schadelijke wijze illegaal samenwerkten, welke 1—3 Apr. 1941 bijna geheel werd opgepakt en 4 Juni 1943 geëxecuteerd te Berlijn-Tegel, behoorden :

107. Arie v. d. Plas, geb. 18 Apr. 1899, zeevarende (schipper).

108. Willem v. d. Plas, geb. 22 Aug. 1896, zeevarende.

109. Maarten Hoek, geb. 20 Febr. 1917, politieagent.

110. Adriaan Kapteyn, geb. 22 Dec. 1919, kantoorbediende, overleden 12 Dec. 1944 te Neuengamme.

111. Dirk Nic. Kapteyn, geb. 6 Apr. 1922, kapper, overleden 14 Jan. 1945 te Neuengamme.

112. Amerik Corn. Hoek, geb. 6 Dec. 1920, schilder, overleden 20 Febr. 1945 te Bergen-Belsen.

Bij razzia's opgepakt en naar werkkampen gestuurd :

113. Pieter Tjebbes, geb. 6 Sept. 1922, gemeente-ambtenaar, overleden 30 Sept. 1944.

114. Jan H. Ouwehand, geb. g Nov. 1922, stuurmansleerling, overleden 4 Oct. 1944 te Steinfurt bij bombardement, na uit kamp ontvlucht te zijn.

Ten gevolge van de onmenschelijke behandeling in de Jappenkampen i n Ned.-Ie dië tërven door algeheele uitputting :

115. Elizabeth v. d. Lucht-Kuiters, geb. 16 Febr. 1885, overleden 13 Mrt. 1945.

116. Theodora van Duyn—Kerkheide, geb. 24 Sept. 1917, overleden 16 Juni 1945.

117. Barbara Eliz. Buys—Kobus, geb. 2 Febr. 1911, overleden 5 Mei 1945.

118. Arie Joh. Vooijs, geb. 5 Dec. 1898, overleden 8 Juli 1945.

119. Justine Frieling-Ouwehand, geb. 16 Mrt. 1901, overleden 29 Juli 1945.

120. Louise Caroline Parlevliet-Bokslag, geb. 12 Mei 1909, overleden 26 Aug. 1945.

Door den bezetter werden zonder waarschuwing doodgeschoten :

121. Cornelis Star, geb. 11 Jan. 1907, op 26 Sept. 1944.

122. Albertus Heemskerk, geb. 15 Sept. 1922, op 22 Sept. 1944.

123. Willem de Jong, geb. 12 Mrt. 1902, op 11 Jan. 1945.

124. Hendrik v. Velzen, geb. 13 Juli 1928, op 25 Maart 1945.

125. Dirk Corn. v. Leeuwen, geb. 23 Mrt. 1930, op 10 April 1945.

Aanrijdingen door Duitsche militairen met doodelijken afloop:

126. Gerrit van Bruggen, geb. 30 Jan. 1880, groentenhandelaar, op 24 Aug. 1940.

127. C. van Duijn Czn., geb. 28 Dec. 1896, overleden 14 Jan. 1941.

Bij tewerkstelling in Duitschland zijn omgekomen :

128. Dirk v. Beelen, geb. 12 Apr. 1916, zeevarende, overleden 1 Juli 1942.

129. Dirk Onderwater, geb. 3 Juli 1913, stoffeerder, overleden 29 Mrt. 1945.

130. Joh. v. Prooijen, geb. 9 Juli 1916, los arbeider.

131. Huibert v. d. Plas, geb. 1 Nov. 1918, zeevarende, overleden 20 Nov. 1945.

132. Nic. de Vreugd, geb. 25 Sept. 1925, los arbeider.

133. Nic. Huisman, geb. 14 Nov. 1920, bouwkundige, overleden 7 Mrt. 1945.

134. Arris v. Duijvenbode Tzn., geb. 17 Jan. 1924, landarb., overleden 26 Juni 1945.

Door Duitschers in uniform gestoken, voor wachtdienst gebruikt en door partisanen vermoord :

135. Leendert v. Duijn, geb. 14 Apr. 1917, overleden 1 Jan. 1944.
136. Jacob Snijders Dzn., 25 jaar oud.

Zeevarenden konden voor ,,arbeidsinzet'' bij de kustvaart in de Noorsche wateren worden geplaatst. Velen verkozen dit boven werken in de fabrieken. Sommigen gingen vrijwillig. Dat de vaart in die richting echter niet zonder gevaar was bewijzen de volgende opgaven :

137. Corn. de Vreugd, geb. 19 Sept. 1921, overleden 17 Aug. 1944.
138. Math. Rovers, geb. 3 Apr. 1922, overleden 17 Aug. 1944.
139. Klaas de Heijer, 21 jaar, matroos, overleden 20 Apr. 1944.
140. Pieter de Vreugd, geb. 24 Dec. 1927, overleden 28 Apr. 1945.
141. Dirk van Gngten, geb. 18 Juni 1924, overleden g Mei 1945.

Uitzonderlijk sterfgeval :

142. Maria van Duijvenbode, geb. 1 Dec. 1943, overleden 2 Dec. 1944, wegens ondervoeding. (Ouders naar Duitschland).

Slachtoffers, welke bij het spelen met explosieven in aanraking kwamen :

143. Corn. v. Duijvenvoorde Pzn., geb. 27 Nov. 1931 overleden 18 Febr. 1945.
144. Gerrit Pronk Gzn., geb. 19 Febr. 1934, overleden 22 Mei 1945.
145. Joh. Quintinus Cleveringa, geb. 27 Nov. 1934, overleden 24 Juni 1945.
146. Gijsbert v. Duijn, geb. 20 Sept. 1927, overleden 13 Nov. 1945.
147. Gerard van Gugten, geb. 24 Nov. 1935, overleden 29 Sept. 1945.

Door geallieerde luchtaanvallen vielen de volgende slachtoffers :

148. Daniël Kloos, geb. 22 Febr. 1921, chauffeur, overleden 10 Sept. 1944.
149. Bouwe v. Rijn, geb. 16 Juli 1894, gem.arb., overleden 27 Sept. 1944.
150. Huig v. Dijk Jac.zn., geb. 6 Sept. 1932, scholier, overleden 27 Sept. 1944.
151. Leendert Zwanenburg, geb. 28 Juli 1932, scholier, overleden 29 Sept. 1944.
152. Catarina Adr. Lamboo , geb. 22 Aug. 1919, overleden 4 Nov. 1944 te Zevenbergen.
153. Gerard van der Plas Bzn., geb. 17 Sept. 1911, overleden 29 Maart 1945 te Sassenheim.

Nog enkele ongelukken ten gevolge van den oorlog :

154. Willem Kuijt, geb. 27 Sept. 1891, overleden 10 Juli 1944, op landmijn getrapt.
155. Corn. v. d. Plas, geb. 1 Nov. 1890, (schipper KW 31), overleden 20 Nov. 1942, door verduistering onder tram.
156. Jeroen v. d. Plas, geb. 11 Mrt. 1898, zeevarende, overleden 13 Jan. 1943, bij spoorwegongeluk door oorlogsomstandigheden.

Israëlietische families begin 1944 weggevoerd, sinsdien vermist en hoogstwaarschijnlijk in haar geheel omgekomen :

157. Adr. Hendrik Belinfante, geb. 3 Jan. 1900, scheikundige.
158. Rachel Marg. Belinfante-Abas, geb. 2 Juni 1903.
159. Louis Abrah. Belinfante, geb. 31 Aug. 1940.
160. Michiel Adr. Belinfante, geb. 15 Febr. 1942.
161. Elonora Joh. M. Belinfante, geb. 15 Jan. 1944.
162. Levie de Valença, geb. 3 Dec. 1905, in Auschwitz omgebracht met schoonzuster en zwager, die ongeregistreerd bij hem vertoefden : Stella de Jong en Elijke de Boer.

Voorzoover kon worden nagegaan zijn ten gevolge van den hongerwinter 1944—1945 aan algeheele uitputting overleden :

163. Cornelis van Duijn, geb. 13 Oct. 1872, scheepstimm., overleden 15 Febr. 1945.

164. Maarten Souverein, geb. 13 Mei 1893, los arb., overleden 7 Mrt. 1945.

165. Cornelis Guijt Wzn., geb. 6 Dec. 1890, zeevarende, overleden 9 Mei 1945.

166. Arend Keur, geb. 11 Dec. 1875, los arb., overleden 16 Mei 1945.

Koudekerk aan den Rijn.

G. J. H. Steenwinkel, geb. 15 Jan. 1854.
J. Hogenes, geb. 3 Nov. 1870.
D. S. P. de Wit, geb. 30 Mei 1923.
J. Wille, geb. 23 Maart 1873.
G. Dorrepaal, geb. 26 Aug. 1903.
M. Kastelijn, geb. 17 Sept. 1906.
R. J. Dorrepaal, geb. 7 Apr. 1924.
G. Dorrepaal, geb. 24 Maart 1933.
B. van Harskamp, geb. 26 Maart 1905.
J. A. Hortensius, geb. 29 Aug. 1895.
J. Hortensius, geb. 23 Juni 1922.
A. Hortensius, geb. 7 Apr. 1924.
L. J. Slingerland, geb. 21 Oct. 1891.
J. Snippe, geb. 19 Febr. 1913.

Allen ten gevolge van het bombardement op 14 Mei 1940 in deze gemeente overleden.

P. H. Fluiter, geb. 8 Sept. 1912, gesneuveld 10 Mei 1940.

Jac. Groen, geb. 23 Nov. 1916, overleden te Vught 8 Febr. 1943 (overgebracht naar Vught wegens clandestien slachten).

Dirk Vlaanderen, geb. 22 Febr. 1921, overleden in een concentratiekamp in Duitschland op 13 Juni 1945.

Cornelis van Jieverden, geb. 29 Sept. 1908, overleden 2 Febr. 1944 in Duitschland.

Leiderdorp

H. C. Braat, geb. 26 Nov. 1914, gesneuveld 10 Mei 1940.

J. Rijnsburger, geb. 20 Jan 1922, gesneuveld 10 Mei 1940.

A. Hensing, geb. 15 Oct. 1915, overleden in de Javazee (juiste datum niet bekend).

H. van Groeningen, geb. 26 Febr. 1914, neergeschoten 5 Sept. 1944, op Dollen Dinsdag, bij het uitsteken der Nederlandsche vlag.

P. Vromans, geb. 19 Juni 1922, gesneuveld g Sept. 1944,
G. C. A. J. van Bueren, geb. 22 Mei 1900, overleden op zee (juiste datum en plaats niet bekend).
J. W. van Westrienen, geb. 28 Aug. 1921, gesneuveld 12 April 1945.
K. Koalsie, geb. 1 Sept. 1900, gesneuveld 12 Mei 1945.

Lisse

Antonius Maria Beugelsdijk, geb. 18 Febr. 1905, overleden 5 Juni 1942. Vermoedelijk verdronken in Caraïbische Zee 'bij ondergang ,,Poseidon''.
Elisabeth Brouwer, geb. 5 Juli 1924, overleden 1 Nov. 1940 (bominslag).
Hendrik Buitenhuis, geb. 21 Sept. 1869, overleden 20 Mei 1940 (bominslag).
Wilhelm Ludovicus Döll, geb. g Mrt. 1910, overleden 31 Mrt. 1945 (hongerdood in concentratiekamp Rathenow).
Elisabeth van Eeuwijk, geb. 2 Juni 1900, overleden 1 Nov. 1940 (bominslag).
Pieter van Egmond,. geb. 5 Dec. 1910, overleden 10 Mei 1940 (gesneuveld in Valkenburg (Z.-H.), 4e Reg. Inf.).
Jan de Graaf, geb. 13 Oct. 1906, overleden 15 Nov. 1944 in concentratiekamp Hamburg-Neuengamme).
Wilhelmus Petrus Heemskerk, geb. 2 Dec. 1889, overleden 3 Mei 1945 (thuis doodgeschoten door Duitscher, die dronken was en binnendrong).
Catharina Pieternella de Jong, geb. g Juni 1908, overleden 1 Nov. 1940 (bominslag).
Floris de Jong, geb. 19 Dec. 1939, overleden 1 Nov. 1940 (bominslag).
Mattheus Daniël Kuipers, geb. 12 Mrt. 1896, overleden 4 Dec. 1944 (luchtaanval).
Teunis Kulk, geb. 22 Juni 1915, overleden 11 Mei 1940 (gesneuveld op vliegveld Valkenburg (Z.-H.) (4de R.I. Mitrailleur schutter)).
Leonardus Hendricus Lieverse, geb. 30 Mei 1915, overleden 7 Dec. 1944 (luchtaanval).
Wilhelmus Ransdorp, geb. 31 Jan. 1922, overleden 26 Nov. 1943 (bominslag in Duitschland, waar tewerkgesteld).
Bastiaan Romeijn, geb. 16 Mei 1913, overleden 20 Nov. 1944 (enteritis in kamp Hamburg-Hammerbrook).

Hendrika Johanna van Rooyen, geb. 11 Oct. 1917, overleden 11 Mei 1940 (luchtaanval in Hillegom).

Hendrik Snel, geb. 13 Juni 1931, overleden 4 Dec. 1944 (luchtaanval).

Bauke Tilma, geb. 27 Febr. 1922, overleden 19 Apr. 1945 (bominslag in Duitschland, waar tewerkgesteld).

Cornelis van Voorst, geb. 23 Oct. 1907, overleden 1 Nov. 1940 (bominslag).

Marinus Johannes Warmerdam, geb. 25 Febr. 1918, overleden 10 Mei 1940 (gesneuveld te Wassenaar (1ste Reg. Huzaren Motorrijders).

Hendrik Wesselo, geb. 30 Nov. 1897, overleden 17 Dec. 1944 (aan hartzwakte in concentratiekamp Hamburg-Neuengamme).

Anton Jacobus van den Wijngaard, geb. 19 Juni 1924, overleden Aug. 1943 (waarschijnlijk in Hamburg omgekomen bij luchtaanval).

Jacobus Quirinus Zwetsloot, geb. 9 Apr. 1908, overleden 13 Mei 1940 (gesneuveld te Dordrecht (Korps Pontonniers en Torpedisten).

Nieuwe- *Wetering*

Petrus Nicolaas Bouwmeester, geb. 22 Sept. 1918 als dienstplichtig soldaat gevallen 10 Mei 1940, vliegveld Valkenburg.

Noordwijk

Jacob van Duin, geb. 8 Febr. 1904, gesneuveld 10 Mei 1940 te Dubbeldam.

Hendricus Gerardus Hermans, geb. 3 April 1914, waarschijnlijk gesneuveld te Rotterdam.

Henk Kraa, geb. 19 Mei 1917, gesneuveld 10 Mei 1940 te Katwijk.

Willem Cornelis Sloof, geb. 4 Juli 1915, gesneuveld 10 Mei 1940 te Katwijk.

Huig de Heus, geb. 16 Mei 1917, gesneuveld 27 Febr. 1942 bij ondergang kruiser „De Ruyter".

Cornelis Passchier, geb. 1 April 1919, gesneuveld 28 Febr. 1942 bij ondergang kruiser „Java".

Pieter Passchier, geb. 26 Jan. 1914, in krijgsgevangenschap overleden op 26 Juni 1945 op Ambon (Ned. Indië).

Willem Hendrik Passchier, geb. 29 Nov. 1917, overleden 22 Aug. 1945 in het Thaï-kamp.

Leendert den Hollander, geb. 2 Jan. 1923, gesneuveld als korporaal-vliegtuigschutter zo Juni 1944 boven Frankrijk (begraven in Rouen, Frankrijk).

Jörgen Bech, geb.. 13 Maart 1920, student, gefusilleerd 28 Sept. 1944 in den tuin van ,,Offem''.

Eduard Victor Maijer, geb. 20 Mei 1916, student, gefusilleerd 27 Sept. 1944 in den tuin van ,,Offem''.

Adriana Barnhoorn geboren van Duin, geb. 4 Maart 1886, overleden 18 Maart 1943 (bombardement).

Jacob Duindam, geb. 6 Oct. 1894, overleden 12 Maart 1941 (bombardement).

Arie Vlieland, geb. 16 Juni 1943, omgekomen ten gevolge van het bombardement.

Petrus van den Berg, geb. 3 Jan. 1914, varensgezel groote vaart, overleden te New- Jersey (Camden), waarschijnlijk ten gevolge van een ongeval (hij werd 19 Mei 1945 gevonden onder een spoorbrug met een schedelbreuk).

Jacob van Duin, geb. 6 Oct. 1901, matroos, overleden 5 Jan. 1941 op den Atlantischen Oceaan ten gevolge van ongeval S.S. ,,Soemba''.

Wilhelmus Jozefus van Eeden, geb. 22 Juni 1924, overleden in Oct. 1944 tengevolge van een ongeval (ergens in Duitschland).

Jacobus Gerardus Gijsbertus Hus, geb. 10 Dec. 1892, overleden ± 16 Juli 1940 in Engeland ten gevolge van ondergang St. Tr. Christine.

Jacob Jüch, geb. 20 Maart 1895 te Veenendaal, overleden op 26 Maart 1943 te Oraniënburg in Duitschland waarheen weggevoerd wegens illegale actie.

Leonardus Adrianus Krol, geb. 15 Dec. 1918, overleden 20 Maart 1945 te Lüneburg in Duitschland.

Johannes Molegraaf, geb. 2 Jan. 1894 te Kralingen, timmerman, overleden 25 Nov. 1942 in het concentratiekamp, Amersfoort.

Johannes Passchier, geb. 15 Juli 1924, overleden 25 Jan, 1945 te Kirchling in Duitschland.

Simon Steenvoorden, geb. 5 Mei 1924, overleden 10 Nov. 1944 te Heringen in Duitschland.

Rudolf Tappenbeck, geb. 28 Oct. 1898, naar Duitschland weggevoerd, overleden 21 Dec. 1944 te Hamburg.

Johannes Petrus Vink, geb. 6 Jan. 1898, melkslijter, overleden 16 Sept. 1944 te Haarlemmermeer tengevolge van vliegtuigaanval.

Matthijs Paauw, geb. 3 Febr. 1918, overleden op 19 Aug. 1944 te Kassel.

Frank van Woersum, geb. 10 Dec. 1922, overleden 7 Nov. 1944 te Schwesing (Duitschland).

Willem Geijteman, geb. 8 Dec. 1913, overleden te Duisburg (Duitschland), in St. Joseph-hospitaal op 6 April 1944.

Noordwijkerhout

Petrus de Winter, geb. 7 Febr. 1917, gesneuveld.

Gerard Marinus Antonius Backes, geb. 5 Febr. 1920, gesneuveld.

Adrianus Leonardus van Schooten, geb. 18 Mei 1917, gedood bij bomaanval.

Wilhelmus Cornelis Hogervorst, geb. 6 Juli 1926 en Alida Prudentia Hogervorst, geb. 12 Oct. 1915 (beiden gedood doordat een Eng. vliegtuig brandend op het huis stortte).

François v. d. Berghe, geb. 11 Sept. 1917, gefusilleerd.

Jan Kool, geb. 2 April 1900, gefusilleerd.

Theodorus Bastianus Mooijekind, geb. 16 Dec. 1906, door bomaanval gedood.

Petrus Johannes Duivenvoorden, geb. 16 Juni 1914, bij mijnongeluk gedood.

Leonardus Thomas Kortekaas, geb. 2 Dec. 1918, bij mijnongeluk gedood.

Gerardus Tolen, geb. 5 Dec. 1921, bij mijnongeluk gedood.

Cornelis Andreas van Amsterdam, geb. 15 April 1927, bij mijnongeluk gedood.

Johannes van Elk, geb. 23 Juni 1920, bij mijnongeluk gedood.

Oegstgeest

Johannes Batelaan, geb. 31 Aug. 1911, overleden 7 Febr. 1945 te Leiden, tengevolge van een bombardement.

Simon Buitenom, geb. 31 Mei 1918, overleden 11 Febr. 1945 te Paderborn in Duitschland.

Arie Bijl, geb. 23 Dec. 1908, overleden 2 Jan. 1945 kamp Neuengamme .

Arie van Egmond, geb. 28 Aug. 1885, overleden in kamp Bergen-Belsen, datum niet bekend (werd 19 Nov. 1945 afgeschreven wegens vertrek, onbekend waarheen).

Hendricus Simon Fles, geb. 24 Juli 1920, overleden 27 Nov. 1942 in kamp Oranienburg.

Joseph Johannes van Iterson, geb. 19 Maart 1915, overleden Mei 1940, ondergegaan met de 0 22.

Marinus Cornelis Jelier, geb. 26 Sept. 1894, overleden 31 Jan. 1943 in kamp Neuengamme.

Reinier Franciscus van Kampenhout, geb. 3 Jan. 1907, plaats en datum overlijden niet bekend.

Jobje van Kampenhout-Barnhoorn (echtgenoote van voorgaande) geb. 30 Juni 1910, overleden 27 April 1945 in de gevangenis te Scheveningen.

Jacob Key, geb. 24 Oct. 1901, 8 Maart 1945 te Leusden gefusilleerd.

Anton Knijnenburg, geb. 5 Maart 1924, overleden 26 Nov. 1943 te Berlijn-Tegel tijdens bombardement.

Nico Gerardus Willebrordus Knijnenburg, geb. 12 Maart 1919, overleden 29 Oct. 1943 in kamp Buchenwalde.

Jacobus van Loenen, geb. 17 Juni 1908, overleden 15 April 1945 te Potsdam bij een bombardement.

Albertus van der Mey, geb. 6 Mei 1918, overleden te Husum in een concentratiekamp.

Theo van den Oord, geb. 7 Juni 1925, overleden 22 Jan. 1944, neergeschoten op de Laan van Alkemade te Oegstgeest, bij een poging tot ontvluchting.

Petrus Antonius Ravelli, geb. 12 Sept. 1918, op 9 Juli 1942 te Utrecht gefusilleerd.

Auguste Chrétien Joseph Reitsma, geb. 26 Juli 1922, op 1 Juli 1943 te Haarlem gefusilleerd.

Paulus Cornelis Slootweg, geb. 15 Dec. 1901, overleden 28 Febr. 1945 bij een bombardement onder de gemeente Voorschoten.

Jan Stam, geb. 29 Aug. 1916, op g Juli 1942 te Utrecht gefusilleerd.

Theodorus Talboo, geb. 8 Febr. 1888, op 8 Maart 1945 te Leusden gefusilleerd.

Jacobus Albertus Wessendorp, geb. 10 Juli 1921, overleden

10 Mei 1940, door de Duitschers doodgeschoten bij Rhijnhof.

Mathijza Ch. Wijt, geb. 12 Oct. 1875, overleden 14 Nov. 1944 te Arnhem bij een bombardement.

Oud- Ade

Jacobus Hubertus Droog, geb. 24 April 1913, door Duitschers te Amsterdam doodgeschoten 18 Sept. 1944.

Oude- Wetering

Jan Katsburg, geb. 29 Jan. 1910, door beschieting vanuit een Engelsch vliegtuig gedood op 6 Maart 1943.

Roelof arendsveen

Joannes Petrus van Klink, geb. 14 Aug. 1923, na razzia naar Duitschland weggevoerd en aldaar overleden in December 1944.

Joannes Gerardus van Rijn, geb. 27 Sept. 1915, overleden bij bombardement Berlijn op 26 Nov. 1943.

Leonardus Jacobus Koek, geb. 26 Juli 1909, bij een poging arrestanten van de Landwacht te bevrijden, gevallen te Oude-Wetering op 13 Aug. 1944.

Antonius van Zanten, geb. 19 Sept. 1905, uit Duitsche krijgsgevangenschap teruggekeerd, maar door uitputting in het ziekenhuis te Leiden overleden op 16 Juli 1941.

Rijnsburg

G. Hermans, burgemeester van Rijnsburg, geb. 24 Aug. 1910, overleden 18 April 1945, concentratiekamp Wöblingen (Dtsl.).

Nicolaas van den Eikel, geb. 25 Aug. 1925, overleden 10 April 1945 tijdens een gevangenentransport in Duitschland.

Nicolaas van Egmond, geb. 28 Febr. 1906, overleden 6 Juli 1940 bij bombardement te Noordwijk.

Nicolaas van Delft, geb. 26 Juli 1912, gesneuveld 10 Mei 1940 als militair in Katwijk.

Cornelis de Mare, geb. 17 Juni 1911, overleden 11 Dec. 1944 bij bombardement te Leiden.

Jan van der Mei, geb. 20 Sept. 1919, overleden 10 Mei 1940 bij 't Haagsche Schouw als burgerslachtoffer.

Abraham van der Vijver, geb. 8 Aug. 1919, overleden 11 Mei 1940 te Rijnsburg als burgerslachtoffer.

Rijpwetering

Nicolaas Dongelmans, geb. 4 Jan. 1913, naar Vught vervoerd en daar afgemaakt.

Verder zijn te Rijpwetering 22 Febr. 1942, 2 bommen gevallen, waardoor een stal van den heer M. J. Heemskerk, met 16 koeien en ander vee, geheel vernietigd werd, zonder brand te veroorzaken. Persoonlijke ongelukken kwamen gelukkig niet voor. Een groote hooiberg blokkeerde de woning, die er achter stond.

Sassenheim

Theodoricus Antonius Beekman, oud 25 jaar, gesneuveld 10 Mei 1940 als militair te Dubbeldam.

Franciscus Joseph van Breukelen, geb. 17 Maart 1915, gesneuveld als militair in Mei 1940.

Leendert Noort, geb. 22 Juli 1920, gesneuveld als militair in Mei 1940 op het vliegveld Ypenburg.

Michiel Vercouteren, geb. 2 April 1910, gesneuveld als militair 14 Mei 1940 te Hoek van Holland.

Cornelis Jacobus Petrus van der Zon, oud 31 jaar, gesneuveld als militair 10 Mei 1940 te Dubbeldam.

Roelof Zoutman, geb. 11 Juli 1899, overleden te Sassenheim op 20 Maart 1945 ten gevolge van een bombardement.

Dirk Plagmeijer, geb. 3 Febr. 1921, gefusilleerd te Utrecht 4 April 1944.

Arnoldus Johannes Vrijburg, geb. 13 April 1924, overleden te Kassel (Dld.) 13 Mei 1945.

Leendert Izaäc Stelma, geb. 21 Febr. 1924, overleden te Kassel (Dld.) 21 Febr. 1944.

Floris Hogewoning, geb. 9 Sept. 1923, blijkens schrijven van een Veldprediker van het Ned. Roode Kruis in Duitschland overleden.

Voorhout

Boudewijn Jan Jacob Timmers, geb. 10 Juni 1917, overleden 20 Maart 1943 te Voorhout, getroffen door granaatscherf tijdens de oorlogsdagen van Mei 1940 te Valkenburg

(Z.H.). Militair wapen I-III 4 R.I., van beroep bloembollenkweeker.

Gerrit Jacob van Rheenen, geb. 7 Sept. 1917, overleden 10 Mei 1940 te Rijnsburg door mitrailleervuur. Militair wapen 6 Reg. Art., van beroep bloembollenkweeker.

Johannes Antonius Zoet, geb. 7 Maart 1920, overleden 31 Maart 1945 te Voorhout, ten gevolge van een luchtbombardement, van beroep schipper.

Johannes van Kempen, geb. 24 Sept. 1924, overleden te Amersfoort 5 Febr. 1945, gefusilleerd in concentratiekamp, van beroep chauffeur.

Johannes Mattheus de Groot, geb. 20 Oct. 1914, overleden te Ippesheim (Dld.) 17 April 1945, door een revolverschot van Amerikaansch soldaat, van beroep bloembollenkweeker.

Albertus Johannes Lestraden, geb. 13 Nov. 1922, overleden te Stuttgart (Dld.) 5 Nov. 1944 wegens longbloeding na luchtbombardement, van beroep machinebankwerker.

Voorschoten

Henryc Alexander Adamsky, geboortedatum niet bekend, gefusilleerd 12 Maart 1945 te Rotterdam.

Leendert Bouthoorn, geb. 16 Maart 1912, gefusilleerd 6 Febr. 1945 te Buchenwalde.

Franciscus Jannes Joseph Eversteijn, geb. 9 April 1905, overleden 25 Nov. 1944 te Neuengamme.

Teunis de Groot, geb. 12 Juni 1902, lafhartig vermoord 3 Sept. 1944 te Voorschoten.

Frans Willem Kusters, geb. 30 Jan. 1916, lafhartig vermoord 3 Sept. 1944 te Wassenaar.

Johannes Marie Lamboo, geb. 10 Oct. 1919, soldaat, gesneuveld 12 Mei 1940 te Dordrecht.

Abraham Limburg, geb. 26 Sept. 1920, gefusilleerd 12 Maart 1945 te Rotterdam.

Willem van Mulligen, geb. 17 Sept. 1914, gefusilleerd 8 Maart 1945 te Apeldoorn.

Herman Henri Schouten, geb. 29 Oct. 1922, overleden 17 December 1944 in Neuengamme.

Johannes Cornelis Wagtendonk, geb. 5 Jan. 1922, gefusilleerd 12 Maart 1945 te Rotterdam.

Koenraad Marinus Wolleswinkel, geb. 22 Sept. 1911, soldaat, gesneuveld 10 Mei 1940 te Dubbeldam.

Evert Zuidmeer, geb. 26 Maart 1915, soldaat, gesneuveld 13 Mei 1940 op de Grebbe.

Pieter Willem Mol, geb. 1 Dec. 1921, aan ontberingen overleden 31 Maart 1945 in Duitschland.

Leendert Verstoep, geb. 4 Jan. 1922, overleden door granaatvuur uit vliegtuigen 15 Mei 1940.

Henri Deurlo, geb. 2 Febr. 1908, overleden door beschieting uit vliegtuigen 13 Mei 1940.

Jacob Stapper, geb. 11 Maart 1866, overleden door bombardement aan de Vinkbrug 6 Febr. 1945.

Cornelis Philippus van Kooij, geb. 19 Maart 1917, overleden door granaatvuur uit vliegtuigen 14 Mei 1940.

Jacobus van der Ham, geb. 18 Nov. 1918, overleden door granaatvuur uit vliegtuigen 10 Juni 1940.

Jacobus Johannes Leonardus van der Meer, geb. 24 Sept. 1937, overleden door bombardement aan de Vinkbrug 6 Febr. 1945.

Jan Jacobus van der Meer, geb. 29 Jan. 1936, overleden door bombardement aan de Vinkbrug 6 Febr. 1945.

August Wilhelm Knappstein, geb. 15 Sept. 1891, overleden door beschieting uit vliegtuigen g Sept. 1944.

Louwrentius Martinus den Hollander, geb. 27 Juni 1925, overleden door beschieting uit vliegtuigen 12 Oct. 1944.

Pieter van Barneveld, geb. 31 Jan. 1883, overleden door bombardement in Ter Horst g Maart 1945.

Teunis Adrianus Baas, geb. 22 April 1909, overleden door beschieting uit vliegtuigen 6 Dec. 1944.

Dirk Verschoor, geb. 17 April 1913, overleden door spoorwegongeluk te Lünen (Dld.) 11 Aug. 1944.

Warmond

Adolphe Johan Louis Ketelaar, Burgemeester van Warmond, geb. 25 Juni 1896, overleden 6 Sept. 1944 te Warmond (vermoord).

Herman Vallentgoed, geb. 14 Juni 1917, overleden 15 Juni 1940 te Zandvoort, vliegenier, is als zoodanig gesneuveld.

Willem Cornelis van der Does, geb. 28 Juni 1911, overleden Maart 1942 te Parijs.

Cornelis Jan op den Brouw, geb. 30 Jan. 1924, overleden

28 April 1944 te Warmond, in Duitschland tewerk gesteld, was ziek, kreeg geen verpleging, werd eerst naar hier teruggezonden, toen herstel uitgesloten was.

Cornelis Kaak, geb. 6 Dec. 1915, overleden 10 Sept. 1942 te Bremen, door bomaanslag omgekomen.

Nicolaas Theodorus Mathias Welsink, geb. 17 Aug. 1918, overleden 3 Juni 1943 te Kiel Holtenau.

Adrianus Johannes Antonius de Hey, geb. 6 Mei 1923, overleden 24 Nov. 1943 te Swinemunde.

Joannes Anthonius Joseph Beugelsdijk, geb. 5 Sept. 1919, overleden 7 Jan. 1945 te Hamburg.

Adrianus Jacobus van Tongeren, geb. 12 Jan. 1918, overleden 25 April 1945 te Berlijn, door Russische granaat getroffen.

Johan Marie Breedijk, geb. 14 Jan. 1914, overleden 20 Jan. 1942 te Duisburg.

Bartholomeus Adrianus van de Kerkhof, geb. 19 Oct. 1923, overleden Febr. 1946 te Hamborn-Rotenburg.

Theodorus Hendrikus van de Kerkhof, geb. 10 Dec. 1923, overleden 18 Jan. 1945 te Cosendorf.

Johannes Antonius Versteeg, geb. 15 Juli 1904, overleden 18 Maart 1945 te Warmond door bomaanslag.

Gerard Jan van Wickevoort Crommelin, geb. 10 Sept. 1894, overleden 10 Mei 1940 te Voorschoten, ging op 10 Mei 1940 naar Den Haag om zijn diensten aan een Departement aan te bieden, trof bij 't Haagsche Schouw Duitsche soldaten, raakte in gevecht en sneuvelde.

Wassenaar

M. C. M. Kamps, Wachtm. Staf I.-R. H.M., gesneuveld 10 Mei 1940.

W. H. M. Bartels, Korp. Depôt Comp. Art. M.D., gesneuveld 11 Mei 1940.

J. van Zuylen, Wachtm. Lucht., gesneuveld 10 Mei 1940.

Gerrit Hagen, Serg. 3-V-2 Luchtw., gesneuveld 10 Mei 1940.

H. A. Dijkstra, 1.I.1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.

C. J. 0. Noordendorp, gesneuveld 13 Mei 1940.

J. W. V. Spijker, 2. 1. R.H.M., gesneuveld 13 Mei 1940.

A. Blauwbroek, sold. M.C. 1.1. R.I., gesneuveld 13 Mei 1940.

H. Tolsma, huz. 2.1. R.H.M., gesneuveld 14 Mei 1940.

R. van Dijk, sold. 1.1. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.

A. Niemeyer, sold. 1 I. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
J. Wever, sold. M.C.I. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
J. Langstra, sold. M.C.I. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
F. Blaak, sold. 3.I. 1. R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
A. Koops, sold. M.C.I. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
W. F. Bathoorn, sold. 3. 1. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
E. Huberts, sold. 3 1. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
S. Koen, sold. 3 I. 1 R.I., gesneuveld 11 Mei 1940.
J. Post, soldaat, gesneuveld 11 Mei 1940.
Wed. Knuppe-Mulder, overleden 12 Mei 1940 (t.g.v. oorlogshandeling).
C. M. Buurman-Kanbier, geb. 27 Maart 1911, overleden 13 Mei 1944 (geweerschot Duitsch Milit.)
D. Stapper, geb. 12 Oct. 1921, overleden 8 Sept. 1944 (beschieting uit de lucht).
P. C. v. d. Bogaert, geb. 11 Juni 1928, overleden 21 Oct. 1944 (landmijn).
W. J. v. d. Holst, geb. 20 Oct. 1918, overleden 21 Nov. 1944 (beschieting uit de lucht).
J. H. W. M. v. d. Klaauw, geb. 25 Maart 1922, overleden 5 Dec. 1944 (bombardement).
A. C. J. Verhoeven, geb. 11 Aug. 1907, overleden 28 Dec. 1944 (bombardement).
N. J. Lamboo, geb. 15 Maart 1922, overleden 28 Dec. 1944 (bombardement).
C. de Jong, geb. 6 Jan. 1873 overleden 16 Jan. 1945 (landmijn).
J. J. van Dort, geb. 15 Aug. 1902, overleden 14 Febr. 1945 (bombardement).
G. Holten, geb. 24 Juli 1915, overleden 15 Febr. 1945 (bombardement).
Th. J. van der Voort, geb. 17 Jan. 1897, overleden 28 Febr. 1945 (bombardement).
M. Roelse, geb. 1 Maart 1875, overleden 18 Maart 1945 (bombardement).
W. J. Jung, geb. 25 Jan. 1926, overleden 18 Maart 1945 (bombardement).
M. N. J. Kessler, geb. 28 Juni 1921, overleden 14 Maart 1945 (bombardement).
F. H. A. Schröder, geb. 6 Oct. 1903, overleden 18 Maart 1945 (bombardement).

A. Jongejan, geb. 25 Oct. 1890, overleden 26 April 1945 (geweerschot Duitsch militair).

F. Korver, geb. 29 Jan. 1918, overleden 5 Mei 1945 (geweerschot S.S.-man) .

C. H. Altorf, geb. 8 Juli 1933, overleden 31 Mei 1945 (landmijn).

De volgende niet-ingezetenen kwamen om :

M. E. Kloosterman, geb. 21 Oct. 1885, overleden 26 Aug. 1943 uit 's-Gravenhage (landmijn).

A. Bot, geb. 31 Dec. 1906, overleden 7 Sept. 1944 uit Amsterdam (geweerschot Duitsch milit.).

C. Leebeek, geb. 2 Febr. 1901, overleden 14 Sept. 1944 uit 's-Gravenhage (bombardement).

F. W. Kusters, geb. 30 Jan. 1916, overleden 3 Sept. 1944 uit Voorschoten (moord politieke tegenst.).

P. J. Koolmees, geb. 3 Dec. 1922, overleden 11 Dec. 1944 uit 's-Gravenhage (bombardement).

B. Boers, geb. 7 Maart 1878, overleden 28 Dec. 1944 uit 's-Gravenhage (bombardement).

J. C. Penning de Vries, geb. 25 Maart 1923, overleden 28 Dec. 1944 uit 's-Gravenhage (bombardement).

C. J. Kooy, geb. 7 Oct. 1912, overleden 3 Febr. 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).

L. Klinkspoor, geb. 31 Jan. 1893, overleden 3 Febr. 1945 uit Naaldwijk (bombardement).

W. C. Havik, geb. 21 Nov. 1891, overleden 14 Febr. 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).

P. Gans, geb. 30 Oct. 1927, overleden 4 Maart 1945 uit Leiden (bombardement).

J. M. Rossenberg, geb. 10 Aug. 1925, overleden 4 Maart 1945 uit Leiden (bombardement).

E. Vrolijk, geb. 15 Febr. 1920, overleden 9 Maart 1945 uit Oegstgeest (bombardement).

M. A. F. Dieben, geb. 10 Jan. 1900, overleden 9 Maart 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).

C. Griffioen, geb. 7 Dec. 1894, overleden 9 Maart 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).

H. Ph. Logmans, geb. 24 April 1892, overleden 9 Maart 1945 uit Amsterdam (bombardement).

G. P. C. v. Marrewijk, geb. 8 April 1895, overleden g Maart 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).
J. v. Wijngaarden, geb. 22 Oct. 1905, overleden 18 Maart 1945 uit Rotterdam (bombardement).
H. M. M. Kaay, geb. 23 Maart 1941, overleden 18 Maart 1945 uit Rotterdam (bombardement).
L. v. d. Laan, geb. 22 Sept. 1898, overleden 25 Maart 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).
W. v. d. Lugt, geb. 11 Dec. 1905, overleden 23 April 1945 uit 's-Gravenhage (bombardement).

Op de Waalsdorpervlakte onder de gemeente Wassenaar werden de stoffelijke resten gevonden van de navolgende, aldaar door Duitschers gefusilleerde personen :

J. v. Spronssen, geb. 28 Nov. 1922, gefusilleerd 17 Nov. 1944, uit 's-Gravesande.
J. A. v. Spronssen, geb. 31 Juli 1921, gefusilleerd 17 Nov. 1944, uit 's-Gravesande.
Jan la Graauw, geb. 22 Nov. 1908, gefusilleerd 17 Nov. 1944, uit Naaldwijk.
Johannes la Graauw, geb. 20 April 1912, gefusilleerd 17 Nov. 1944, uit Monster.
G. J. Oerlemans uit Rotterdam.
H. H. Schotanus à Steringa Idzerda, geb. 26 Sept. 1885, gefusilleerd 3 Nov. 1944, uit 's-Gravenhage.
J. W. Heye, geb. 3 Nov. 1919, uit Heinoo.
K. Muller, geb. 24 Mei 1923, uit Heinoo.
Richard A. H. L. Voitus van Hamme, geb. 15 Aug. 1904, gefusilleerd 4 Nov. 1942, uit Amsterdam.
L. Jansen, geb. 28 Maart 1900, gefusilleerd g Oct. 1943, uit Amsterdam.
J. Dieters, geb. 31 Jan. 1901, gefusilleerd g Oct. 1943, uit Deventer.
J. Kwak, geb. 28 Sept. 1917, gefusilleerd 12 Febr. 1942, uit Rotterdam.
T. Bakker, geb. 26 Aug. 1902, gefusilleerd 24 April 1944, uit Amsterdam.
J. A. J. Verleun, geb. 13 Aug. 1919, gefusilleerd 7 Jan. 1944, uit Amsterdam.
W. Lengton, geb. 4 April 1917, gefusilleerd 13 April 1944, uit Zwolle.

A. J. W. Stoppelenburg, geb. 5 Juli 1901, gefusilleerd 23 Febr. 1942 uit Rotterdam.
W. Spronk, uit Gorinchem.
R. H. v. Mil, uit Rotterdam.
M. Pronk, uit 's-Gravenhage.
M. v. Baarle, uit Rotterdam.
D. E. F. de Clerck, uit Rotterdam,
C. J. P. Schalker, uit 's-Gravenhage.
A. F. de Clerck, uit Rotterdam.
N. Beuzemaker, uit Amsterdam.
P. J. M. Vloet, geb. 27 Oct. 1914, gefusilleerd 22 Maart 1944, uit Oploo.
J. F. Dalemans, geb. 21 Sept. 1908, gefusilleerd 30 Maart 1944, uit Amsterdam.
H. P. Hos, geb. 1 Dec. 1916, gefusilleerd 11 Mei 1944, uit Haarlem.
T. J. Jansen, geb. 9 Juni 1906, gefusilleerd 11 Mei 1944, uit Weibert (Delfzijl).
E. Cahn, geb. 27 Juli 1889, gefusilleerd 3 Maart 1941, uit Amsterdam.
B. IJzerdraat, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Haarlem.
J. Kyne, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Vlaardingen.
J. v. d. Ende, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Vlaardingen.
A. Kop, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Vlaardingen.
E. C. F. Hellendoorn, geb. 29 Nov. 1912, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit 's-Gravenhage.
L. Keesmaat, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Dordrecht.
H. M. H. Coenradi, geb. 3 April 1909, gefusilleerd 13 Maart 1941; uit Amsterdam.
J. Eyl, geb. 1 Oct. 1896, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Amsterdam.
J. J. Smit, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Vlaardingen.
L. Langstraat, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Rotterdam.
G. den Boon, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Lekkerkerk.
H. Wielinga, gefusilleerd, 13 Maart 1941, uit Delft.
R. B. v. d. Borden, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Vlaardingen.
D. Kouwenhoven, geb. 12 Mei 1916, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Amerongen.
A. J. de Haas, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Schiedam.
J. B.v. d. Bergh, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Rotterdam.

F. Rietveld, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Klundert.
A. v. d. Burg, gefusilleerd 13 Maart 1941, uit Vlaardingen.

Voorts werden nog de lijken gevonden van 30 personen, eveneens door Duitschers gefusilleerd, welke nog niet geïdentificeerd zijn geworden.

Woubrugge

H. K. Wittebol, geboren Gerrits, 29 jaar, is 14 Mei 1940 door het neervallen van een bom uit een Duitsch vliegtuig doodelij k gewond.

Lodewijk van Rosendaal, oud 25 jaar, overleden 6 December 1944 in het concentratiekamp Neuengamme in Duitschland.

Karel Benjamin van Seventer, oud 21 jaar, overleden Maart 1945, nabij Halfweg gefusilleerd.

Cornelis van der Zwan, oud 77 jaar, wonende te 's-Gravenhage, overleden 6 Febr. 1945 ; Elizabeth Westmaas, oud 25 jaar, wonende te Amsterdam, overleden 24 April 1945 en Barbara Zieltjes, oud 26 jaar, wonende te Alphen a.d. Rijn, overleden 24 April 1945, zijn in verband met beschietingen door geallieerde vliegtuigen in deze gemeente gedood terwijl Pieter Wilhelm Blom, geb. 11 Nov. 1917, Willem Kastelijn, geb. 26 Jan. 1913, beiden wonende alhier, bij dergelijke beschietingen zijn gewond, ten gevolge waarvan eerstgenoemde waarschijnlijk levenslang het gebruik van zijn rechterhand zal moeten missen.

Zoeterwoude

Anthonius Gerardus Maria Vreeburg, geb. 8 Apr. 1921 te Boskoop, overleden te Potsdam, Prensbauerberg (Duitschland) 8 Febr. 1944, was in Duitschland tewerkgesteld.

Theodorus Johannes Velseboer, geb. 30 Aug. 1924 te Alphen aan den Rijn, overleden te Spandau (Duitschland) op 29 Mei 1943, is in het Stedelijk ziekenhuis te Spandau overleden tengevolge van darmafsluiting.

Pieter Vromans, geb. 19 Juni 1922 te Leiden, overleden te Oegstgeest op 9 Sept. 1944 (gefusilleerd).

W. M. FLIM

12 FEBRUARI 1904—1945

Toen de vreugde over de bevrijding eenigszins geluwd was, beseften velen onzer, dat vele vrienden in de bezettingsjaren van ons heen waren gegaan zonder terug te keeren. WIM FLIM werd op 15 Mei 1944 door den vijand gearresteerd ; na eenigen tijd in Scheveningen en langeren tijd in Vught te hebben gevangen gezeten, werd hij naar Duitschland vervoerd ; hij kwam om het leven bij de scheepsramp te Lübeck, waarbij honderden gevangenen met hem den dood vonden. WIM FLIM is na de bevrijding niet tot zijn gezin, niet naar zijn geboorteplaats Leiden, waar hij sedert 1936 als huisarts was gevestigd, teruggekeerd.

Dokter FLIM werd op 12 Febr. 1904 te Leiden geboren, hij bezocht in zijn geboorteplaats de H. B. S. en de Universiteit, verwierf op 15 April 1932 het arts-diploma. Leidenaar van geboorte, Leidenaar in hart en nieren, bekend met de nooden en gewoonten der Leidsche bevolking, verwierf hij zich al spoedig een uitgebreide praktijk en was als arts zeer gezien en gewaardeerd bij zijn patiënten. Zijn groote ervaring in de Verloskunde, door hem verworven als assistent bij Prof. P. C. T. VAN DER HOEVEN, kwam hem in zijn praktijk zeer goed van pas. Hij leefde met zijn patiënten mee, begreep hen, was voor velen van hen niet alleen de dokter, maar ook een vriend. Zijn dood heeft een groote leegte achtergelaten. Wat FLIM voor zijn gezin heeft beteekend en voor zijn vrienden — hij had er vele — valt buiten het bestek van dit korte levensbericht. FLIM voelde sociaal, hij was een liefhebber der roeisport, was voorzitter der Leidsche roeivereeniging „Die Leythe" en was verbonden aan het bureau voor medische sportkeuring als een der keurende artsen.

Zijn liefde voor het Vaderland, zijn bereidwilligheid illegaal werk zooveel als in zijn vermogen was te steunen — zijn arrestatie was een direct gevolg van deze werkzaamheden -,

zijn immer enthousiaste medewerking bij het artsenverzet tijdens de bezettingsjaren, zullen vele Leidenaars en collega's in dankbare herinnering houden.

WIM FLIM was een goed mensch, dokter **FLIM was** een goed dokter, hij was een goed Vaderlander. Hij ruste in vrede !

W. J. **BRUINS SLOT.**

PROF. DR. J. HUIZINGA

7 DECEMBER 1872—1 FEBRUARI 1945

Zeven en twintig jaar van zijn leven heeft HUIZINGA te Leiden gewoond, eerst aan den Witten Singel tegenover den Hortus, later aan den rand van de stad bij den Leidschen Hout. In 1915 werd hij hier hoogleeraar ; in 1942 voerde de bezettende macht hem weg als gijzelaar en ontzegde hem daarna het verblijf te Leiden. Hij kwam hierheen uit Groningen, waar hij geboren en getogen was, waarheen hij, na acht jaren leeraarschap in Haarlem, in 1905 was teruggekeerd als hoogleeraar in de geschiedenis. Van huis uit taalkundige en oriëntalist — twee jaar was hij ook privaatdocent in de Indische oudheid- en letterkunde geweest te Amsterdam — had hij in zijn Groningsche jaren op historisch gebied nog betrekkelijk weinig gepubliceerd. Eerst hier in Leiden ontstonden zijn groote werken : *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919), *Mensch en Menigte in Amerika* (1918), *Erasmus* (1924), *Homo Ludens* (1938) en zooveel meer. Hier is hij geworden de cultuurhistoricus van naam, die in beteekenis wordt gesteld naast den grooten Zwitser uit de vorige eeuw, **JACOB BURCKHARDT.**

HUIZINGA was van huis uit Groninger. Hij was Nederlander in de beste beteekenis van het woord. Hij was een Europeesche geest. Maar hij was ook Leidenaar en aan de Leidsche Universiteit gehecht. Hij is bij meer dan een gelegenheid haar pleitbezorger geweest, heeft als rector-magnificus haar eer gehandhaafd door een onwaardigen Duitscher de gastvrijheid te ontzeggen, heeft door zijn houding en voorbeeld in den bezettingstijd haar vrijheid mede gered.

Van de belangstelling en liefde, die hij voor Leiden en hei Leidsche stadsschoon had, heeft hij meer dan eens, bij de dreigende demping van de Mare en bij den herbouw van het verbrande stadhuis, blijken gegeven.

Een groot geleerde, een fijne kunstzinnige geest, een boeiend schrijver, een man wars van alle vertoon, eenvoudig in zijn roem en nobel van gezindheid, is in hem heengegaan. Hij stierf na een zwaren winter in De Steeg, drie maanden voor de bevrijding.

TH. J. G. LOCHER

PROF. DR. N. J. KROM

5 SEPTEMBER 1883-8 MAART 1945

Prof. Dr N. J. KROM is geboren in 's-Hertogenbosch, waar zijn vader archivaris was. Toen deze jong overleed, trok zijn moeder met hem bij haar ouders te Nijmegen in, zoodat hij in deze tweede woonplaats de lagere school en het gymnasium bezocht heeft. Een geboren Leidenaar is Prof. KROM dus niet geweest, maar het grootste deel van zijn leven woonde en werkte hij te midden van ons. Als student kwam hij reeds in 1901 hier aan, sindsdien heeft hij steeds grootere liefde en toewijding voor de stad zijner inwoning getoond.

Zijn studentenkamer bevond zich in de Kloksteeg met uitzicht op Pieterskerk en Gravensteen, dicht bij het Universiteitsgebouw ; geen wonder dat deze monumenten bij hem de belangstelling en genegenheid voor onze stad bijzonder aangewakkerd hebben.

Nadat hij als assistent verbonden was geweest aan het Museum van Oudheden, promoveerde hij in Februari 1908. Reeds spoedig ontving de jonge doctor de regeeringsopdracht een Oudheidkundigen Dienst in Indië te organiseeren ; inmiddels was hij in Maart 1909 met Mej. B. M. VAN DER PLAS gehuwd en met deze voor verdere studie naar Rome gereisd. Begin 1910 vertrok het jeugdige echtpaar via Britsch-Indië, Birma, Indo-China en Ceylon naar Java.

Dat Dr KROM de opdracht goed uitvoerde en nieuwe verplichtingen jegens de regeering voor twee groote standaardwerken over den Baraboedoer en Hindoejavaansche Kunst, ondanks het voor hem ongunstige tropische klimaat binnen den bepaalden tijd nakwam, wordt hier alleen vermeld om een indruk te geven van zijn enorme werkkracht en zijn consciëntieuze nauwgezetheid.

Teruggekeerd in Leiden werd hij in 1919 benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de archaeologie en oude geschiedenis van Ned.-Indië, in 1925 werd hij als gewoon

hoogleeraar ook belast met het onderwijs in de koloniale geschiedenis.

Niettegenstaande dit dubbele professoraat en de vele bestuursfuncties, welke hij in het belang van de Leidsche Hoogeschool en de wetenschap vervulde, zijn omvangrijke plichten als auteur en als gecommitteerde bij de eindexamens van gymnasia, heeft Prof. KROM nog tijd gevonden uit liefde voor zijn woonplaats vele Leidsche instellingen op voorbeeldige wijze te dienen.

In dit opzicht moet allereerst genoemd worden zijn ruim zo-jarig regentschap van het Heilige Geest Weeshuis aan de Hooglandsche Kerkgracht, waar hij jarenlang met Dr. A. BEETS samenwerkte en als voorzitter-regent het aantal kinderen van 30 tot 75 zag stijgen. Het eeuwenoude archief, door wijlen L. G. LE POOLE geordend, en de eigenaardige tradities van het „Huis'' hadden zijn volle belangstelling.

Van zijn vele andere Leidsche functies getuigt de navolgende, waarschijnlijk niet volledige opsomming : Ouderling en Kerkvoogd der Waalsch Hervormde Gemeente, Regent van het Oudeliedenhuis aan de Heerengracht, Bestuurslid Ver. v. Voorbereidend Onderwijs, Lid van de Commissie van Toezicht op de Lagere School, Regent van het Loridans-Hofje.

Prof. KROM verrichtte al deze bestuursbezigheden uitstekend, hij was overal stipt op tijd, sprak weinig maar steeds ter zake, was rustig en bescheiden, altijd van goeden wille. Door zijn ijzersterk geheugen, zijn helder en, over personen, mild oordeel was hij in elk college een zeer gewaardeerd medebestuurslid, een beminnelijk, werkzaam en wijs mensch, hij is helaas te vroeg van ons heengegaan.

J. J. GROEN

PROF. DR. J. W. MULLER

14 JUNI 1858—18 MAART 1945

Op 18 Maart 1945 overleed te Leiden de oud-hoogleeraar in de Nederlandsche taalkunde JACOB WIJBRAND MULLER. Geboren te Amsterdam 14 Juni 1858, als tweede zoon van den geleerden boekhandelaar, verzamelaar en bibliograaf FREDERIK MULLER, was hij door zijn vader aanvankelijk bestemd voor den boekhandel. Zijn voorkeur bleek echter uit te gaan naar de wetenschap en in 1875 begon hij zijn Leidsche studiejaren, waarin hij zich onder de leiding en naar het voorbeeld van Prof. MATTHIAS DE VRIES vormde tot den volledigen Nederlandschen philoloog, waarvan hij gedurende zijn lange loopbaan een zoo kenmerkende verpersoonlij king zou zijn. Hoe talrijk zijn met de uiterste nauwgezetheid bewerkte onderzoekingen over bijzonderheden in taal-, woord- en namenkunde ook waren, tegelijk was voor hem het geheel van de Nederlandsche taaluiting in letterkunde, schrift, spraak, dialect en volkskunde een onverbrekelijk en levend verbonden volksbezit, aan welks geschiedenis, begrip en behoud hij al zijn krachten van hart en hoofd in volle toewijding opdroeg. Na een zestal jaren, 1882-1888 als leeraar in Nederlandsche taal en Vaderlandsche geschiedenis aan het gymnasium te Haarlem, werkte hij tot 1902 te Leiden als mede-redacteur van het Groot Woordenboek der Nederlandsche taal, waarop zijn hoogleeraarstijdperk volgde, van 1902-1915 te Utrecht voor taal- en letterkundige geschiedenis, en van 1915 tot 1924 alleen voor de taalkunde — naast zijn vriend en studiegenoot G. KALFF voor de letterkunde — wederom te Leiden.

De jaren van vruchtbaren wetenschappelijken arbeid, die hij bij zijn aftreden nog hoopte voor zich te hebben, zijn hem in ruime mate ten deel gevallen en hij heeft ze tot het laatst onder de zware tijdsomstandigheden nuttig kunnen besteden. Het middelnederlandsche Reynaert-epos is van

zijn proefschrift in 1884 af het gebied van zijn onafgebroken werkzaamheid gebleven. Van zijn critische tekstuitgave met commentaar bezorgde hij nog in 1943 een derden druk. Eenige zijner belangrijkste opstellen werden in 1938 bij zijn tachtigsten verjaardag in een bundel herdrukt. Het volgende jaar liet hij daarop als afzonderlijk boek nog een omwerking volgen van zijn breede studie over de Uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied vooral in de 17e eeuw.

Hij is met zijn werk, zijn krachtige menschelijkheid en zijn groote persoonlijke belangstelling voor zijn leerlingen een vertrouwd leidsman en een levende steun geweest.

Rotterdam. F. K. H. **KOSSMANN**

PROF. Mr. B. M. TELDERS

19 MAART 1903—6 APRIL 1945

Het is 6 April 1945.

Een groote geest is heengegaan, een warm kloppend hart is tot staan gekomen in het hongerkamp van Bergen-Belsen. Ruim vier jaren van ongebroken verzet, soms in zwaarmoedigheid, nooit in, wanhoop doorleefd in concentratiekampen zijn ten einde.

Niet velen in den lande beseffen de zwaarte van dit verlies. Maar de weinigen die hem goed kenden buigen het hoofd in diepen rouw en in intense droefheid en voor hun oogen rijst opnieuw, in herinnering, deze nobele mensch, met zijn diepe belangstelling, zijn flitsenden geest, zijn gulle gastvrijheid, zijn soms bizarre smaak en zijn taaie beginselvastheid.

Zijn strijd voor recht en verdraagzaamheid is gestreden én gewonnen, met het offer van zijn leven. Wat ons blijft is zijn werk en zijn voorbeeld. Maar welk een geschenk.

Leidens verzet gaf ons de Universiteit. Deze, op haar beurt, schonk ons dien afkeer van dwang, die in mannen als Telders zijn uitersten exponent vond, omdat zij ons leerden dat vrijheid wel het hoogste, doch geen gemakkelijk te beleven recht is, een dat zware, persoonlijke, verantwoordelijkheid oplegt, tot het laatste offer toe. Zoo ooit één leefde naar zijn leer dan was het deze intens levende mensch, die het leven zoo lief had.

In hem verliest het land een staatsman, de Universiteit een jurist, zijn omgeving een vriend die hen opbeurde en raad gaf. Wie de herinnering aan hem levend kan houden zal daaruit altijd weer geestkracht en moed weten te putten en raad weten te vinden ; de kracht om zich zelf te blijven in beproevingen, den moed om te leven naar eigen overtuiging en den raad om, zelf werkend, zelf denkend, zich te ontplooien tot hooger, edeler vorm, de gemeenschap ten bate, zichzelf ter vervulling.

Mr. F. E. VLIELANDER HEIN

G. HERMANS

GEB. TE BRIELLE 24 AUG. 1910 — GEST. CONCENTRATIE-KAMP NEUENGAMME (WÖBLINGEN) 18 APRIL 1945

Hoewel een nieuwe burgemeester in den bezettingstijd met wantrouwen werd ontvangen en meestal zeer terecht, was dat met den heer HERMANS niet het geval. Het feit, dat hij als burgemeester uit Ouddorp was „verdreven" (binnen 24 uur moest hij vertrekken) bracht reeds aan het licht, dat hij niet tot de „Deutschfreundlichen" gerekend moest worden. Hij werd na korten tijd dan ook in Rijnsburg een geacht en populair man. Hij wist met de menschen om te gaan, verstrekte vaderlijken raad en gaf blijk van groote vaderlandsliefde. Dat de Rijnsburgers dit op prijs stelden valt te begrijpen. Hij liet ook niets na om voor Rijnsburg, ondanks zijn jeugdigen leeftijd, een ware burgervader te zijn.

Toen de Duitschers Rijnsburg wilden evacueeren, heeft hij gesaboteerd en getraineerd en onder de Rijnsburgers, die reeds aan het inpakken waren, de broederlijke gezindheid die wel eens verstoord raakte, verzorgd en behouden.

Door zijn tactisch optreden in de kwestie van den aanslag op rechercheur DE GROOT, bleef het dorp voor wreede represailles gespaard. Tijdens den vriendschappelij ken omgang dien hij had met een der verzetsleiders in Rijnsburg, kwam hij met de verzetsgroep in contact. Hij verleende door middel van waarschuwingen en verstrekking van identiteitsbewijzen zijn volle medewerking.

In dezen strijd voor de vrijheid van het Vaderland, waarbij hij soms als dekking van den aftocht optrad, is hij gevallen. Door verraad werd zijn medewerking aan het verzet, bekend bij de Gestapo. Op den 4den Maart 1944 werd hij gearresteerd en naar Scheveningen overgebracht. Daarna was hij in Vught, Utrecht en Amersfoort. Hij heeft echter over het plaatselijk verzet hardnekkig gezwegen en daarmee heeft hij vele Rijns-

burgers het leven gered. Na Dollen Dinsdag werd hij op transport gesteld naar Wöblingen, een dochterkamp van Neuengamme, waar hij in het gezicht der vrijheid, omstreeks 18 April 1945, aan longontsteking overleed. In Rijnsburg waaide bij de bekendwording van zijn overlijden de vlag halfstok en het dorp betreurde in een rouwdienst een bemind burgervader en vriend, en bad om Gods troost voor zijn weduwe en jeugdig dochtertje. Bij ieder bevrijdingsfeest zal Rijnsburg hem met eerbied herdenken, die in stormgetij de fakkel der vrijheid fier omhoog hield.

Rijnsburg, 5 Mei 1946. S. C. H. **LEENHEER**

PROF. **DR.** H. T. COLENBRANDER

13 DECEMBER 1871-8 **OCTOBER 1945**

HERMAN **THEODOOR COLENBRANDER** werd den 13den December 1871 geboren te Drachten, waar zijn vader predikant was. Zijn gymnasiumjaren bracht hij in Arnhem en Den Haag door ; in 1891 ving hij zijn studie in Leiden aan. Hij maakte er **FRUIN** nog mee als hoogleeraar, wat in menig opzicht van grooten invloed is geweest op zijn verdere ontwikkeling als historicus. Reeds in 1897 promoveerde hij op het eerste deel van De Patriottentijd, waarvoor hij het materiaal in Londen, Parijs en Berlijn bijeen had gegaard. Het proefschrift toonde op slag de ongemeene qualiteiten van den nog jeugdigen schrijver. Het getuigde van een rijp en positief oordeel, het was, niet alleen voor een proefschrift maar ook voor een geschiedwerk, geschreven in een uiterst levendigen en bondigen stijl. Nog in 1897 gaat **COLENBRANDER** als adjunct-Rijksarchivaris naar Den Haag, waar hij de archieven der Oost-Indische Compagnie te ordenen kreeg. Naast zijn ambtelijke taak stelt zijn groote werkkracht hem tot scheppenden arbeid in staat : in 1899 waren de drie deelen van De Patriottentijd voltooid.

Belangrijker werk werd weldra zijn deel : in 1902 kreeg hij als lid en secretaris zitting in de Commissie van advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, terwijl hij tevens directeur werd van het bureau dezer instelling. In deze functie heeft hij de Nederlandsche geschiedschrijving door zijn bronnenpublicaties den weg gebaand van het punt, waar **FRUIN** ophield, 1795, tot 1840 toe. De arbeid, dien hij daartoe geleverd heeft, is ontzagwekkend : tien deelen Gedenkstukken, een brormenpublicatie over het ontstaan van de Grondwet en de Gedenkschriften van **FALCK,** zien met twee deelen Bescheiden over de groote Nederlandsche Zeeoorlogen en vijf deelen stukken over het bedrijf van **COEN** in Indië, het licht, op enkele deelen na tusschen 1905 en 1922.

Bovendien begeleidde hij zijn bronnenpublicaties met monografieën, die gezamenlijk de politieke geschiedenis van ons land in de jaren 1795 tot 1848 omvatten. Daarnaast leverde hij artikelen, later gebundeld in Historie en Leven, die tot het beste tellen, dat hij geschreven heeft.

Intusschen had de Leidsche Universiteit haar oud-leerling tot zich geroepen. Reeds in 1910 was de band nauwer aangehaald, toen de juridische faculteit COLENBRANDER toeliet als privaat docent in de staatkundige geschiedenis. In 1917 volgde de benoeming tot lector in dit vak, een jaar later die tot hoogleeraar maar op een gansch ander terrein : hij kreeg koloniale geschiedenis te doceeren. In 1925, wanneer BLOK aftreedt, keert COLENBRANDER tot de vaderlandsche geschiedenis terug.

COLENBRANDER'S belangstelling ging niet alleen uit naar het politiek gebeuren in het verleden, maar ook naar dat van zijn eigen tijd. Toegetreden tot de redactie van De Gids, wier secretaris hij worden zou, gaf hij in zijn overzichten zijn visie op het politiek gebeuren in binnen- en buitenland.

Zijn leerlingen zullen zich COLENBRANDER niet alleen herinneren om zijn brillant privatissimum over staatkundige geschiedenis of zijn steun bij hun werk, maar ook, en niet minder, om zijn warme belangstelling en stimuleerende kracht. Het was de bekoring van zijn persoonlijkheid, die hen boeide en boeit.

A. J. C. RÜTER

DANIËL PARMENTIER

25 MAART 1890—10 DECEMBER 1945

Toen we voor de gemeenteraadsverkiezing van 1939 de candidatenlijst indienden en de Voorzitter vernam, dat de heer Parmentier no 1 van de A.R.-lijst was, liet hij er onmiddellijk op volgen : „Dat is een geharnaste." Beter kon **DANIËL PARMENTIER** moeilijk worden getypeerd. Zoo kenden vriend en tegenstander hem : een geharnast strijder met open vizier.

Zijn strijd berustte steeds op een welgefundeerde overtuiging en op edele motieven.

Zijn harnas herkende de Bijbellezer als het borstwapen der gerechtigheid, gedekt door het schild des geloofs. Dat geloof bepaalde heel zijn optreden, deed hem ook eerlijke bestrijding eischen van zijn tegenstander. Gemakkelijk was hij niet, maar het moeilijkst voor zichzelf, vreezend steeds een ander onrecht te doen.

Als hij zich ergens voor gaf, gaf hij zich geheel. Dat is vooral uitgekomen in de ontwikkeling van zijn bedrijf, dat zijn energieke vader had gesticht, en dat door zijn onverdroten ijver werd tot een belangrijken tak onzer Leidsche industrie.

Ruim 40 jaar heeft hij daarin gewerkt en mogen zien, dat zijn werk gezegend werd en tot grooten bloei kwam, zoodat nu weer een flinke uitbreiding op het terrein achter de Schelpenkade noodzakelijk was, zelfs na de toevoeging van de fabrieksgebouwen der Fa. **LE POOLE** aan de Garenmarkt. Het heeft hem leed gedaan, dat de oorlog de uitvoering der plannen belemmerde, maar meer nog, dat zijn arbeiders gevaar liepen in dienst van den overheerscher te komen. Met hen, die hij als zijn medewerkers zag, ten opzichte van wie God hem groote verplichtingen had opgelegd, leefde hij geheel mee. Dit toonde hij vooral in het laatste oorlogsjaar, toen allerlei nood hen drukte en hij meermalen hen hielp, waar en hoe hij maar kon. Ver ook buiten dien kring ging zijn hartelijk mee-leven en mee-lijden.

Den ellendige en die geen helper had was hij vaak tot troost en steun.

Zijn geloof deed hem met alle kracht meewerken aan alles, wat Gods eer op menig terrein kon bevorderen. Reeds jong diaken der Geref. Kerk was hij tot bijna aan het einde van zijn leven een paar jaar ouderling. Het geestdriftig meewerken aan de bevordering van het geestelijk heil zijner medemenschen was daarvan het natuurlijk uitvloeisel. Hij heeft dat gedaan ook op maatschappelijk gebied als raadslid en lid, later Voorzitter der A. R.-Kiesvereeniging. Een achttal jaren gaf hij zich aan de Geref. Schoolvereeniging als haar uiterst bedachtzame en nauwkeurige penningmeester. Al dit werk te moeten neerleggen heeft hem zeer veel leed gedaan.

Troost daarvoor vond hij in zijn gelukkig gezin, dat evenals zijn familie zijn volle liefde had. De zware slagen, die vooral in het laatste oorlogsjaar zijn familie bij herhaling troffen, hebben zeer zeker bijgedragen tot verergering van zijn kwaal. Het gezin zag hij als de kern van ons volksleven. Het woord van onze Koningin daarover had zijn volle instemming. Hij was een warm vaderlander, die ook voor Leiden vol liefde zijn krachten gaf. Een man, wiens stroef karakter hem meermalen in den weg stond en hem zelf ook vaak hinderde, maar wiens ongerepte trouw ook ons en onze stad hem noode zal doen missen. „Nu de poorten der ziel naar de stoffelijke wereld onherroepelijk gesloten werden, schijnt voor hem het Licht van de geestelijke wereld, van God en Zijn engelen."

Leiden, Januari 1946 C. H. v. U.

MR. DR. J. A. VAN DER STOK

10 MEI 1889—13 DECEMBER 1945

Door den dood van Mr. Dr. JOAN ADRIAAN VAN DER STOK heeft de Leidsche gemeenschap een stillen, doch harden, een weinig op den voorgrond tredenden en toch belangrijken werker verloren, die verdient herdacht te worden in wat later haar annalen zullen zijn.

Geboren te Nieuwpoort (Z.-H.) als oudste van een geslacht, dat sinds vele generaties het burgemeestersambt aldaar had bekleed, was hij als het ware voorbestemd voor een juridisch-administratieve loopbaan.

Het jaar 1909 zag hem, na zijn gymnasiale opleiding te Gouda, zijn studies aanvangen aan de Leidsche Universiteit ; in 1919, verlaat door de vervulling van zijn militaire plichten der mobilisatiejaren '14—'18, sloot hij deze af met een lijvig proefschrift „De rechtstoestand der Gemeente-ambtenaren".

Door familiebanden van moederszijde aan Leiden verbonden, door zijn studiejaren gerijpt tot een oprechte liefde voor die stad, verkoos hij een benoeming op de Gemeentesecretarie aldaar boven een misschien meer belovende te Amsterdam ; hiermede heeft hij tevens zijn levenskeuze gedaan.

Zijn onkreukbaarheid als ambtenaar en zijn gedegen kennis als jurist hebben hem in een ambtsperiode van meer dan 25 jaren, waarin hij tot administrateur tevens waarnemend Gemeentesecretaris opklom, gemaakt tot den betrouwbaren adviseur van opvolgende burgemeesters en talrijke wethouders.

De gemeentelijke commissies der Lichtfabrieken, der gestichten Endegeest en Rhijngeest, Middelbaar Onderwijs enz. hadden hem tot secretaris ; als zoodanig heeft hij mede zijn stempel gedrukt op de groote vlucht der eerstgenoemde instelling bij haar uitbreiding naar de buitengemeenten en bij de radiodistributie.

Zijn speciale liefde had echter „het georganiseerd overleg" ; de Leidsche verordeningen op het gebied van den rechtstoestand der ambtenaren, de ziekte-, vacantie- en salarisregelingen gingen alle door zijn handen en zijn voorbeelden voor andere gemeenten. Nooit intrigeerend, steeds recht door zee, genoot hij de algemeene achting van allen, die ambtelijk met hem in relatie stonden.

Mr. **VAN DER STOK** had naast zijn werk twee liefdes : hij was een enthousiast reserve-officier en een ernstig muziekliefhebber.

Ook de mobilisatie '39—'40 en de oorlogsdagen zagen hem weder in zijn grenadiersuniform ; hij voerde in de Meidagen '40 het grensbataljon der Grenadiers te Scheveningen aan en zwaar leed hij onder de toenmalige capitulatie. Nog grooter leed deed het hem, dat zijn langdurige ziekte hem verhinderde in de latere bezettingsjaren die rol te spelen, waartoe zijn warm vaderlandsch hart hem gedreven zou hebben.

Degenen, die het voorrecht hadden als vriend door te dringen in zijn gesloten natuur, zullen een dankbaar aandenken houden aan een trouw, eerlijk en rechtschapen mensch.

Dr. C. H. HINS.

PROF. DR. P. C. FLU

11 FEBRUARI 1884—19 DECEMBER 1945

19 December 1945 is **PAUL CHRISTIAAN FLU** van ons heengegaan. Gedurende tientallen van jaren scheen het, alsof **FLU** door het geluk was uitverkoren. Geboren **11** Februari **1884** te Paramaribo, groeide hij daar op en begon aan de Artsenschool zijn geneeskundige studiën, die later te Utrecht werden voltooid. De Utrechtsche Universiteit, terecht trotsch op dezen leerling, verleende hem in 1936 het doctoraat honoris causa in de geneeskunde. Op jeugdigen leeftijd, in 1906, arts geworden, was hij assistent bij **SPRONCK** en studeerde Tropische Ziekten bij **PROWAZEK** in Hamburg en in Parijs, waar hij tevens zijn oogheelkundige kennis, bij **SNELLEN** verkregen, bij **GALEZOWSKY** uitbreidde, zoodat hij later te Paramaribo Oogheelkunde kon doceeren.

In 1908 werd hij als Officier van Gezondheid bij het N. O.I. leger gedetacheerd te Paramaribo, waar hij tot 1911 zou blijven. In 1911 overgeplaatst naar Oost-Indië om in het Laboratorium te Weltevreden te arbeiden, werd hij reeds in September 1915 Directeur van het Laboratorium als opvolger van **GRIJNS,** voorwaar voor een nog jeugdig arts een mooie carrière, welke bekroond werd door zijn benoeming in 1920 tot Hoogleeraar in de Tropische Geneeskunde aan de Leidsche Universiteit. Hier werd hem in 1935 ook het onderwijs in Bacteriologie en Hygiëne opgedragen, terwijl hij reeds in 1925 het onderwijs in Parasitologie op zich had genomen. **FLU** was Directeur van het Leidsche Instituut voor Tropische Geneeskunde en speelde een groote rol in de Vereeniging Instituut voor Tropische Geneeskunde Rotterdam-Leiden, waarvan hij Secretaris was. **FLU** heeft te Leiden veel en goed gewerkt, waarvan de Acta Leidensia en de door hem geschreven boeken een sprekend getuigenis afleggen. Slechts weinigen is het gegeven, zooals **FLU** het voorrecht had, om in het gebied van ons kleine en toch zoo groote

vaderland in drie werelddeelen de wetenschap te mogen dienen en overal de sporen van zijn uitmuntenden arbeid achter te laten. In Oost- en West-Indië en in ons land in engeren zin heeft **FLU** veel tot stand gebracht in het belang van de Volksgezondheid, waardoor hij heeft bijgedragen tot het levensgeluk der bevolking.

Niet alleen in zijn werk was **FLU** gelukkig, hij was dit ook in zijn gezin en in zijn liefhebberijen. Iedereen, die hem gekend heeft, weet, hoe gelukkig hij was, als hij, staande aan het roer van zijn schip, de wateren van onze meren, Noord- of Oostzee doorkliefde, of, gezeten aan zijn schildersezel, zich kon uitleven in zijn gevoel voor lijn en kleur.

In schrille tegenstelling met dit gelukkig bestaan werden **FLU** en zijn gezin de laatste jaren zijns levens zwaar getroffen. Eerst door een zeer ernstige ziekte, waarna hij nooit meer lichamelijk geheel de oude is geworden, toen, na de invasie, die hij zich geweldig had aangetrokken, zijn eerste vrijheidsberooving, daarna als genadeslag op den dag, waarop hij ten tweeden male gevankelijk werd weggevoerd, de moord op zijn oudsten zoon. Hoe zwaar de slagen ook waren, zij hebben **FLU** wel getroffen, doch niet gebroken. Hij hervatte zijn werk niet alleen in het thuis ingerichte laboratorium, maar nam ook zijn Universitairen arbeid weder op.

Wij zullen hem gedenken als een uitmuntend huisvader, een treffelijk geleerde, een trouw vriend, maar bovenal als een eenvoudig en goed mensch.

J. VAN **DER HOEVE**

MATERIEELE OORLOGSSCHADE BINNEN DE GEMEENTE LEIDEN

Op den 14den April 1941 stortte een geallieerde bommenwerper nabij de Nachtegaallaan op de Stadskweekerij neer en vernielde een plantenkas.

Den 3den Juli 1943 vloog een geallieerde jager door 5 perceelen aan de Van der Helmkade. Hierbij werden 4 woningen beschadigd, 2 vernield en 2 brandden uit.

Den 24sten October 1943 stortte een Duitsche jager neer op het terrein van het St. Elizabethziekenhuis aan de Hooigracht en veroorzaakte veel glasschade.

In 1944 werden op last van de Duitsche Weermacht uit militaire overwegingen gesloopt de perceelen Rijnsburgerweg nos. 78, 80, 47a, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, benevens een houtloods van de firma Gebr. Mulder aan den Maredijk en 5 woningen en een loods op het terrein van de N.V. Wernink's Beton Mij. aan den Hooge Morschweg nos. 138, 138a, 140, 142 en 144.

Voorts werden 4 houten gebouwtjes benevens een tribune op een sportterrein afgebroken.

In 1944 werden eveneens door de S.S. gedeeltelijk afgebroken de rustieke Van Disselbrug, het eveneens rustieke Paterbrugje, de Morschpoortbrug (ophaalbrug) en de Valkbrug.

Voorts werd op 19 October 1944 de woning Lammenschansweg no. 68 wegens aanwezigheid van een geheimen zender door den bezetter met springladingen volkomen vernield, waardoor tevens diverse huizen in de omgeving glasschade opliepen.

In den winter 1944—1945 werden door de R.A.F. de volgende bombardementen uitgevoerd :

1. op den roden December 1944 te 12.10 uur werden door het afwerpen van 2 brisantbommen op de bouwblokken aan de Alexanderstraat, Sophiastraat en Prinsenstraat 5 woningen vernield en 51 beschadigd ;

2. den 11den December 1944 werden op den Stationsweg e.o. te 12.10 uur 6 brisantbommen afgeworpen en tusschen 16 uur en 16.08 uur 18 brisantbommen. Door deze beide bombardementen werden 27 perceelen geheel vernield en vele zwaar of licht beschadigd, de meeste aan of nabij den Stationsweg, doch ook in de Lopsenstraat en aan de Rijn- en Schiekade..

Den 23sten Januari 1945 werden 16 brisantbommen afgeworpen op de spoorbrug aan den Kanaalweg, waardoor veel glasschade werd veroorzaakt.

Den 3den Februari 1945 werden op hetzelfde doel weer een aantal brisantbommen afgeworpen, welke de glasschade nog vergrootten.

Ook werd op 6 Februari 1945 door bombardementen, gericht op de spoorbrug nabij „De Vink" aan woningen langs den Haagweg glasschade toegebracht.

De totale schade in de Gemeente Leiden is, voor wat betreft de lichte gevallen (b.v. glasschade), niet volledig bekend, daar niet alle bewoners deze schade hebben opgegeven.

Volgens een dezerzijdsche opname waren op 11 Mei 1945 :

163 woningen verwoest of geamoveerd ;
24 zwaar beschadigd ;
2099 woningen minder zwaar of licht beschadigd ; hierin zijn begrepen 1305 woningen met uitsluitend glasschade ;
20 gebouwen (geen woningen) verwoest of onherstelbaar beschadigd ;
25 gebouwen (geen woningen) zwaar beschadigd ;
17 gebouwen (geen woningen) beschadigd ;
4 bruggen afgebroken.

De beschadigingen zijn niet alle een gevolg van bombardementen, ander oorlogsgeweld of defensiewerk, doch ook van de bezetting gedurende den oorlogstijd en het uitsloopen van woningen door houtroovend publiek in den winter 1944—1945.

Tevens is hier en daar nog schade aangericht aan bestratingen, bruggen, plantsoenen, beschoeiingen en terreinafscheidingen en terreinen ten gevolge van bombardementen of militaire werken, zooals wegversperringen, schuilplaatsen,* een tankgracht, enz.

D. BOOGERD,
Directeur der Gemeentewerken.

DE LEIDSCHE STRAATBEPLANTING TIJDENS EN NA DEN OORLOG.

Leiden heeft niet alleen binnen zijn grenzen, doch ook daar buiten steeds den naam gehad een boomrijke stad te zijn.

Door verbreeding van de singels en verkeersverbeteringen in de binnenstad en niet minder door de gevolgen van de voortdurend zich uitbreidende iepziekte, verloor Leiden evenwel reeds veel van haar rijkdom aan oude boomen vóór den bezettingstijd. Er was echter steeds hard gewerkt aan de vernieuwing der straatbeplanting, vooral in de buitenwijken der stad. Leiden kon dan ook trotsch zijn op een jongen aanplant van boomen van 15 tot 20 jaar oud, welke veel voor de toekomst beloofde.

In de oorlogsjaren tot 1944 werd voortdurend strijd gevoerd, al was het dan binnenskamers en meest op papier, tegen de verdere afbraak van de overgebleven straat- en plantsoenbeplanting. Telkenjare kwamen er houtvorderingen, welke door den Dienst van Gemeentewerken steeds konden worden teruggebracht tot het vellen van de in het bewuste jaar geconstateerde iepzieke boomen en enkele uitgeleefde exemplaren. Totdat in den winter 1944-1945 de groote slag viel, waarbij door het gebrek aan brandstoffen bijna de geheele straatbeplanting ten offer viel en meest door de noodlijdende burgerij werd afgezaagd.

Van de ± 47 km lange dubbele rij boomen, welke Leiden in het najaar 1944 nog bezat, was in het voorjaar 1945 nog maar ± 2½ km overgebleven. Van ± 5330 oude en jonge boomen liep het boomenbezit terug tot 390 meest oude boomen.

Van de mooie singelbeplantingen zijn gedeeltelijk gespaard gebleven de Witte Singel met zijn mooie kastanjeboomen, waarvan echter nog enkele exemplaren gerooid moeten worden, omdat deze te veel van hun armen beroofd zijn. Langs den Zoeterwoudsche Singel staat nog een gedeelte mooie oude

linden en wat halfzieke en uitgeleefde iepen, welke laatste ook wel spoedig gerooid zullen moeten worden. Verder staan er nog eenige goede kastanjeboomen langs den Morschsingel.

De grachten zijn geheel boomloos geworden; slechts enkele mooie linden langs de Steenschuur en eenige iepen langs den Nieuwe Rijn zijn nog aanwezig.

Ook de boombeplanting rondom Den Burcht is zoo goed als geheel weggekapt, alleen de fraaie boomen op de binnenplaats en binnen den Burchtmuur zijn behouden gebleven; deze, laatste boomen zijn gered geworden doordat tijdelijk de toegangen tot de rotonde zijn dichtgemetseld geweest.

In de parken en plantsoenen is ook veel opgaand hout gekapt en gestolen. Het ruim dertig jaar oude Kooipark is met den grond gelijk gemaakt. Het v. d. Werffpark en het Plantsoen hebben het minste geleden, dank zij het lofwaardig initiatief van enkele omwonenden, die tijdig voor hun rekening in overleg met den Plantsoendienst een bewaking tegen diefstal van hout hadden ingesteld. De overige plantsoenen zijn van al het opgaand hout beroofd.

Onmiddellijk na de bevrijding is van gemeentewege alles in het werk gesteld om te trachten de stad weer opnieuw van een boombeplanting te voorzien. Doordat echter ook van den op de Stadskweekerij aanwezigen voorraad boomen ± 1300 van de zwaarste jonge boomen waren afgezaagd en ontvreemd, moest de voornoemde dienst bij den aankoop van nieuwe boomen genoegen nemen met de aanwezige lichtere boomen op de particuliere boomkweekerijen.

De afdeeling Plantsoenen hoopt binnen drie jaren de geheele stad weer te hebben ingeplant met jonge boomen.

In het voorjaar 1946 is dit geschied langs alle toegangswegen der stad, de singels en de voornaamste grachten, o.a. het Rapenburg, de Steenschuur, den Nieuwe Rijn, de Vischmarkt, de Botermarkt, den Stille Rijn, den Apothekersdijk, de Oude Vest, den Oude Singel en de Heerengracht, alsmede de Beestenmarkt. Evenzoo zullen nog dit jaar alle gehavende of geheel vernielde plantsoenen (resp. 8 ha en 2½ ha) opnieuw worden aangelegd en beplant. In de daarop volgende twee jaren komen de overige grachten en straten aan de beurt.

Bij deze nieuwe straatbeplantingen zullen zooveel mogelijk de boomen ruimer worden geplant, nl. op afstanden van 12

tot 15 meter. Hierdoor zullen licht en lucht beter tot de woningen kunnen toetreden en behoeft er in de toekomst minder te worden gesnoeid, waardoor de boomen zich vrijer ontwikkelen. Er zal dan tevens gelegenheid zijn om mooie oude gevels vrijer te laten uitkomen en leelijke gevels af te schermen. Hierover zal overleg worden gepleegd met de Vereeniging „Oud-Leiden".

Getracht zal voorts worden de eentonige rijbeplanting te onderbreken met andere boomsoorten op de hoeken van ruime straten ; vooral in de buitenwijken zal hiervoor gelegenheid zijn.

Echter zal voor de uitvoering en het welslagen van al deze plannen de volle medewerking van de ingezetenen der stad noodig zijn. Iedereen zal de vernielingen aan dezen aanplant moeten tegen gaan. Veel medewerking is reeds ondervonden, niet in het minst van de Vereeniging „Oud Leiden". Laten we hopen, dat Leiden binnen niet al te langen tijd weer trotsch op haar groenbeplanting kan zijn.

Leiden, Februari 1946.

A. GALJAARD,

Chef der Afd. Plantsoenen.

ENKELE GEGEVENS OMTRENT DE SABOTAGE DER DUITSCHE MAATREGELEN OP HET GEWESTELIJK ARBEIDSBUREAU TE LEIDEN

Voor de Sauckelaktion I moest Leiden 2400 man leveren ; op papier zijn vertrokken 1700, in werkelijkheid ± 900.

In de jaarklasse-aanmelding (1920—1924) van 1943, de z.g. eerste Z.-S.-actie, meldden zich 5500 jongelieden ; op papier zijn ± 600 vertrokken. De Z.-S.-actie is voltooid geworden 9 maanden na den voorgeschreven termijn. Door toedoen van het Gewestelijk Arbeidsbureau Haarlem is ex-contrôle door de Duitschers op het G.A.B. Leiden uitgeoefend. Op 24 November 1943 werd de N.S.B.-er **DIEDERIKS** tot directeur' aangesteld en stelde deze een nieuwe contrôle in ; de chef en drie ambtenaren van de afdeeling migratie werden als gevolg hiervan gearresteerd. In totaal zijn elf ambtenaren van het G.A.B. gearresteerd. Hiervan zijn niet teruggekeerd: **F.** H. BOCZE, C. H. **CARTON,** J. **PLAKJE,** van wie aangenomen wordt, dat ze in concentratiekampen zijn omgekomen, en **H. RODENBURG,** die in Vught is gefusilleerd.

In November '43 waren er van de tot dien tijd naar het buitenland vertrokken arbeiders (op papier ± **12.000,** in werkelijkheid ± 7000) nog ongeveer 1500 in Duitschland. Het aantal in Duitschland overleden arbeiders is niet met zekerheid te noemen, doch moet geschat worden op ± 25.

RIJNSBURG TIJDENS DE DUITSCHE BEZETTING

Het hechte dorpsverband vormde in de bezettingsjaren een betrouwbare basis voor het verzet tegen alle Duitsche maatregelen. Dat het hierbij tot botsingen kwam is te begrijpen. Reeds op 31 Augustus 1941 begonnen de Rijnsburgers te schudden aan het gehate juk en versierden den Wilhelmina-boom in het dorp op feestelijke wijze. Zeer demonstratief zetten dien dag de meeste dorpsbewoners een bouquet oranjebloemen voor het venster. Dit wekte de ergernis van enkele N.S.D.A.P.-menschen (toen nog in bruin uniform met rooden hakenkruisband), die het dorp bezochten met het doel verzet uit te lokken. Zij waarschuwden de afd. Kriegsmarine, die bij de Bloemenveiling „Flora" gelegerd was. Een patrouille verscheen en bewerkte met de kolven van de geweren hier en daar de ramen der huizen. Bij deze gelegenheid kreeg een N.S.D.A.P.-er een flinken steen tegen zijn Germaansche hoofd, omdat hij een kleinen jongen, die een oranje bloem droeg, tegen den grond sloeg. Er kwam een relletje van en er werd (toen nog) in de lucht geschoten. Den verderen dag was het niet geraden op straat te komen. De Rijnsburgers wisten toen, dat „de boot aan was". Er was iets te verwachten. Den volgenden dag, Maandag 1 September 1941, verscheen plotseling de Grüne Polizei met een grooten overvalwagen in het dorp. Dertig jongemannen werden meegenomen van de straat en uit de huizen. Personeel en klanten werden uit twee kapperszaken weggehaald. Dinsdag, 2 Sept. 1941, kwamen de Duitschers terug. Zij arresteerden toen den burgemeester, den heer Mr P. N. HÖWELER, en den gem.-secretaris; den heer J. J. VAN DIJK, die zich tegen de arrestaties van den vorigen dag verzet hadden en niet van zins waren maatregelen tegen de bevolking te nemen. Om nog meer indruk te maken namen zij ook den Geref. predikant Ds C. M. v. D. Loo gevangen.

Het dorp beleefde de eerste terreur. Een reeks Duitsche „maatregelen" werd genomen. Het begon met de inlevering van alle radiotoestellen, daarna „ramen sluiten" en „6 uur binnen". Van de menschen, die dit ontdoken kwam er een in Scheveningen terecht.

Inmiddels hadden de versierders van den Wilhelminaboom zich gemeld, hopende daarmede de overigen vrij te krijgen. Ook zij gingen naar de gevangenis te Scheveningen. De compagnie kwam in de Wrlhelminaschool, waarin zij 's avonds de mannelijke bewoners van huizen met open ramen of te late straatgangers enz. opsloot en sloeg. Daarbij ging ze met vreeselijke bedreigingen te werk. Na een week werd deze compagnie afgelost, waarna de toestand iets minder gevaarlijk werd. Na 3 weken hield deze bezetting op. De weggevoerden waren naar Amersfoort gebracht, vanwaar zij pas 30 October 1941 terugkeerden met kaalgeknipte hoofden, uitgehongerde gezichten en gesloten monden.

Toen kwam het verzet in georganiseerden vorm. De Gemeente Rijnsburg was in de gelukkige omstandigheid, dat er slechts 3 N.S.B.-ers onder haar bevolking waren, die zich met plaatselijke aangelegenheden niet veel bemoeiden. Daarbij had het geen of heel weinig bezetting van soldaten, geen industrieën en was dus bij uitstek geschikt als onderduikplaats. Een stroom van onderduikers werd dan ook weldra in Rijnsburg gehuisvest en dezen leefden met de bevolking op zeer goeden voet. Iedere razzia, bij arbeidsinzet of Jodenvervolging, deed hun aantal stijgen. Zelfs werd er in Rijnsburg een illegaal Joodsch kindje geboren. De Joodsche bevolking van Rijnsburg bedroeg toen ± 25 zielen, wat voor dit dorp tamelijk veel was. Het aantal onderduikers beliep wel 100.

De Rijnsburgers, die het geheele land met bloemen bereizen, zijn niet zoo bang. Alle onderduikers liepen dan ook gewoon op straat, zoodat het geheele dorp wist, wie zij waren. De Joodsche meisjes hadden haar vriendinnen, met wie ze wandelden. De Joodsche echtparen gingen op bezoek bij hun talrijke kennissen, ontstaan, doordat zij binnen het dorp nogal eens verhuisden, Eén echtpaar heeft het tot een eigen huis gebracht. Dat ging dan allemaal wel wat gecamoufleerd, maar toch, iedere Rijnsburger kon optellen hoeveel onder-

duikers er in Rijnsburg waren. Het dorp was één gesloten vijandig blok tegen alle Duitsche maatregelen.

Soms was het op het kantje af. Plotseling, op een morgen, werd het veilinggebouw afgezet door den S.D. Door een achterraam, met behulp van een touw, ontkwamen een 60 jongelui, die zich verscholen in de greppels in het land. Dit werd ontdekt en vervolgens werden elf jonge Rijnsburgers gearresteerd. De S.D. met de revolvers in de hand, bracht het groepje naar het Bureau van Politie in Leiden. De familie moest het eten maar brengen. Zij brachten brood en . . een vijl. Tijdens het zingen van Vaderlandsche liederen vijlde 's avonds een van hen de tralies uit een luchtkoker en twee dagen later waren allen weer in het dorp verborgen. Anderen, die later werden gearresteerd, sprongen uit de transporttreinen, zoodat het aantal Rijnsburgers in Duitschland steeds gering was. Bij de laatste razzia's, in den hongerwinter, kwam een vijftal, met duizenden andere arrestanten, in een kazerne terecht. Met de vriendelijke hulp van een beroepsinbreker uit Amsterdam forceerden zij, zeer vakkundig, een stalen deur en ontvluchtten. Zij kwamen na een gevaarlijke reis over de Veluwe weer in Rijnsburg terug.

Dit alles gebeurde echter niet uit sportiviteit, zooals het nu, na een jaar vrijheid, wel eens lijkt. De dreigende spanning, de onzekerheid, en nervositeit, die over geheel Nederland hing, maakten ook in Rijnsburg den bezettingstijd ondraaglijk.

De heer HÖWELER was na de twee maanden, die hij in Amersfoort had doorgebracht, als „Deutschfeindlich" afgezet als burgemeester. Zijn opvolger, Mr E. G. BISSCHOP, werd 15 Nov. 1941 geïnstalleerd. Het was een miezerig N.S.B.-ertje, die in Rijnsburg — het strekt hem nog tot eer — nog onbekend was, toen hij in Aug. 1942 vertrok. Den roden Mei van dat jaar echter werd de nog steeds in Rijnsburg wonende en bij alle gelegenheden als burgemeester aangesproken oud-burgemeester Mr HÖWELER gearresteerd als gijzelaar. Hij verbleef in St-Michielsgestel tot 23 Dec. 1943.

Van 14 Aug. 1942 tot zijn arrestatie op 4 Maart 1944 door de Gestapo, wegens verzetswerk, was de heer G. HERMANS burgemeester van Rijnsburg. Hij liet op 18 April 1945 zijn keven voor de vrijheid in het concentratiekamp Neuengamme.

Den 30sten Nov. 1944 werd hij opgevolgd door TH. A. J. **SCHIPPER,** die tot 3 Mei 1945 burgemeester van Rijnsburg en Warmond was. Ook deze N.S.B.-er was in de Gemeente onbekend en werd naarmate de bevrijding naderde steeds minder gezien, tot hij ten langen leste geheel uit het gezichtsveld verdween. Hij werd nl. bij de bevrijding gearresteerd.

Soms kwam de spanning tot een uitbarsting. Zoo was het in begin 1944, toen twee Leidsche rechercheurs op het spoor kwamen van een Joodsch kindje, dat op een Rijnsburgsch adres verborgen was. Zij begaven zich op een Maandagmorgen naar het huis en deden dermate gevaarlijk, dat de verzetsgroep het noodig oordeelde, hiertegen met wapenen op te treden. Dit werd in een kwartier georganiseerd. Eén van de onderduikers, voormalig piloot bij de Ned. Luchtmacht, zou schieten. Hij begaf zich ook naar de woning en trof daar de rechercheurs aan. Na enkele woorden trok hij zijn pistool en schoot den dichtstbijzijnde neer **(DE GROOT)** ; de ander sprong onder de tafel en kreeg een schampschot in zijn hand **(BIESHEUVEL).** Deze was echter in staat den vluchtenden verzetsman te volgen, die al schietende in het dorp verdween. In het huis redde de jeugdige dienstbode toen het kind. De familie, beducht op onderzoek, vluchtte ijlings. Een groote auto met politieagenten verscheen. Zij deden, met in iedere hand een revolver, overal huiszoekingen, maar vonden niets. De verzetsgroep begreep de situatie en handelde dienovereenkomstig. Een vrachtauto van de weermacht reed rond met *pseudo* Duitsche soldaten en haalde alle Joden weg, die niet zelf in staat waren een onderkomen te vinden. Zij werden in Leiden ondergebracht. Alle burgers vluchtten of sliepen in hooibergen, kassen of in het weiland. Ieder moest 's avonds weer 8 uur binnen zijn. Op een keer verscheen 's avonds na 8 uur een heer in het dorp, die aan bepaalde adressen waarschuwingen bracht. De bewoners doken daarop zoo diep mogelijk onder. En inderdaad, er kwam te middernacht een stadstram uit Leiden met Duitsche officieren en S.D. Zij kwamen op de Duitsche manier bij de gewaarschuwde adressen binnen, maar vischten natuurlijk achter het net.

Toch had de Polizei gevaarlijke plannen. Zij wilde eenige Rijnsburgers fusilleeren. De toenmalige burgemeester, de heer HERMANS, heeft zich hiertegen zoo handig verzet, dat

hij na dagenlange telefoongesprekken en verhooren van ooggetuigen de Polizei wist wijs te maken, dat een volslagen onbekende den aanslag had gepleegd. Toen zelfs de overgebleven rechercheur toegaf dat hij zich in de tram naar Rijnsburg reeds niet veilig voelde, was het pleit voor de fantasie van burgemeester HERMANS gewonnen. Die was echter met de *ware* toedracht volkomen op de hoogte.

De verzetsman, (J. WILDSCHUT) die den aanslag pleegde, kwam later door een opofferende daad in Haarlem, in Duitsche handen. Hij werd opgesloten in het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam. De Rijnsburgsche knokploeg, grootendeels uit onderduikers bestaande (studenten, afkomstig uit het Oosten des lands), besloot. in samenwerking met een tweede K.P., te trachten hem en zijn medegevangcnen, te verlossen.

De geheele groep stond onder leiding van **JOHANNES POST,** een broer van den Geref. predikant van dien naam in Rijnsburg. De koerierster was een in Rijnsburg ondergedoken Joodsch meisje, dat door haar uiterlijk haar afkomst niet verried. De overval, overigens goed georganiseerd, werd verraden. In de gangen van de gevangenis vielen van de 16 medewerkers **12** jonge mannen. Onder de gevangengenomenen was ook **JOHANNES POST,** die met vele anderen gefusilleerd werd. Vier van de in Rijnsburg gehuisvesten kwamen niet terug. Het was een zwarte dag voor Rijnsburg. De koerierster werd gearresteerd. Zij wist echter haar papieren te vernietigen. Na een langen tocht door de kampen Vught, Buchenwalde, Ravenbruck werd zij door de Amerikanen bevrijd en keerde via Frankrijk in Nederland terug.

Ging het verzet in Rijnsburg dus ook tot het offensief over, de defensie bleef een belangrijk deel van het werk. De nieuwsverspreiding kwam eerst van Leiden. Na een overval in Leiden werd in Rijnsburg gedrukt. Dit geschiedde met behulp van de gemeentelijke cyclostyle op verschillende adressen. Ook voor Valkenburg, Noordwijk en Sassenheim werd in Rijnsburg gedrukt. De oplaag bestond uit 1600 exemplaren.

Toen de hongerwinter kwam begon de verzetsbeweging zich tegen de zwarte handelaren te keeren. Zij maakte zich

van zwarte voorraden meester en verdeelde deze onder noodlijdenden. Natuurlijk kwam daarop wel eens critiek, maar ieder weet nog den nood en de geestelijke gevolgen daarvan in de hongerprovincies.

Toen eindelijk de bevrijding bekend werd, via van de Duitschers ontvreemde accutoestellen en kristaltoestellen, was ook in Rijnsburg een afd. van de N.B.S. gevormd. Maar hoe keurig in uniform en hoe goed bewapend, zij was slechts een kleine vlam van de laaiende verzetsfakkel, die in een pikduisteren nacht ontbrand was. Zij ordende en arresteerde natuurlijk wel, maar de gemeenschappelijke vijand was reeds ineengestort. De eenheid, onder druk geboren, taande en groeps- en individueel? belangen begonnen weer op te leven.

De eerste „Engelschman" in Rijnsburg was een Rijnsburger. Op 7 Mei, toen iedereen nog wachtende was op de bevrijders, reed een auto van de R.A.F. het dorp in. Weldra was deze omstuwd door de Rijnsburgers en een daverend gejuich ging op toen zij in den officier die uitstapte den plaatsgenoot M. COLLEE ontdekten, die in 1941 via Zwitserland en Portugal naar Engeland ontvlucht was. Hij, die met levensgevaar naar Engeland voer om iets voor zijn Vaderland te doen, kwam als kapitein der Luchtmacht terug. 's Avonds werd hem en zijn familie een groote serenade gebracht.

De morgenstond der bevrijding was aangebroken en Woensdag 9 Mei 1945 draaide de eerste jeep in Rijnsburg de speelplaats van de Wilhelminaschool op. De B.S. stond aangetreden.

Twee Canadeezen van het wereldbekende corps Royal Canadian Mountain Police brachten als eerste bevrijders een bezoek aan Rijnsburg. De officier, met een door de Italiaansche zon gebruind gezicht, inspecteerde de B.S. Hij sprak woorden van dank tot de „Interior forces".

De Rijnsburgers laadden de jeep tot den rand met tulpen. De oranjezon scheen over juichende menschen, over ontplooide vlaggen en over de daken der huizen, waarin zich een jarenlange ellende had opgestapeld. En zij scheen ook over onzen grijzen toren, die vele oorlogen heeft gezien en welks klokken een jaar later, uit den vreemde terug, een jaar vrijheid uit-

galmden, in haar oude vertrouwde klanken : Defunctos ploro, fugo pestem, festam decoro, laudo **deum** verum, voco **plebem,** congrego clerum [1]).

S. C. H. LEENHEER.

[1]) Vert. : De dooden beween ik, ik verdrijf de pest, ik luister de feesten op, ik loof den waren God, ik roep het volk, ik verzamel de priesterschap. Opschrift der oudste torenklok in Rijnsburg uit 1444.

WASSENAAR TIJDENS DE DUITSCHE BEZETTING [1])

Sinds den grooten dag der Bevrijding op den 1sten Zaterdag van de Meimaand van dit jaar is het werk in ons gemeentelijk apparaat als opnieuw met beide handen aangevat. Van de veel-genoemde arbeidsschuwheid is geen sprake geweest en ik hoop, dat diegenen onder U, die voor 't eerst in deze vergadering zitting hebben, geen teleurstelling zullen ondervinden bij nadere kennismaking.

Ik heb onmiddellijk na mijn terugkeer, zoowel op 't Dorpsplein als op Stoephout, eerbiedige hulde mogen brengen aan de slachtoffers, veelal heroïeke slachtoffers, in dezen oorlog en aan de levenden, wier strijd materieel en moreel van 't grootste belang voor onze bevrijding is geweest.

In deze vergadering moet ik echter één naam herhalen en den man noemen, die door zijn functie van hoofdambtenaar zoo nauw met onze gemeente verbonden was. Met oprechten eerbied en warme sympathie herdenk ik hier wijlen onzen gemeente-ontvanger VAN BARNEVELD, die door principieel en actief verzet tegen den vijand ons het lichtend voorbeeld heeft nagelaten van een Christen Nederlander, die met hooge opvatting van naastenliefde, uit innerlijke overtuiging en in diepen, als vanzelfsprekenden eenvoud gestreden heeft voor zijn land en landgenooten, om wille van Christus en Nederland tegelijk. Zijn ernstig leven en werken en zijn trouw tot in den dood strekke allen, die als hij onze gemeente ambtelijk mogen dienen, tot dagelijksch voorbeeld.

Wanneer ik nu overga tot het geven van een globaal overzicht van den toestand, waarin onze gemeente zich bevindt,

---

[1]) Uit de rede van Dr. S. F. A. C. M. **BARON VAN WIJNBERGEN,** burgemeester van Wassenaar, bij de opening van den Nood-gemeenteraad op 10 December **1945.**

moet allereerst worden opgemerkt, dat Wassenaar Goddank niet behoort tot die gemeenten van ons Vaderland, die het zwaarst van den oorlog te lijden hadden. Veel leed en gevaren vielen weliswaar in de achter ons liggende jaren te doorstaan, maar wanneer we onze oogen slechts een oogenblik richten op die gebieden, die in ernstige mate direct oorlogsterrein zijn geweest, dan weten we, dat zeer veel ons bespaard bleef.

Toch moest ook hier het feest der bevrijding gevierd worden te midden van de sporen, die het oorlogsgeweld, de vernielingen en het schrikbewind van den vijand en het gebrekkige onderhoud hadden achtergelaten.

In de Meidagen van 1940 werden diverse huizen in de omgeving van ,,De Kieviet" vernield, terwijl ook gedurende de periode van 16 Mei 1940 tot September 1944 tengevolge van bombardementen en vooral ook door slooping en onteigening woonruimte verloren ging. Het grootste deel der schade is hier evenwel ontstaan nà Augustus 1944 toen de bevrijding reeds zoo nabij scheen. De omstandigheid dat de vijand in enkele gedeelten onzer gemeente zijn z.g. Vz-wapen deed starten had bombardementen en beschietingen van geallieerde zijde tot gevolg. De mislukte Vz-projectielen, de bombardementen en de beschietingen hebben o.m. langs den Rijksstraatweg en in ,,Nieuw-Wassenaar" groote verwoestingen aangericht.

In totaal werden **18** woningen, 5 boerderijen met bijgebouwen en 1 marechausséekazerne tengevolge van de door mij genoemde oorzaken geheel vernield, 53 woningen en 1 boerderij werden zeer ernstig beschadigd, terwijl 426 woningen ernstige schade opliepen.

De vóór 1944 aan gebouwen toegebrachte verwoestingen konden vrij spoedig weer grootendeels worden hersteld ; met den wederopbouw en het herstel van de sedert 1944 vernielde of beschadigde perceelen zal gezien de schaarschte aan bouwmaterialen — nog wel geruimen tijd gemoeid zijn.

Behalve de inkrimping van de absolute woonruimte tengevolge van rechtstreeksche oorlogshandelingen, werd deze in relatieven zin zeer sterk beperkt door de getroffen evacuatiemaatregelen.

Op 5 December 1942 geschiedde bij openbare kennisgeving de eerste aankondiging van evacuatie van het kustgebied.

Deze evacuatie bleef beperkt tot hen voor wie het in verband met de uitoefening van hun beroep niet noodzakelijk was, dat zij in het kustgebied gehuisvest bleven. Het meerendeel van de hierbij betrokken Wassenaarsche gezinnen kon binnen de gemeente-grenzen een andere woonruimte worden toegewezen.

Kort daarna werd een ontruiming gelast van groote gebieden van Scheveningen, Katwijk en Noordwijk : de daarbij betrokkenen dienden, voorzoover zij hun werkzaamheden in Den Haag of omgeving hadden te verrichten, te worden ondergebracht in Den Haag en de randgemeenten. Ongeveer een 530 gezinnen werden in Wassenaar ondergebracht, waartoe de benoodigde woonruimte slechts kon worden verkregen door het doen evacueeren naar elders van gezinnen van gepensionneerden, renteniers, e.d. Niettegenstaande het terzake bestaande verbod, kon aan velen door het in de hand werken van inwoning bij anderen het evacuatieleed worden bespaard, ondanks de tegenwerking, welke op dit punt werd ondervonden van het onder Nationaal-Socialistische leiding staande evacuatiebureau van de gemeente 's-Gravenhage.

Na de bevrijding werden maatregelen getroffen om de geëvacueerde of gevluchte ingezetenen zoo spoedig mogelijk naar hun oorspronkelijke woningen te doen terugkeeren. Daarbij vroeg de terugkeer der in 1942 en 1943 geëvacueerden mede de aandacht ; waar door samenwoning met een werkend woningbehoevend gezin terugkeer mogelijk bleek, werd volle medewerking verleend. Helaas moest dit onderdeel van het re-evacuatiewerk op nadrukkelijken last van hoogerhand worden stopgezet, omdat de vrijkomende woningruimte allereerst beschikbaar diende te worden gehouden voor huisvesting van de met de departementen van algemeen bestuur terugkeerende rijksambtenaren.

Het aantal in Wassenaar woonachtige van elders geëvacueerden bedroeg op 1 November j.l. nog 3200, terwijl op dien datum ongeveer 750 geëvacueerde ingezetenen nog niet binnen de gemeentegrenzen waren teruggekeerd.

EEN HANDSCHRIFT UIT DE BIBLIOTHEEK VAN PHILIPS VAN LEYDEN NA VIER EEUWEN WEER TERUGGEKEERD IN ONZE STAD

Het is misschien niet algemeen bekend, dat tot den *Nachschub* van het overweldigende Duitsche leger ook een detachement van archiefambtenaren behoorde, het *Deutsches Archivamt* in *den besetzten niederländischen Gebieten,* dat tot taak had allerlei *verschlepptes Kulturgut ins Heim zurück zu führen*. De voor het Duitsche bewind kenmerkende politiek werd ook hier toegepast : men ging uit van een in 1926 reeds tusschen de beide regeeringen gesloten ruilovereenkomst betreffende het uitwisselen van op de grensgebieden betrekking hebbende archiefstukken door groote centra als Arnhem en Dusseldorp, Maastricht en Aken en dergelijke. Daarmede beoogde men het weer bijeenbrengen van acten betreffende personen en goederen in die gebieden, die door de omstandigheden in een vroeger tijdperk der geschiedenis in verschillende archieven terecht gekomen waren, zooals dit in onze archieven, meestal door bemiddeling van de rijksarchieven in de provincies, nog geregeld plaats vindt.

Reeds in September 1940 kreeg de Bibliothecaris der Universiteit een bezoek van den *Leiter des Archivamtes,* die hem mededeelde, dat besloten was deze overeenkomst geldend te verklaren voor het geheele gebied der beide rijken en ook de bibliotheken daarbij te betrekken ; het *Provenienzprinzip* zou in dit opzicht beslissend zijn.

Welke consequenties een dergelijk principe voor het Leidsche handschriftenbezit hebben zou, ziet men spoedig in als men bedenkt, dat onze vroeg-middeleeuwsche codices uit de collecties van VOSSIUS, PERIZONIUS, SCALIGER en anderen, die den roem van de bibliotheek uitmaken, niet te Leiden of in de Nederlanden geschreven zijn, maar in de groote

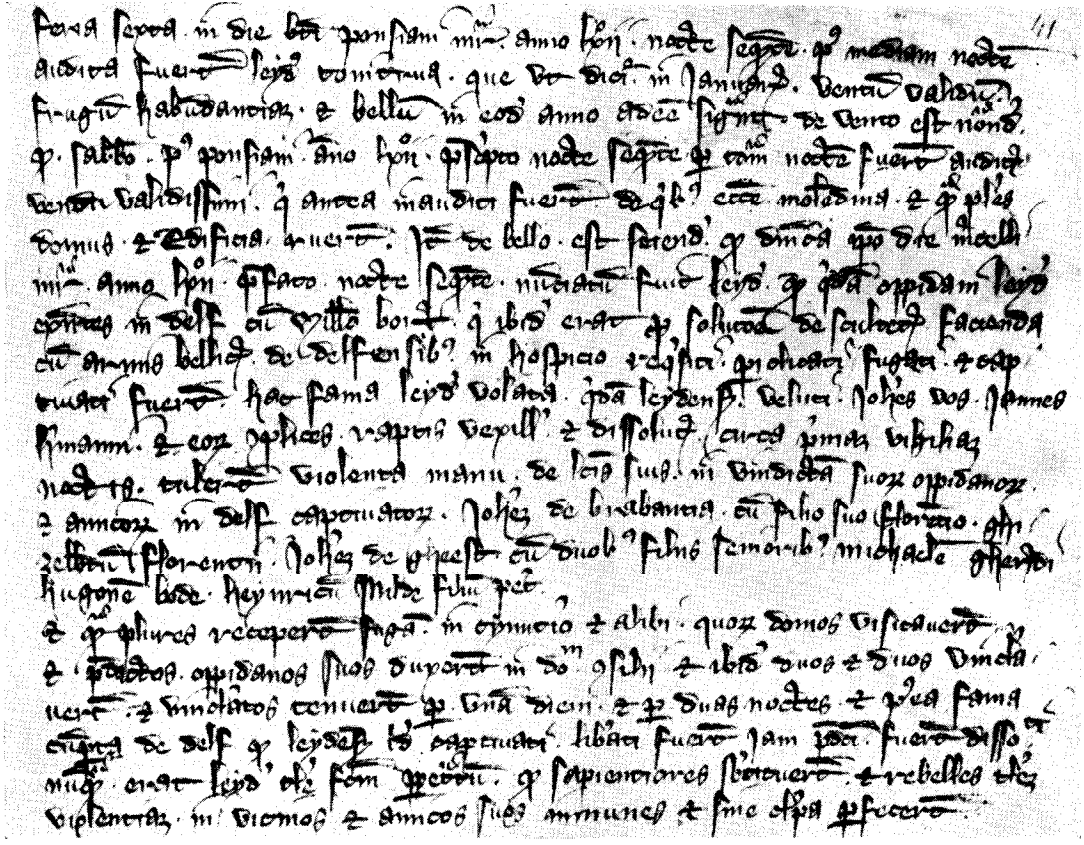
cultuurcentra dier dagen, de kloosters in Frankrijk en West-Duitschland !

Het duurde niet lang of er werd ons een lijstje met eenige desiderata van Duitsche archieven en bibliotheken gezonden, met het verzoek om van onzen kant onze wenschen aan die instellingen kenbaar te maken. En dat lijstje, dat er zoo onschuldig uitzag, deed ons de haren te berge rijzen. Het rijksarchief te Dusseldorp verlangde ons Cartularium van Werden aan den Ruhr, een beroemd middeleeuwsch klooster, in de 8ste eeuw gesticht door den Frieschen apostel LUDGER, die in West-Duitschland het Christendom gebracht heeft. Het handschrift, welks oudste gedeelte, uit de rode eeuw, een lijst behelst van alle goederen van het klooster mèt de geschiedenis van de schenking en de opgave der opbrengsten, het cartularium, is speciaal van belang, omdat het ons de oudste namen overgeleverd heeft van die goederen, waarvan ook een gedeelte in Nederland gelegen was. Het tweede deel, uit wat lateren tijd, wordt ingenomen door het oudste leven van den heilige en is de beste bron daarvoor.

Een andere instantie vroeg een buitengewoon belangrijk verzamelhandschrift uit de 12de eeuw, waarin o.a. de brieven van Ivo VAN CHARTRES (1040-1117) zijn overgeleverd en dat afkomstig is uit het klooster Hardehausen in de omgeving van Paderborn. Dit laatste handschrift werd juist intensief bestudeerd, omdat er een bijzonder interessant tijdrekenkundig tractaat van zekeren HENRICUS, decaan van Paderborn, uit de 12de eeuw, in voorkomt, en het stond daarom in het middelpunt van de belangstelling.

Weer een ander hs., van veel jongeren datum overigens, is terecht vermaard omdat het een onafhankelijke bron is voor. den tocht naar Damiate van 1218—1219, waarin de Nederlanders en Rijnlanders zulk een groot aandeel genomen hebben.

Wij waren in uiterst moeilijke omstandigheden gekomen en het heeft den bibliothecaris heel wat hoofdbrekens gekost den juisten weg te vinden om uit deze impasse te geraken : botweg weigeren was eenvoudig onmogelijk, gezien de enorme belangen die op het spel stonden, toegeven zou verraad beteekend hebben. Een geraffineerd spel van hoffelijke brieven over en weer was de inleiding, want tijdwinnen was een eerste vereischte. Intusschen moest raad geschaft worden ; wij,

Hs. Leiden, Univ. Bibl. B. P. L. 2429, fol. 41. (± 3/4 ware grootte)

moesten uitzien naar een mogelijkheid van schikking, die ons niet benadeelen zou, ja mogelijk ons in het voordeel brengen. En die mogelijkheid bleek te bestaan !

Het archief van de stad Breslau verlangde een fraai geschreven codex uit de 15de eeuw, waarin de goederen in het bezit van het bisdom Breslau zijn opgeteekend, het Liber fundationis episcopatus Bratislaviensis, een hs. uit de Bibliotheca Publica Latina, de eigen collectie der bibliotheek, dat in 1644 op een veiling voor 6 guldens en 6 stuivers gekocht was. Dit handschrift nu, dat in 1642 bij de bezetting van Meissen in de handen van een Zweed uit het leger van GUSTAAF ADOLF was gevallen, bevond zich in 1644 in de bibliotheek van koningin CHRISTINA van Zweden en ging met zoovele andere over in het bezit van ISAAC VOSSIUS, die het blijkbaar niet interessant genoeg vond en het weer van de hand deed, een codex Vossianus dus, die al in ons bezit was, lang voordat de befaamde aankoop van VOSSIUS' boekerij had plaats gevonden. Een handschrift van zuiver plaatselijk belang voor de stad Breslau, niet behoorende tot een onzer wereldberoemde gesloten collecties als de Vossiani, Perizoniani, Scaligerani enz., zouden wij eventueel wel kunnen afstaan ; de kwestie was alleen : wat zouden wij er voor terug krijgen ?

Hoe wij er toe kwamen, weet ik nog niet, maar wij namen OPPERMANN'S *Egmonder Geschichtsquellen* ter hand en bevonden dat in de Universiteits-Bibliotheek te Breslau zich het oudste handschrift bevond van het Chronicon Egmundanum, een bewerking van EGMOND'S oudste Annalen uit de 12de eeuw, die zich in het Britsch Museum bevinden. Dit omstreeks 1350 geschreven handschrift is in het laatste kwart der 16de eeuw in het bezit geweest van den humanist THOMAS REHDIGER en als deel van diens bibliotheek gekomen aan de Universiteit van Breslau. Op de laatste bladzijde draagt het, in REHDIGER'S hand, het merk van zijn herkomst : ex spoliis Ruremundanis. 1572.

Het was alles te mooi om waar te zijn : hier waren twee volkomen gelijkwaardige ruilobjecten die *heimgeführt* konden worden, beide handschriften waren zelfs *infolge Kriegsumstände verschlepptes Kulturgut* ! Alleen vooropgezette kwaadwilligheid zou iets tegen zulk een voorstel in te brengen kunnen hebben en in dat stadium van den oorlog waren wij toen *nog* niet. Wij hadden een aanknoopingspunt gevonden :

de bibliothecaris zette de voordeelen van dezen ruil in den breede uiteen, stelde voor een fraaie photocopie van het Cartularium van Werden te laten maken en wees de overige voorstellen van de hand. De photocopie werd onmiddellijk met zorg vervaardigd en in een keurigen perkamenten band gezet. Met het verzenden werd niet gewacht totdat er antwoord gekomen zou zijn, voor deze manoeuvre moesten alle zeilen worden bijgezet. En de manoeuvre is gelukt! Na vele weken van spanning kwam eindelijk het antwoord : van een lange inspectiereis teruggekeerd, betoonde de *Leiter des Archivamtes* zich blij verast met de mooie photocopie en zou gaarne zijn bemiddeling verleenen voor den ruil met Breslau. Van de overige handschriften werd niet meer gerept.

En zoo is dan werkelijk in den zomer van 1942 het kostelijke manuscript in ons bezit gekomen, gebonden in een fraaien perkamenten stempelband, versierd met het wapen van THOMAS REHDIGER op het voor- en achterbord. Maar ons wachtte nog een grootere verrassing, het handschrift bleek op de meest volmaakte wijze *heimgeführt* te zijn : wij kregen het eenige tot nog toe teruggevonden boekwerk in handen uit de bibliotheek van PHILIPS VAN LEIDEN, onzen beroemden stadgenoot, den legist van graaf WILLEM V, beroemd geworden door FRUIN's meesterlijke studie en de uitgave van zijn vermaarde staatsrechterlijke tractaat *De cura rei publicae et sorte principantis,* door MOLHUYSEN voltooid en in het licht gegeven in de Werken van de Vereeniging tot uitgave van de bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht.

PHILIPS VAN LEIDEN zal van de meeste lezers van het Jaarboekje een goede bekende geworden zijn door het aardige opstel waarmede het echtpaar Romein zijn *Erflaters van onze beschaving* geopend heeft. Men kan daar beschreven vinden, hoe deze middeleeuwsche rechtsgeleerde op eenige passen afstands van onze Universiteitsbibliotheek de eerste particuliere boekerij van eenigen omvang in ons land — zij bestond uit 73 boeken, voor dien tijd een aanzienlijke collectie — stichtte, die hij bij testament voor het publiek toegankelijk stelde tegen een cautie die voor ieder boek afzonderlijk was vastgesteld, terwijl zij door een afzonderlijken functionaris beheerd werd. Hij deed dit „omdat vele geschikte en bekwame mannen de studie hadden opgegeven bij gebrek aan boeken, tot groot nadeel van de kerk als van de staat, die geleerde

mannen ten zeerste noodig heeft". MOLHUYSEN heeft de twee testamenten uit de jaren 1372 en 1382, benevens de „dispositio librorum magistri Philippi de Leyden" d.w.z. de beschikking die hij maakte met betrekking tot zijn bibliotheek, in 16e-eeuwsche afschriften nog heden ten dage aanwezig in ons Gemeente-archief, als bijlage achter zijn uitgave afgedrukt.

Zoo'n catalogus uit de middeleeuwen is voor het nageslacht dikwijls een heele puzzle, omdat de handschriften meestal zeer onvoldoende gekenschetst worden, b.v. naar de eerste woorden van het eerste onderdeel van den codex. Was dit ook met ons handschrift het geval geweest, dan zouden wij het nooit herkend hebben, want juist dat eerste gedeelte is in den loop der tijden verloren gegaan, zooals wij zullen zien. Wij vinden de volgende vermelding (blz. 482) :

Liber narracionum secundum ordinem alphabeti de vitis patrum antiquorum. Gesta episcoporum Traiectensium et principum Hollandie compilata per magistrum Johannem de Beec. Quidam modicus tractatus compilatus per magistrum Nicolaum de Lyra contra argumenta cuiusdam Judei. Adhuc quedam gesta comitum cum quibusdam litteris prime donacionis facte comitibus Hollandie cum cirographo de Wesep. Gesta Troyana distincta per libros, in uno volumine ad caucionem XV francorum.

Volgens de beschrijving die wij gemaakt hebben van het handschrift voor onzen nieuwen catalogus bevat het :

F. 1 : JOHANNES DE BEKA, Chronicon episcoporum Trajectensium et comitum Hollandiae — De kroniek van de bisschoppen van Utrecht en der graven van Holland van JOHANNES DE BEKA.

F. 31 : Blank.

F. 32 : NICOLAUS DE LYRA, Libellus contra Judaeum quendam — Een theologisch tractaat, dat ook in middelnederlandsche vertaling voorkomt in een handschrift dat te Weenen bewaard wordt.

Ff. 39 en 40 : Blank.

F. 41 : Een mededeeling in het latijn betreffende het voorgevallene in de stad Leiden in het jaar 1362 — Het verso van f. 41 blank.

F. 42 De Egmondsche kroniek, in het latijn, voorafgegaan door een lijst van graven en gravinnen van Holland tot en met den Roomsch koning en der abten van Egmond en gevolgd door eenige vroeg-middeleeuwsche oorkonden betrekking hebbende op het klooster — Het verso van f. 57 weer blank.

F. 58 : Afschriften van eenige verzoekschriften aan den graaf, waarover straks meer.

F. 58 verso : Copie van het handvest van WILLEM V van 20 Mei 1355 voor de stad Weesp.

F.60 : GUIDO DE COLUMNIS, Historia destructionis Trojae — Een geschiedenis van de verwoesting van Troje.

Men ziet, hier is geen twijfel mogelijk : PHILIPS' eigendom is weer in Leiden teruggekeerd. Over den inhoud zal op een andere plaats uitvoeriger gehandeld worden, waarbij dan gewezen wordt op het feit, dat alle geschriften die het bevat, in dien tijd tot de actueele lectuur behoorden. In een jaarboek van de Vereeniging Oud-Leiden moge ik de aandacht vestigen op een paar kleine stukjes, zooeven vermeld, die PHILIPS in zijn inhoudsopgave niet opnam, omdat het niet meer dan korte notities zijn op blanco gebleven bladen.

Ik geef dan allereerst de vertaling van de latijnsche mededeeling omtrent het voorgevallene in Leiden in het jaar 1362. Met het origineel kan de belangstellende kennis maken door de reproductie en een afdruk van den origineelen tekst (Bijl. I). Deze hand is zeker niet van PHILIPS, maar stellig uit dienzelfden tijd :

„In den nacht voigende op St. Pontiaensdag, die op een Vrijdag viel, werden er te Leiden na middernacht donderslagen gehoord en deze beteekenen als zij in Januari voorkomen, hevigen wind, rijken oogst en oorlog in het komende jaar. Wat den wind betreft kan men opmerken dat er den Zaterdag, die volgde op den bovengenoemden nacht na sinte Ponsen van het jaar 62 gedurende den heelen nacht hevige windvlagen vernomen werden, zooals men tevoren nog nooit had gehoord, waardoor kerken, molens en een groot aantal huizen en gebouwen verwoest werden. En wat den oorlog

aangaat wete men, dat juist op St. Marcellus, die op een Zondag viel in dat jaar '62 en die dus volgde op dien nacht, bekend werd te Leiden, dat eenige Leidsche burgers die zich met **WILLEM BORT** in Delft bevonden, waar deze vertoefde voor een besluit dat genomen zou worden betreffende de benoeming van een schout, dat genoemde burgers door de Delftenaren in hun logement gewapenderhand werden opgespoord en toen zij beducht voor hun leven trachtten te vluchten, werden gevangen genomen. Toen het gerucht hiervan in Leiden doordrong, hebben eenige Leidenaren, waaronder **JOH.** Vos, JANNES HERMANSZOON en nog een paar rotgenooten, nadat zij de gerechtsvanen hadden afgerukt [1]), omtrent de eerste nachtwake **JOHANNES VAN BRABANT,** diens zoon **FLORIS, GYSELBERT FLORISZ., JOH. VAN GHEEST** en diens twee oudere broers, **MICHEL GERRITSZ., HUGO BODE** en **HENDRIK MILDE PIETERSZ.** met geweld van hun bed gelicht als represaille voor de gevangenneming van hun medeburgers en vrienden te Delft. En een groot aantal grepen ze, terwijl ze op het kerkhof en elders de wijk namen, wier huizen ze ook binnendrongen. En al die menschen, die toch hun medeburgers waren, brachten ze in het raadhuis en boeiden ze daar twee aan twee en ze hielden ze daar een heelen dag en twee nachten gevangen in de boeien. En pas nadat bekend geworden was dat de Leidenaren die in Delft gevangen zaten, weer vrij gelaten waren, hebben de daarevengenoem-

[1]) In verband met het later te vermelden uittrekken met de stadsbanier in 1380, een schending van den landsvrede, omdat alleen de graaf hiertoe het bevel mocht *geven,* heb ik eerst gedacht dat met ,,raptis vexillis et dissolutis" iets dergelijks bedoeld werd, maar dat een handjevol burgers met het stadsvaandel *voorop,* negen medeburners in het holst van den nacht van hun bed zouden gaan lichten, kwam mij toch hoogst onwaarschijnlijk voor. Veeleer moet hier gedacht worden aan ,,symbolen der hooge jurisdictie" ; volgens R. SCHRÖDER—E. VON KÜNSZBERG, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (Berlin usw. 1932), S. 619, n. 149. is althans in Duitschland ,,die Gerechtsfahne" een ,,Wahrzeichen der königlichen Gerichtsbarkeit". Dit is de eenige autoriteit, waarmede ik (dank zij **de** hulp van Prof. **FISCHER)** mijn bewering kan staven. In geen enkel Nederlandsch werk heb ik iets over dergelijke vaantjes of vaandels gevonden.

Dat hier werkelijk een welbewuste manifestatie tegen het wettige gezag plaats vond, wordt ook geïllustreerd door het feit dat men de gevangenen naar het raadhuis voerde en hen aldaar een dag en twee nachten in de boeien sloeg.

de personen hun vrijheid herkregen. Nooit was in Leiden iets dergelijks gebeurd, dat de bezadigde burgers het zonder protest heten gebeuren, dat rebellen op een dergelijke wijze hun eigen buren en vrienden ongehinderd en ongestraft konden aanranden."

Deze aanteekening, oppervlakkig beschouwd niet meer dan het relaas van een plaatselijk schandaaltje, zou nog wel eens een belangrijk document kunnen blijken voor de geschiedenis onzer stad. Immers juist van deze jaren, liggende tusschen den eindeloozen strijd van den hertog met den burggraaf over de hooge jurisdictie, d.w.z. onder meer ook de aanstelling van den Leidschen schout en de hevige uitbarsting der twisten van Hoeken en Kabeljauwen, waarvan **BLOK** [1]) gewaagt, toen de Leidenaren met hun banier naar Alphen optrokken en het beleg voor het slot durfden te slaan, heeft de schrijver van onze prachtige stadsgeschiedenis ons geen gegevens verstrekt.

Wij krijgen hier een kijkje in de eindelooze twisten die zelfs onder het krachtige bestuur van den ruwaard nog aan de orde van den dag schijnen te zijn. Het eerste belangrijke feit dat ons treft, is dat **WILLEM BORT** met eenige andere vooraanstaande Leidenaren in Delft vertoeft in verband met de benoeming van een schout, terwijl wij tot nog toe niet anders wisten of de burggraaf **DIRC VAN WASSENAER** had sinds 1359, mede dank zij **ALBRECHTS** steun, het heft goed in handen, speciaal wat de uitoefening van zijn jurisdictie c.q. de benoeming van schout en schepenen betreft.

Ten tweede, er blijken onder de burgers twee partijen te bestaan, die ook in Delft elk haar aanhang hebben, die dus interlocaal georganiseerd zijn : de Delftenaren lichten Leidsche burgers van de eene partij van hun bed en als represaille worden in Leiden burgers der andere partij gevangen genomen. Van deze laatsten heb ik in het Leidsche archief alleen **JOHANNES DE BRABANTIA** kunnen thuisbrengen : blijkens zijn zegel aan een oorkonde van 1358, was hij in dat jaar schepen. Het ligt nu voor de hand om aan te nemen dat er in deze jaren ook binnen de stad een partij van den burggraaf en een stedelijke partij was en dat er nóg steeds een strijd

[1]) **P. J. BLOK**, *Geschiedenis eener Hollandsche stad* **1.** *Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen* ('s **Gravenhage** 1910), 88—92.

gaande was over de aanstelling van den schout, al trokken de ruwaard en de burggraaf dan misschien ook één lijn in deze kwestie.

Het is nu lang niet onmogelijk, dat wij het einde van dezen twist kunnen volgen in een oorkonde, die VAN MIERIS in het derde deel van zijn *Groot Charterboek van de Graven van Holland* enz. heeft afgedrukt naar een verloren gegaan cartularium (blz. **138)** ; een stuk van **13** Maart 1362, waarin een aantal Hollandsche edelen, allen groote heeren, onder wie **DIRC VAN WASSENAER,** burggraaf van Leiden, aan den eenen kant en een aantal heeren met minder illustere namen, kennelijk burgers, onder wie wij WILLEM BORT en JAN Vos vermeld vinden, ter andere zijde, aan den ruwaard hun geschil ter beslechting voorleggen [1]).

Neer heb ik den lezer voorloopig niet te bieden ter illustratie van het hierboven in vertaling afgedrukte stuk. Men ziet, twee van de voorspellingen van het voorteeken ,,donderslagen in Januari" zijn uitgekomen. Werd de aanteekening opgesteld vóórdat er nog iets bekend kon zijn over den rijken oogst, of is deze voorspelling niet in vervulling gegaan ?

De twee stukken, die ik thans volgen laat en die men, geloof ik, zonder veel moeite wel zal kunnen lezen met behulp van de voetnoten, zijn naar mijn meening zooal niet van PHILIPS' eigen hand, dan toch uit diens onmiddellijke omgeving. In de kanselarijstukken van de Hollandsche graven, die in het Alg. Rijksarchief in Den Haag bewaard worden, komen een paar korte passages voor die wèl door PHILIPS zelf geschreven zijn, zoodoende was een vergelijking mogelijk.

Het eerste stuk is zeer merkwaardig, het is een afschrift van een verzoekschrift aan den graaf met een latijnsche aan-

---

[1]) Het in ons handschrift vermelde schandaal zou een episode uit dezen twist kunnen zijn: mannen als JOHANNES VAN BRABANT, **die schepen** was zooals wij reeds zagen, en dus ***een*** creatuur van den burggraaf, **JOHANNES DE GHEEST *(een*** bekende naam in de Leidsche aristocratie), **HUGO BODE en HENDRIK MILDE,** zijn dan aanhangers, waarschijnlijk ook meerendeels afhankelijke gunstelingen, van **DIRC VAN** WASSENAER, en als zoodanig met anderen van hun slag in het verzoekschrift aan den ruwaard ook niet genoemd. Met name echter noemt de zoenbrief natuurlijk wel de burgers der tegenpartij, **WILLEM BORT, JAN** Vos, die wij reeds kennen, en eenige anderen. In een der oorspronkelijke afschriften, berustende in het Rijksarchief in Den Haag, worden zij nadrukkelijk aangeduid als ,,poerteren van leyden". (Volledig afgedrukt als Bijlage II.)

teekening er onder, het antwoord resumeerende, dat er op gegeven is : „de datum van het contract is in dezen beslissend, tenzij anders overeengekomen is". Hier zien wij den grafelijken ambtenaar dus aan het werk, een open ruimte werd benut om een beslissing die genomen was, vast te leggen om haar bij voorkomende gelegenheden bij de hand te hebben.

Ik heb hier en daar wat in de interpunctie veranderd. Heel veel heeft men aan punten of komma's in verzoekschriften als deze niet. Dergelijk proza, opgeschreven door menschen zonder eenig begrip van zinsbouw, dat afwijkt van het meer litteraire middeleeuwsche proza, laat zich het beste vergelijken met onze kinderbriefjes. Als men de stukken langzaam en eentonig voorleest en de kinderachtige omslachtigheid tot haar recht doet komen, dan wordt de beteekenis vanzelf duidelijk.

Lieve heere van Hollant U ghenoeghe te weten dat alrehande arme lude van Uwer ghemeenten wonende in die baliuscap van Rijnland wel seere beswaert sijn alse van den paymente dat ghi lieve heere hebt doen crayieren ende bieden in uwen lande [1]) in deser manieren alse dat wel veele arme lude hier voertijds ouer [2]) eenen jare ende van desen jare dat die vlaemsche Grote van VIII denarien ghemeenlic ghingen in uwen lande wel vele lants ghecoft hebben ende coftent lieve heere seere [3]) weghe ende vele de hogher onnoselicken om des wille dat si vermoeden ende hoepten dattet payment sinen ghanc behouden soude hebben alst doe ghinc doe si tlant coften. Ende want ghi lieue heere nu in uwen marcten tpayment hebt doen versvaren ende den vlaemschen groten voor VI denarien hebt doen bieden soe willen die ghene daer tlant jeghens ghecoft is hebben alsulc payment als ghi hebt doen crayieren in uwer marcten alse den vlaemschen groten voor VI denarien die vor VIII denarien ghinc doe si tlant coften ende wanter lieve heere vele arme lude bi ontgoet

---

[1]) A l s e v a n d e n l a n d e -- door *den koers* dien *gij hebt vastgesteld* in *Uw graafschap.*

[2]) *voor.*

[3]) Van d e n ? Waarschijnlijk is dit woord echter doorgehaald. Wat echter (vanclen) weghe ende vele de hogher moet beteekenen, is mij maar half duidelijk. Er zal wel zoo iets als „met moeite en heel duur" moeten staan. Uit het stuk blijkt, dat de betaling uitgesteld werd.

soude [1]) bliven overmids dat si onnoselic tgoed coften doe dat ander payment ghinc ende him voer dit swaer payment niet en hoeden, soe bidden si U lieve heere om Gods willen ende om wel doen dat ghi die arme lude wat verlichten wilt in dien saken ende him hore onnoselichede wilt laten ghenieten tot deser tijd ende wilt him sulc payment laten gheven als ghemeenlic ghinc doe si dat goet coften want sijs him voertaen wel hoeden sullen ende bi besceyden paymente [2]) copen ende vercopen. Ende wilt hier lieve heere alsoe in doen om Gods willen want sijt onnoselic ghedaen hebben dat die arme lude die ghecoft hebben niet ontgoet en worden bi sulker redene ende die ander daer mede ghegoet die hoer lant vercoft hebben Ende Uwe goede antworde lieve heere begheren die arme lude.

Responsum est quod tempus contractus inspici debet nisi aliter conventurn sit ex certa condicione.

Het bovenstaande is alleen te begrijpen, als men weet, dat de Vlaamsche Groot de reëele munt was en het Pond, waarvan de Denariën het $\frac{1}{240}$ deel zijn, de *reken*-munt. Nu immers zijn de *koopers* de slachtoffers van de koerswijziging. Immers :

1 Vl. gr. *was 8* den. = $\frac{1}{30}$ £ (Holl.).

1 Vl. gr. *wordt* 6 den. = $\frac{1}{40}$ £ (Holl.).

Dus voor een overeengekomen prijs van, zeggen wij, 100 £ (Holl.), zou volgens den ouden koers betaald moeten worden :

100 *x 30* × 1 Vl. gr. = 3000 Vl. gr.

en volgens den nieuwen koers

100 x 40 x 1 Vl. gr. = 4000 Vl. gr.

Eerst uit zulk een rekensommetje kan men zien, welk een

---

[1]) Lees: souden.

[2]) Bi besceyden paymente = tegen *nauwkeurig vastgestelden koers.* dus rekening houdende met de in dien tijd herhaaldelijk voorkomende koersveranderingen. In het beneden te noemen artikel van FRUIN wordt verhaald, hoe de abt van de St.-Paulusabdij te Utrecht met vooruitzienden blik een jaarlijkschc rente in „merk fijn zilvers troys gewichte of payement daarvoir" ter betaling eischte.

geweldige slag een dergelijke devaluatie beteekende voor een kooper, die een uitgestelde schuld moest betalen !

Door een gelukkig toeval zijn wij in staat nauwkeurig het jaar te bepalen, waarin het bovenstaande gegolden heeft, nl. 1363, hetgeen weer overeenkomt met de andere notities in ons handschrift. Wij verwijzen hiervoor naar een artikel van R. FRUIN, ***Over de*** *muntverzwakking in* ***de*** *14de eeuw* in Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk. N.R. IX (1877), blz. 1—11. Voor deze gegevens ben ik veel dank verschuldigd aan Dr. A. G. JONGKEES en Prof. Mr. H. F. W. D. FISCHER.

Voor de volledigheid geef ik ten slotte nog een derde notitie, van dezelfde hand, op dezelfde bladzijde als de vorige geschreven. Eigenlijk is dit de eerste ; de vorige aanteekening werd bijgeschreven nadat het hs. ondersteboven gedraaid was.

Zij betreft een klacht van de inwoners van Zoeterwoude betreffende eenigen onder hen die weigerden het ,,schot'' te betalen, een belasting die op een ieder drukte die niet ,,edel'' of ,,welboren'' was, een cijns die collectief door een buurtschap opgebracht moest worden en die dus te zwaarder drukte, omdat in dit geval natuurlijk rijke buurtgenooten er zich aan onttrokken. En dat deze machtig waren, blijkt wel uit de vrees, die zij die het ,,schot'' moesten innen, voor hen koesterden !

Lieve heere van Holland ghi weet hoe U die buer van Zuterwoude ghetoent hebben als van ghebrec van eenrehande luden van dien ambachte die seyden dat si edel waeren ende gheen scot mitten bueren gheven wilden aldaer ghi lieve heere een waerheyt of hyet besitten [1]) of die lude edel wesen mochten of en mochten ; ende die waerheyt gheuut wart [2]) in Uwer sale des Woensdages na bamisse. Entie waerheyt seyde die baliu van Rijnland van Uwen weghen, daer hi vant dat si niet edel en waeren. noch welboren Ende beual him die baliu op haer lijf ende goet dat si scot gheven souden mitten bueren, aldair die vijf buer luden, die daer toe gheëet [3]) sijn van alle

[1]) Een waerheit bes i t t e n het en — *een onderzoek doen instellen.*

[2]) De beslissing geveld werd.

[3]) Gevolmachtigd.

mannen ghelijc scot nemen sullen, maende [1]) dese voorseiden die welboren wesen wouden daer somme dat niet gheven en wouden ende seyden dat si welboren waeren ende daer omme gheen scot gheven en souden. ende breken lieve heere U seghen dat ghi mid Uwen Rade ordineert hebt ende dat sijn dese **Aelwin Aleyt** soen, **Wauter** sijn zone, **Arnt Wauters** soen, **Pieter Wauters** soen, **Jan Wauters** soen, Daniel **Wouters** soen, **Arnt Wouters** soen. Lieve heere want die buere qualike dat scot gheven moghen buten desen luden ende die ghene diet manen moeten, vrese doghen van haren live alse cortelic ghevallen is [2]) scamelen cnapen dien si vrese deden om dat si se maenden, daer omme bidden die buere dat ghi him hier inne te helpe comet mit Uwen Rade.

G. I. Lieftinck.

[1]) **Lees** : maenden.
[2]) Zooals **onlangs is gebeurd.**

BIJLAGE 1

feria sexta. in die beati ponsiani martyris. anno lxij°. nocte sequente. post mediam noctem audita fuerunt leydis tonitrua. que vt dicitur in Januario. ventum validum. frugum habundantiam. et bellum in eodem anno adesse significant. de vento est notandum. quod. sabbato post ponsiani. anno lxij". prescripto nocte sequente. per totam noctem fuerunt auditi venti validissimi. qui antea inauditi fuerunt. de quibus ecclesie. molendina. et quam plures domus. et edificia. ruerunt. Item de bello. est sciendum. quod dominica ipso die marcelli martyris. anno lxij°. prefato. nocte sequente. nunciatum fuit leydis quod quidam oppidani leydis (=leydenses) existentes in delff cum willelmo bort. qui ibidem erat pro solutione de sculteto facienda cum armis bellicis. de delfensibus. in hospicio requisiti. periclitati, fugati. et captiuati fuerunt. hac fama leydis volata. quidam leydenses. veluti. Johannes vos. Jannes hermanni. et eorum complices. raptis vexillis. et dissolutis. circa primam vigiliam noctis. tulerunt violenta manu. de lectis suis. in vindictam suorum oppidanorum et amicorum in delf captiuatorum. Johannem de brabantia. cum filio suo florentio. ghizelbertum florentii. Johannem de gheest cum duobus filiis senioribus. michaelem gherardi hugonem bode. heynricum Milde filium petri et quam plures receperunt fugam. in cymiterio et alibi. quorum domos visitauerunt et predictos. oppidanos suos duxerunt in domum consilij et ibidem duos et duos vinculauerunt. et vinculatos tenuerunt per vnam diem. et per duas noctes. et postea fama cumperta de delf. quod leydenses ibidem captiuati. liberati fuerunt jam predicti. fuerunt dissoluti nunquam. erat leydis tale factum perpetratum. quod sapientiores subticuerunt. et rebelles talem violentiam. in vicinos et amicos suos inmunes et sine culpa perfecerunt

Leiden, Univ. Bibl. *B. P. L.* 2429, fol. 41. Het stuk is vertaald op blz. 182—184.

BIJLAGE II

Allen den ghenen die desen brief sullen zien of horen lesen doen wi cond ende kenliic, Dieric here van brederode, Jhan van pollanen here vander lecke ende van bredae, Dieric van wassenaer borchgraue van leyden, Gheret van heemstede, aernoud van duuenvoerde, philips van pollanen, floriis van adrichem, Ridderen ; Reynoud van brederode ende Willem van foreeste, knapen, op die ene zide ; Willem bort, ghert heerman, symon vrederiic, jhan vos, wouter ecken sone, wouter wouters sone ende Dieric vander dobbe hughen sone, poerteren van leyden[1]) andie ander side Dat wij van alre smarte, vrese, veede jof ghescille die js of gheweest heeft twischen ons, ghebleuen ziin an onsen lieuen here hertoghe aelbrecht van beyeren Ruwert van henegouwen van holland van zeland ende van vriesland. Ende ghelouen voer ons, onse maghe, vriende ende hulpers an beyden ziden, te houden ende te voldoen so wat onse lieue here voerseyt daer of ordinyeren ende segghen sal, bi gheliken rade ende vrienden die onse lieue here daer toe nemen sel. ende een yghelike van ons sel binnen een tormiine, die onse lieue here daer toe ordinyeren sel, ouer gheuen jn scrifte alle ghebreke die onser enich op den anderen heeft ende so wat dan niet ouer ghegheuen en wordt noch ghetoech, sal virloren ende quite wesen sonder enich virhalle namaels daer of te hebben. Ende waer yemand van ons die bouen ons liefs heren segghe jeghen den anderen misdede, dat soude onse lieue here virhalen moghen ende daer voer aen tasten alse jeghen him virboert, des ghenen liif ende goed die misdede. Ende waer yemand die dien misdadighen starcte, huysde jof houede binnen slands of buyten, achter dien dat hi wiste dat hi die misdact ghedaen hadde, die soude wesen jnder seluer broke ende pene alse die misdadighe ware, behouden enen ygheliken van ons die vrye heerlichede heft ziinre heerlichede. Ende om dat wi alle voerscreuen ende elc bcsonder gheloeft hebben ende ghelouen voer ons, onse maghe, vriende ende hulpers, bi onser trouwen alle poynten vocrscreuen stade ende vaste te houden ende te voldoen so wat onse lieue here voerscreuen mit gheliken rade segghen sal alse voerscreuen js, so hebben wi jn kennesse van dien desen brief open beseghelt mit onsen seghelen. Ghegheuen te reymerswale des sonnendages na sente georgius dach jnt jaer ons heren M ccc twee ende tsestich.

's-Gravenhage, Alg. Rijksarchief, Charter der graaflijkheid van Holland van 24 April 1362. Een der oorspronkelijke afschriften — Moderne interpunctie.

[1]) Van deze kabeljauwsche Leidenaren kennen wij dus reeds Willem Bort en Johannes Vos. De namen Ghert Heerman, Symon Vrederiic en Wouter Ecken sone (niet Coken sone, zooals Blok bij vergissing gelezen heeft) vindt men terug in de lijst van „die ghene die in den gherecht ziin of gheweest hebben" die in 1386 opgesteld is. Deze oudste vroedschapslijst heeft Blok op blz. 320 vlgg. afgedrukt. Men vindt deze personen onder de 60 oudste namen. Juist Willem Bort en Jan Vos, die in het stuk uit ons hs. voorkomen, ontbreken. Vermoedelijk waren zij al dood toen de lijst werd opgesteld en is de eerste naam, die van Jan Heerman, dezelfde als Jannes Hermanni uit ons stuk.

BEVRIJDINGSHUMOR.

Toen, kort na negen uur in den avond van 4 Mei 1945, het bericht door de radio kwam van de capitulatie van alle Duitsche troepen in Nederland, vloog al gauw het eerste vuurwerk in verschillende wijken van Leiden de lucht in.

In de volgende dagen baanden de opgekropte gevoelens der bevolking zich ook op andere wijze een weg ; de volkshumor bleek na 5 jaren van verdrukking nog te leven. Deze uitte zich in de tallooze bevrijdingsfeesten der buurtvereenigingen, met allegorische optochten, vaak treffend door geest en vernuft ; de beschikbare middelen waren klein, maar de vindingrijkheid was groot.

De volkshumor uitte zich ook in poëzie, bij de huis- en straatversieringen aangebracht. Van die poëzie, niet erg fijn, maar karakteristiek voor de ontlading der verdrukte en bevrijde gemoederen van eenvoudige menschen, die nu eindelijk hun hart eens wilden luchten over Moffen en N.S.B.'ers, volgen hier enkele staaltjes. Het is geen salontaal, maar deze poëzie is zoo kenmerkend voor den tijd, dat wij ter wille van de historie daaruit enkele grepen willen doen.

Bij de Lombartpoort in de Nieuwsteeg, toegang gevende tot het beruchte hoofdkwartier van de gehate landwacht, prijkte tijdens de bevrijdingsfeesten der buurtvereeniging het volgende vers :

Wij werden hier maar steeds gestoord
Met al maar gestommel en lawaai in de poord
En dan maar steeds wie daar, wacht woord,
Het ging dag en nacht maar ongestoord
Wij konden ons ergeren aan roofpartij
En zij hadden dikwijls een smulpartij
Tot dat op eens de stilte werd verstoord
En zij moesten komen uit de poort
En onder luid hoera van velen
Konden zij het misschien wel uitschreeuwen

Maar berouw komt na de zonden à boe
Wij zongen : Zoo gaat Jantje naar de bliksem toe.
Uittocht landwacht 7 Mei 1945

Voor een huis in de Langestraat hing het volgende gedicht :

Mei 1940 Mei 1945

Seyss Inquart met zijn manke poot
Zit in een kamp en wacht op zijn dood.
Van ons rantsoen heeft hij gevreten
Daar wij jaren voor hebben gezweten
Nu zal hij bieten moeten eten
Doch nu geen nood
Want Leiden eet weer wittebrood.

In het Berkendaalstraatje met zijn poëtischen naam tierde de dichtkunst welig :

N.S.B.-ers hadden dikke smoelen.
Maar nu zitten ze in de Doelen.

En verder :

De N.S.B.-ers aten vlees
Door de Landwacht hen gebracht
Maar wij hebben van den honger
Onze poesies afgeslacht !
Ze hou-zeeden met hun leider,
En vraten zich lekker dik ;
Maar zitten nu met Mussert
Allemaal lekker in de lik !

Ten slotte deze kernachtige spreuk Berkendaalstraatje, hoek Langebrug :

Eerst gebogen, toen gekraakt
En ten slotte ingemaakt !

S.

DE LEIDSCHE MONUMENTEN [1]).

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD GEDURENDE DE JAREN 1943, 1944 EN 1945

Sedert in het Leidsch Jaarboekje 1943 de veranderingen, die gedurende het daaraan voorafgaande jaar plaats vonden, beschreven zijn, zijn drie bewogen oorlogsjaren verloopen, waarin in het algemeen de Leidsche monumenten er goed zijn afgekomen. Een uitzondering hierop wordt evenwel gemaakt door de *klokken*, waarvan er vele zijn weggevoerd en de meeste daarvan tot nu toe niet zijn teruggevonden. Niet weggevoerd en daardoor behouden zijn vier groote klokken van het stadhuiscarillon (uit 1940), nl. de luidklok van den heeluurslag (de Bourdon, geschenk van het Leidsche Studenten Corps), de luidklok van den halfuurslag (de z.g. C-klok, geschenk van het Carillon-Comité), de z.g. dis-klok (geschenk van de fa. J. J. GROEN en Zn), alsmede een klok met een diameter van **145** cm zonder. opschrift.

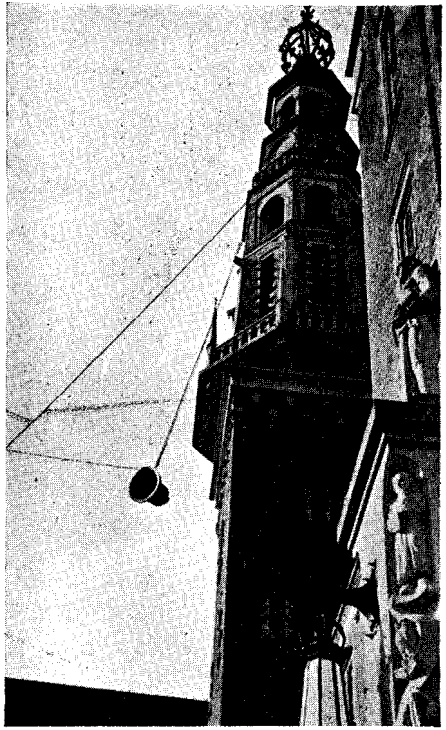
Voorts zijn behouden de beide klokken van de Marekerk, nl. de groote slagklok van COENRAET WEGEWAERT (1647) en de kleine ,,beschermde'', met een M(onument) voorziene luidklok van F. HEMONY (1663). Eveneens niet weggevoerd zijn ten slotte de kleine luidklok van de Pieterskerk (1763) [2]) en de ,,beschermde'' klok van de Zijlpoort van P. HEMONY **(1 6 6 8) .**

Uit Duitschland teruggekomen zijn de beide klokjes van P. **HEMONY** (1677) uit de Zuiderkerk, oorspronkelijk af

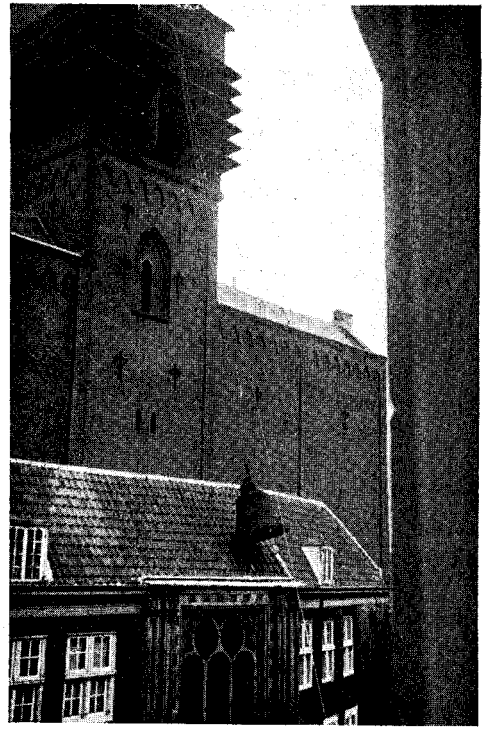
---

[1]) Twaalfde vervolg.

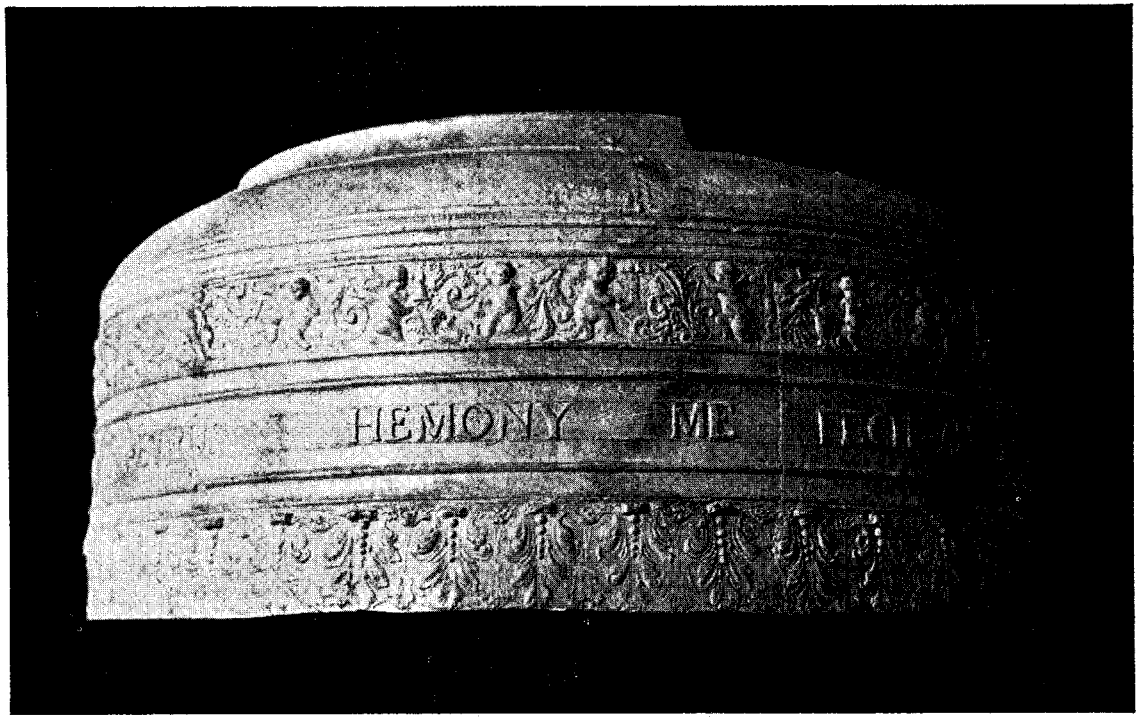
[2]) Dat deze klok niet is weggevoerd is aan een vergissing te danken. De door het Rijk in Augustus 1941 toegezonden aanduiding ,,beschermde klok", bestemd voor een sinds 1925 in het Museum de Lakenhal aanwezige bronzen luidklok van Wilhelmus Moer uit 1490, afkomstig uit den dakruiter op de Pieterskerk, werd aangebracht bij de *tegenwoordige*, uit 1763 dateerende klok van de Pieterskerk. Dat men dit abuis bij de vordering van de klokken niet ,,aan de groote klok" hing spreekt van zelf.

Het weghalen van een klok van het Stadhuis-Carillon
(*Foto G. van der Mark, 1943*)

Het weghalen van een klok uit de Hooglandsche Kerk
(*Foto Kwaadgras, 1943*)

Afgietsel van een gedeelte van één van de klokken van den Academietoren
(Foto G. van der Mark)

komstig van het oude stadhuiscarillon [1]), alsmede de „beschermde", niettemin weggevoerde klok van de Waalsche Kerk van **CORNELIS** AMMEROY (1605). Deze drie klokken kwamen in het voorjaar 1946 weder op haar plaats terug. Ook reeds weder teruggebracht in Leiden zijn één van de vier weggevoerde klokken van de Hooglandsche Kerk, nl. de groote luidklok van HENRICUS VAN MEURS (1615), en het luidklokje van de Kooikapel van FRANCISCUS **HEMONY** (1661), welk klokje indertijd van de Marekerk naar de Kooikapel is overgebracht.

Voorts hebben de Duitschers 5 kleine Leidsche klokken ter beschikking van andere gemeenten gesteld ten einde als luchtalarmklok in dorpstorens te dienen. Dit is nl. het geval met het klokje van de Kaasmarkt (marktbel), thans te Asperen, met dat van het inrijhek van het v.m. Pesthuis, te Nieuwland (begin 1946 weder naar Leiden.. teruggezonden), met dat van de R. K. Kerk aan den Haagweg, thans te Noordeloos, met dat van de kapel van de R.-K. Begraafplaats aan de Zijlpoort, thans te Bergambacht en met een kleine luidklok van de Hooglandsche Kerk, gegoten door C. CRANS **JZN** (1743), thans te Kedichem.

Vermist of stuk zijn 19 torenklokken en 43 carillonklokken. De oudste weggevoerde klok is door **WILHELMUS** MOER in 1500 gegoten en afkomstig van de Hooglandsche Kerk.,Daar deze klok is stukgeslagen is zij in ieder geval verloren 'gegaan. Een gevoelig verlies is ook het in stukken slaan van de beide klokken van den Academietoren, welke klokken PETRUS **HEMONY** in **1671** goot. Wanneer volledig bekend is welke Leidsche klokken verloren zijn gegaan zal daarvan in een volgend overzicht melding worden gemaakt.

De walkorenmolen „de Valk" is in 1943 in den meest droeven staat gekomen, dien men zich kan indenken. Hij is nl. wegens bouwvalligheid geheel onttakeld ; het tijdens den oorlog door de Gemeente gedane verzoek om toestemming tot het gebruiken van materiaal ten behoeve van zijn herstel is van hooger hand afgewezen.

De voorgevel van het winkelpand *Turfmarkt* 11 -een 17de-eeuwsche trapgevel — verkeerde na een najaarsstorm van

[1]) Zie De Leidsche Monumenten, Leidsch Jaarb. 1939, blz. 194 en 1940, blz. 204.

1944 in ernstigen staat van verval, zoodat dringend voorziening vereischt was. Het ingrijpen bracht mee, dat een groot gedeelte van den gevel moest worden gesloopt en daar er geen vergunning te bekomen was voor het gebruik van bouwmaterialen kon van het voorgenomen herstel voorloopig niets komen.

Het Leidsche straatbeeld onderging ten gevolge van eenige bombardementen, alsmede wegens het op last der Duitschers afbreken van verschillende panden, die in een verdedigingslinie lagen, wijzigingen. Dat was o.a. het geval in de omgeving van den *Rijnsburgerweg hoek Wassenaarscheweg*, waar verschillende woonhuizen met den grond gelijk werden gemaakt. De hierbij afgebeelde foto toont den toestand, zooals deze was kort vóórdat het woonhuis Rijnsburgerweg 78 werd afgebroken.

Op 12 December 1944 werd o.a. de omgeving van den *Stationsweg* door een tweetal bombardementen zwaar getroffen. Verschillende panden aan dien weg en aan de *Haverzaklaan* gingen daarbij geheel verloren. Ook het aan de *Steenstraat* op het terrein van het Museum voor Volkenkunde gelegen gebouw, waarin ondergebracht waren de verzameling Medische fossielen (collectie DUBOIS) van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie en het Nederlandsche Historisch Natuurwetenschappelijk Museum, ging gedeeltelijk te niet, waardoor een gedeelte van de aldaar aanwezige verzamelingen verloren ging.

Naast vordering en vernieling staan gelukkig opbouw en herstel !

Op het *Rapenburg*, dat thans zonder reclames, doch bijna ook zonder lindeboomen is, wordt de voorgevel van het *Museum van Oudheden* flink onder handen genomen. Hierdoor zal het Rapenburg, vooral nu het mooiste ontwerp [1]) zal worden, uitgevoerd, belangrijk aan schoonheid winnen.

De eertijds verknoeide onderpui van het café „Tetenburg", Haven. 40, is in 1943 door den eigenaar op fraaie wijze vernieuwd, overeenkomstig een door de gemeentelijke Monumentencommissie ontworpen plan. Op de basementen van de buitenpilasters kwam het jaartal 1645 te voorschijn.

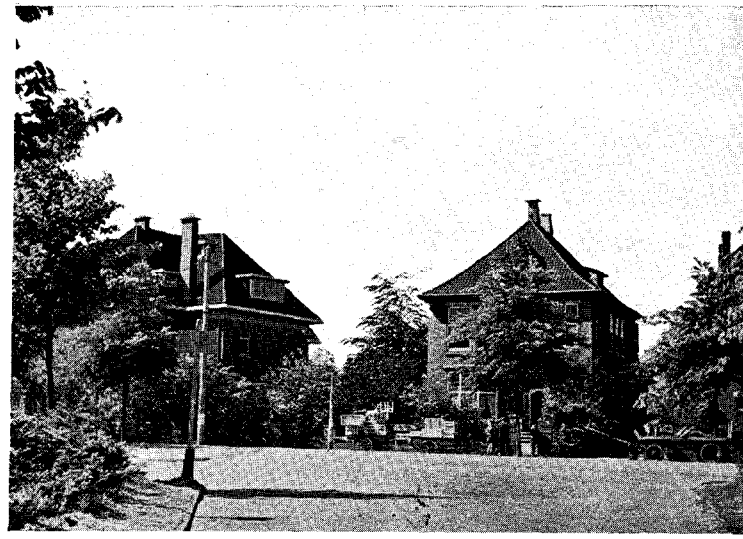
---

[1]) Plan 1, **zie** C. J. **KORTENBACH.** Het Hof van Zessen. Leidsch Jaarb. 1945, blz. 94.

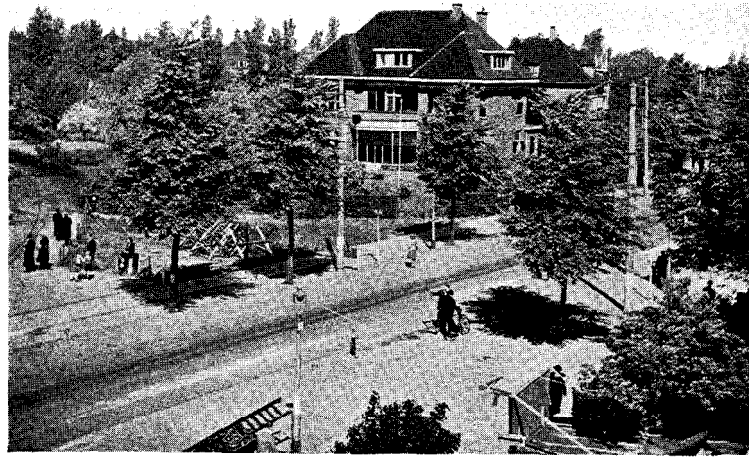

De gevels Turfmarkt 10 en 11

(*Foto H. van der Mark, October 1944*)

De afgebroken woonhuizen Rijnsburgerweg nrs. 78 en 80
Met verschillende voertuigen wordt de inboedel in veiligheid gebracht
(Foto G. van der Mark, 26 Mei 1944)

Het op last van de Duitschers afgebroken woonhuis Rijnsburgerweg no. 78
Het huis ligt rondom in het groen
(Foto G. van der Mark, 26 Mei 1944)

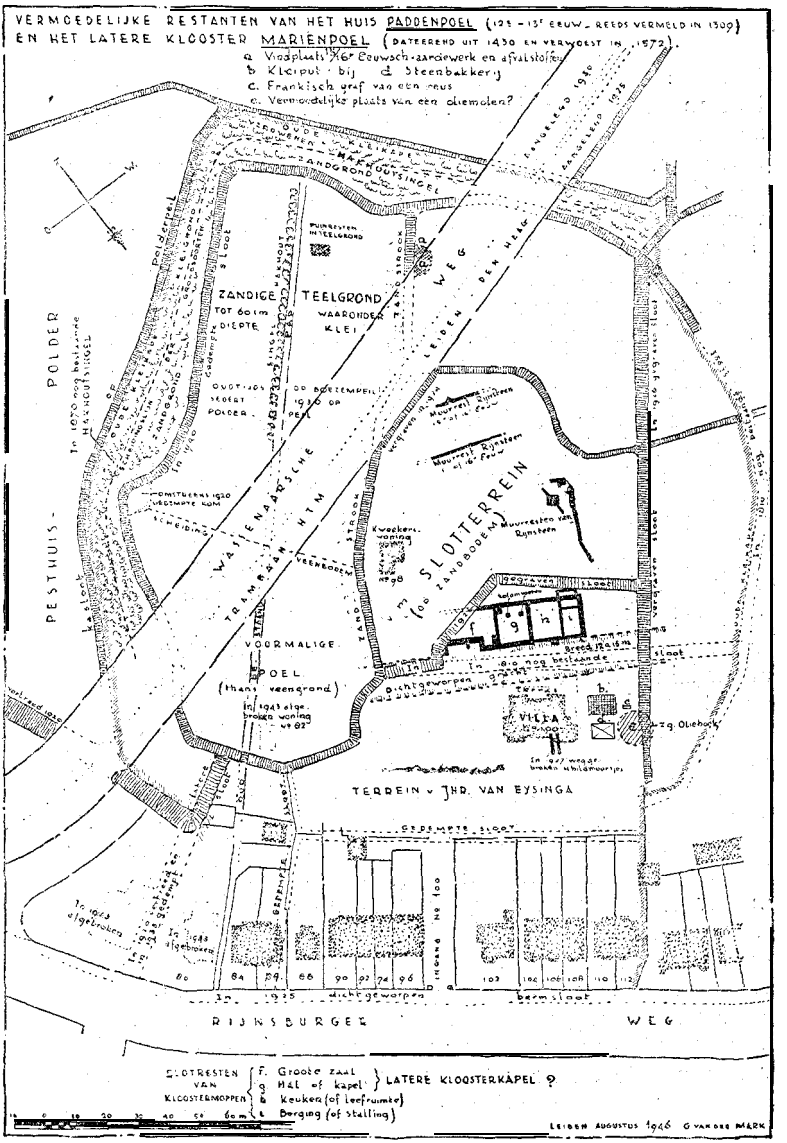
De ingang van het v.m. *Pesthuis*, met beeldhouwwerk van **ROMBOUT** VERHULST uit 1660, thans Nederlandsch Leger-Museum Generaal HOEFER, is op fraaie wijze gerestaureerd. Het monumentale ijzeren inrijhek is verplaatst, hetgeen te betreuren is.

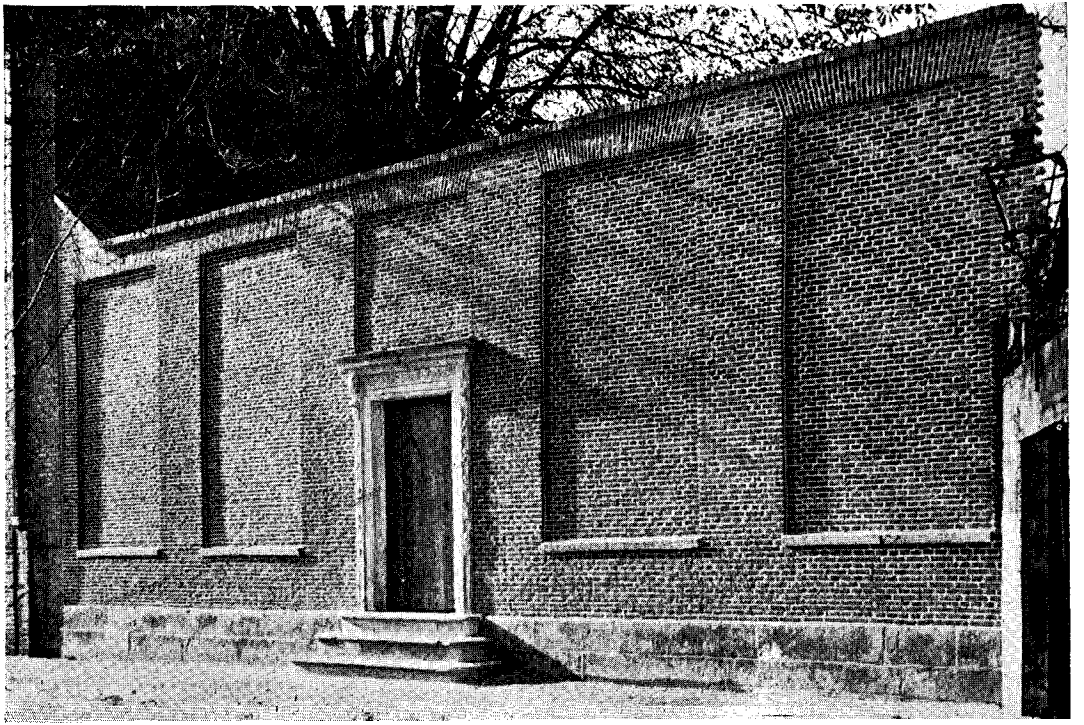
De restauratiewerkzaamheden van het *Gravensteen* en van de *Pieterskerk* vinden regelmatig voortgang, zij het ook in vertraagd tempo; het *Burchtcomplex* wacht nog op de hervatting van het herstel.

Voor de belangrijke verbetering van het *Pietenkerkhof* wordt verwezen naar het jaarverslag van Oud-Leiden, Leidsch Jaarboekje 1944, blz. 16. Intusschen is het plein wederom verfraaid door het herstel van een blinden muur. Onder leiding van den architect van het Gravensteen werd nl. op verzoek van het Leidsch Universiteitsfonds de achtermuur met het in verval zijnd fraaie tuinpoortje (met renaissance-fries en vruchtenguirlandes langs de zijden) van het woonhuis Rapenburg 40, zijde *Pieterskerkhof*, hersteld.

De eenvoudige, in verwaarloosden staat verkeerende, uit 1783 dateerende gevel van het winkelhuisje *Hoogewoerd 48* en de gelijksoortige gevel van het woonhuisje Hoogewoerd 36 werden hersteld, opnieuw gevoegd en verder schoongemaakt volgens door den dienst der Gemeentewerken gegeven aanwijzingen. Hierdoor verkregen de gevels een keurig verzorgd aanzien.

Bij het in 1943 aanleggen van een verdiept gedeelte ten behoeve van een Engelschen tuin op het terrein achter het woonhuis van Prof. Jhr. Mr. **W.** J. M. **VAN EYSINGA**, *Rijnsburgerweg* 100, stootte men op zeer oude bouwwerken. Naar aanleiding van deze vondsten verrichtte de dienst der Gemeentewerken een terreinopmeting, waarbij enkele blootgekomen muurresten werden vastgelegd. Aan de hand van deze opmeting en vooral met gebruikmaking van verschillende aanteekeningen, die de tuinman P. **VAN ROOTZELAAR** maakte van oude fundamenten, die hij bij graafwerkzaamheden reeds eerder had aangetroffen, alsmede van gegevens, die bij den bouw van het vermelde woonhuis aan het licht waren gekomen, vervaardigde de heer G. **VAN DER MARK** een reconstructieteekening van den plattegrond van het terrein. Zooals bekend heeft ter plaatse gestaan het in 1572 verwoeste *klooster Mariënpoel*, afgebeeld in Leidsch Jaarboekje 1905, blz. 150.

VERMOEDELIJKE RESTANTEN VAN HET HUIS PADDENPOEL (13de - 15de EEUW - REEDS VERMELD IN 1309)
EN HET LATERE KLOOSTER MARIENPOEL (DATEERDEND UIT 1430 EN VERWOEST IN 1572).
a Vindplaats 16e Eeuwsch-aardewerk en afvalstoffen
b Kleiput bij d Steenbakkerij
c. Frankisch graf van een neus
e. Vermoedelijke plaats van een oliemolen?
ZANDIGE TEELGROND
TOT 60 cm DIEPTE
WAARONDER KLEI
POLDER
PESTHUIS-
SLOTTERREIN
(100 ZANDBODEMS)
VOORMALIGE POEL
(thans veengrond)
VILLA
TERREIN v JHR. VAN EYSINGA
RIJNSBURGER WEG
LEIDEN DEN HEIMG
WATERNAARSCHE TRAMWEG-HTM
SLOTRESTEN VAN KLOOSTERMOPPEN
F. Groote zaal
g Hal of kapel
h Keuken (of leefruimte)
i Berging (of stalling)
LATERE KLOOSTERKAPEL ?
LEIDEN AUGUSTUS 1948 G VAN DER MARK

De gerestaureerde tuinmuur met poortje aan het Pieterskerkhof (achterzijde van het woonhuis Rapenburg no. 40). Een zeer fraai voorbeeld van een afsluiting van een achtertuin

(Foto G. van der Mark, 1945)

(Oorspronkelijk het burggrafelijk huis *Paddenpoel* (*Podikenpoel*), reeds vermeld in 1309.) [1]). Groote hoeveelheden kloostermoppen, formaat 29 x 14½ x 7½ cm, alsmede eenige stukken kalksteen met Gothische profileering zijn op dit terrein opgedolven. Jhr. **VAN EYSINGA** heeft deze in zijn tuin doen verwerken als terras- en stapelmuurtjes.

De door den heer VAN DER MARK vervaardigde teekening wordt hierbij gereproduceerd om bekendheid te geven aan wat van dit terrein aan belangstellenden ter kennis is gekomen. Mogen de bevoegde instanties thans gelegenheid vinden ter plaatse een onderzoek in te stellen.

A. BICKER CAARTEN

[1]) Zie Leidsch Jaarb. 1929—'30, blz. 32.

INHOUD

BLZ.

Een woord vooraf 5
Vereeniging Oud-Leiden 7
Musea, monumenten enz. te Leiden 10
Jaarverslagen 1944 en 1945 12
Korte kroniek van Leiden e.o. van 1945 23
Aanvullende kroniek van de bezettingsjaren . 42
Leiden in oorlogstijd, door IR. G. L. DRIESSEN . . 47
Het verzet in Leiden gedurende den bezettingstijd 58
Leidenaren, gesneuveld in de Meidagen van 1940 99
Gevallen illegale strijders in Leiden e.o. 101
Slachtoffers bij bombardementen te Leiden 112
Oorlogsslachtoffers in de omstreken van Leiden . . . 114
In Memoriam W. M. Flim, door DR. W. J. BRUINS SLOT . . . 143
In Memoriam Prof. Dr. J. Huizinga, door PROF. DR. TH. J. G. LOCHER 145
In Memoriam Prof. Dr. N. J. Krom, door J. J. GROEN 146
In Memoriam Prof. Dr. J. W. Muller, door DR. F. K. H. KOSSMANN 148
In Memoriam Prof. Mr. B. M. Telders, door MR. F. E. VLIELANDER HEIN 150
In Memoriam G. Hermans, door S. C. H. LEENHEER . 151
In Memoriam Prof. Dr. H. T. Colenbrander, door PROF. DR. A. J. C. RÜTER 153
In Memoriam Daniël Parmentier, door C. H. VAN ULDEN . . 155
In Memoriam Mr. Dr. J. A. v. d. Stok, door DR. C. H. HINS . 157
In Memoriam Prof. Dr. P. C. Flu, door PROF. DR. J. v. D. HOEVE 159
Materieele oorlogsschade binnen de gemeente Leiden, door IR. D. BOOGERD 161
De Leidsche straatbeplanting tijdens en na den oorlog, door A. GALJAARD 163
Enkele gegevens omtrent de sabotage op het Gew. Arbeidsbureau 166
Rijnsburg tijdens de Duitsche bezetting, door S. C. H. LEENHEER 167
Wassenaar tijdens de Duitsche bezetting . . . 174
Een handschrift uit de bibliotheek van Philips van Leyden, door DR. G. I. LIEFTINCK. 177
Bevrijdingshumor, door MR. J. SLAGTER 192
De Leidsche monumenten, door A. BICKER CAARTEN . . . 194